

ДОБРА ПРАКТИКА БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ Й НАВЧАННЯ МОВАМИ МЕНШИН

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

**ДОБРА ПРАКТИКА
БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ
Й НАВЧАННЯ МОВАМИ
МЕНШИН**

Звіт підготовлено в межах проекту Ради Європи «Захист національних меншин, зокрема ромів, та мов меншин в Україні», який реалізовується в рамках Плану дій Ради Європи для України на 2018–2022 роки.

Погляди, висловлені в цьому звіті, лише погляди авторів на основі технічного завдання, яке вони взяли на себе, і не обов'язково відображають офіційні позиції будь-якого департаменту, агентства чи органу Ради Європи.

Оригінальна версія цього звіту подана англійською мовою. Офіційний переклад надано українською мовою. У випадках варіацій, англійська версія повинна вважатися основною.

Усі права захищені. Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена у будь-якій формі або будь-якими засобами, електронними чи механічними, включаючи фотокопіювання, запис або будь-який інший спосіб зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу. Запити на отримання дозволу, будь ласка, надсилайте до Управління зв'язку (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int).

Дизайн та макет: ТОВ «К.І.С.»

Фото на обкладинці: Shutterstock

Видавництво Ради Європи
F-67075 Strasbourg Cedex
<http://book.coe.int>

© Рада Європи, листопад 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
ОСВІТА МОВАМИ МЕНШИН: ОГЛЯД	11
МОВИ ТА МОДЕЛІ	18
Словацька	18
Угорська	38
Болгарська	44
Польська	47
Румунська	58
Російська	62
Німецька	67
Гельська	72
Баскська	79
НАВЧАННЯ ВЧИТЕЛІВ, НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ, ПІДВИЩЕННЯ ОБІЗНАНОСТІ	83
Навчання вчителів	83
Навчальні матеріали	90
Підвищення обізнаності	94
ВИСНОВКИ	96

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ККРК	Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин
CAHLR	Спеціальний комітет експертів з регіональних мов або мов меншин в Європі
Комітет експертів	Комітет експертів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин
EACEA	Виконавче агентство з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури
ЄХРМ	Європейська хартія регіональних мов або мов меншин
РКНМ	Рамкова конвенція про захист національних меншин
НР	Національна рада (Сербія)
НОСУ	Національний орган самоврядування (Угорщина)
РМММ	Регіональні мови або мови меншин

ВСТУП

У цьому дослідженні наведено низку передових методів навчання мовами меншин у певних країнах. Цю публікацію підготовлено в рамках Плану дій Ради Європи для України на 2018–2021 рр. та Проєкту «Захист національних меншин, зокрема ромів, а також мов національних меншин в Україні». Її мета – долучитися до поточного обговорення питання навчання мовами меншин в Україні.

Основну увагу в цьому дослідженні приділено моделям освіти, у яких мову меншини використовують для викладання, а не просто як предмет у навчальній програмі; таку освіту часто називають «двомовною», бо вона зазвичай передбачає використання офіційної мови¹ (деколи для викладання також використовують й інші мови; такі форми освіти називаються «багатомовна освіта»)². Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (ЄХРМ) (ст. 8) і Рамкова конвенція про захист національних меншин (РКНМ) (ст. 14) передбачають, що як використання мови меншини для викладання, так і вивчення її як предмета в навчальній програмі – це варіанти для тих держав, які належать до учасників цих договорів. Однак у цьому дослідженні ми зосереджуємося на використанні мов меншин як засобу або принаймні часткового засобу викладання. Одна з важливих причин цього – те, що такі форми навчання зазвичай набагато ефективніші в сприянні вільному володінню мовою меншини, ніж просто викладання мови як предмета, особливо для учнів з обмеженими знаннями мови меншини на момент вступу до школи³. Це не дивно, бо існує взаємозв'язок між вільним володінням мовою та кількістю часу, протягом якого людина перебуває в мовному середовищі, а навчання мовою меншини забезпечує набагато вищий рівень контакту з мовою меншини.

Якщо діти вже розмовляють офіційною мовою – а в багатьох випадках діти, які належать до національної меншини, часто розмовляють офіційною мовою, і, як стане зрозуміло далі, ця мова зазвичай рідна їй, мабуть, єдина, якою вони володіють вільно – дослідження показало не тільки те, що викладання мовою меншини сприяє набагато ефективнішому її засвоєнню, але й те, що воно не має негативного впливу на здібності дітей до засвоєння офіційної мови. Насправді деякі факти дозволяють припустити, що ці діти можуть мати вищі показники засвоєння офіційної мови, ніж інші групи, які навчаються офіційною мовою (загальна освіта). Дослідження також свідчить про інші переваги для таких учнів від навчання мовою меншини, зокрема задоволеність батьків навчанням своїх дітей і їхніми особистими якостями та суспільною поведінкою, а також позитивніше ставлення таких дітей до себе та своєї освіти⁴.

Навчання мовою меншини також має низку переваг для дітей, у яких мова меншини рідна. По-перше, такі діти підтримують знання своєї рідної мови набагато краще, ніж діти з національних меншин, які не здобувають такої освіти. Отже, як описано в дальшому розділі, така освіта – найвигідніша форма навчання з погляду збереження мови та культури, а також важливих цілей політики ЄХРМ і РКНМ. По-друге, дослідження показує, що діти з національних меншин, які навчаються своєю рідною мовою, зазвичай краще засвоюють навчальну програму загалом (такі предмети, як математика, природничі науки, історія та географія), ніж діти, які здобувають «загальну» освіту. Дійсно, деякі дослідження свідчать про те, що в таких сферах вони мають кращі результати. Очевидно, це вкрай важливо з погляду загальних життєвих перспектив цих дітей у суспільствах, у яких вони живуть. По-третє, дослідження вказує на те, що використання в школах рідної мови посилює відчуття самоідентичності учнів, підвищує їхню самооцінку та

1 А в місцях, де мова меншини офіційна, – поширенішої розмовної офіційної мови.

2 Ofelia García (2009), *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective* (Malder, MA: Wiley-Blackwell), с. 6.

3 Colin Baker and Wayne E. Wright (2017), *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, 6th edition (Bristol: Multilingual Matters), с. 257–258.

4 Там само, с. 258–260.

покращує уявлення про себе, тоді як навчання таких дітей в умовах «загальної» освіти сприяє вразливості щодо втрати самооцінки й статусу, а також знижує їхню мотивацію та інтерес до шкільної роботи, що негативно впливає на успішність. Це явно не сприяє покращенню життєвих перспектив таких дітей. І наостанок, найдивніший результат дослідження, мабуть, те, що діти, які навчаються мовою меншини, схильні досягати принаймні таких самих результатів у засвоєнні офіційної мови, як і діти, що здобувають загальну освіту офіційною мовою. Очевидно, це пояснюється тим, що під час навчання мовою меншини підвищується самооцінка; мовні та розумові навички краще розвиваються у разі навчання рідною мовою, а також здається, що ці навички легко передаються офіційній мові. У будь-якому разі діти, рідна мова яких – мова меншини, зазвичай контактують з офіційною мовою як у своєму найближчому оточенні, так і через медіа. Крім того, різні моделі навчання мовами меншин значною мірою забезпечують викладання й навчання за допомогою офіційної мови. Вільне володіння офіційною мовою важливе з погляду посилення інтеграції, що також становить важливу політичну ціль ЄХРМ та РКНМ. Завдяки контактам з іншими мовами та культурами держави, освіта мовою меншини також прищеплює прийняття розмаїття, чим сприяє міжкультурному діалогові, що також важлива ціль політики цих двох міжнародних документів.

Моделі й «ефективність» освіти мовами меншин

Розроблено низку моделей освіти мовами меншин. Водночас оцінювання їх ефективності пов'язане з багатьма труднощами. Перша проблема полягає у браку довготривалих досліджень. Крім іншого, ця прогалина спричинена тим, що в різних системах відрізняються методи оцінювання: наприклад, воно може бути централізованим, регіональним або відбуватися на рівні школи. По-друге, існують конкретні контекстні чинники, які можуть впливати на успішність учнів, ускладнюючи порівняння моделей. До таких чинників можна віднести кількість меншинної мовної спільноти, життєздатність мови в громадах, у яких розташовані школи (що впливає на ступінь застосування поза школою мовних навичок, розвинених у школі), а також використання мови в позашкільних заходах та під час спілкування й дозвілля, мовний мікс у класах (не всі діти, які навчаються мовою меншини, мають однаковий рівень навичок володіння регіональною мовою або мовою меншини, а деякі з них можуть не розмовляти мовою вдома), наявність мови в медіа (зокрема, електронних, як-от радіо та телебачення) і загальний статус мови, що відбивається на її використанні під час надання послуг (як у державному, так і в приватному секторах), у дорадчих установах, у правовій системі тощо. По-третє, немає консенсусу стосовно того, що слід розуміти під «ефективністю», бо в різних контекстах це поняття означають (і оцінюють) по-різному. Проте існує достатньо досліджень, які дають змогу виявити принципи, що сприяють ефективності моделей освіти мовами меншин і можуть слугувати критеріями оцінювання ефективності. Ми підсумували їх так:

- ▶ вільне володіння мовою/двомовність у довготерміновій перспективі;
- ▶ фактичні моделі використання мови меншини в роки здобуття шкільної освіти й після її завершення (вживання мови за межами школи);
- ▶ володіння офіційною/державною мовою;
- ▶ соціальна інтеграція;
- ▶ сприяння загальному когнітивному розвитку.

Ситуативні приклади

Для цього дослідження вибрано кілька ситуативних прикладів. Одна з причин цього – досягнення позитивних результатів стосовно багатьох перерахованих вище критеріїв. Інші причини такі:

- ▶ загальна позитивна (або частково позитивна) оцінка в межах моніторингу Ради Європи (згідно з ЄХРМ та РКНМ, якщо їх ратифіковано);
- ▶ відповідність до українського контексту;

- ▶ наявність інформації.

Ми здебільшого зосереджуємося на програмах, які фінансує держава (або які частково фінансовані із зовнішніх джерел).

Дослідження також охоплює деякі сталі практики в Західній Європі, які ми вважаємо ефективними на основі зазначених вище критеріїв.

Більшість мов, охоплених цим дослідженням, також мають спільноти носіїв мови в Україні, а також були дібрані українськими органами влади для зобов'язань, передбачених частиною III ЄХРМ. До цих мов належать болгарська, німецька, угорська, польська, румунська, російська та словацька. Ми віддаємо пріоритет моделям із країн, географічно близьких до України, а також на основі їх відповідності до українського контексту (Польща, Словаччина й Угорщина).

Джерела інформації

Джерела інформації, використані в цьому дослідженні:

- ▶ моніторинг Ради Європи для ЄХРМ та РКНМ (документи органів моніторингу Ради Європи та звіти держав-членів);
- ▶ Eurydice, національні системи освіти⁵;
- ▶ регіональні досьє Mercator, Європейський дослідницький центр з питань багатомовності та вивчення мов⁶;
- ▶ офіційна статистика державного рівня;
- ▶ наявні дослідження лінгвістів/соціолінгвістів (за наявності);
- ▶ спеціалісти у сфері освіти з відповідних країн.

Рівні/типи освіти мовами меншин

Добра практика та наявні моделі освіти мовами меншин внесені в це дослідження стосовно таких аспектів:

- а) дошкільної освіти,
- б) початкової освіти,
- в) середньої освіти,
- г) середньої професійної освіти,
- ґ) вищої освіти,
- д) основного й післядипломного підготування вчителів,
- е) навчальних матеріалів,
- є) підвищення обізнаності.

Ми зосередили особливу увагу на пунктах а, б та в.

5 Див.: Платформа національної політики EACEA (Виконавче агентство з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури), Eurydice: профілі країн, https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/national-description_en.

6 Див.: <https://www.mercator-research.eu/uk/knowledge-base/regional-dossiers/>.

Таблиці ситуативних прикладів – короткий виклад

СФЕРА ОСВІТИ	МОВА	КРАЇНА	РІВЕНЬ	МОДЕЛЬ
ДОШКІЛЬНА – СЕРЕДНЯ	УГОРСЬКА	СЛОВАЧЧИНА	Дошкільна освіта Початкова освіта	Мова меншини
		СЕРБІЯ	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня/професійна освіта Вища освіта	Мова меншини
		РУМУНІЯ	Вища освіта	Мова меншини
	СЛОВАЦЬКА	УГОРЩИНА	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня освіта	Викладання мовою меншини та двомовна освіта
	БОЛГАРСЬКА	СЕРБІЯ	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня освіта Вища освіта	Мова меншини
	ПОЛЬСЬКА	ЛИТВА	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня/професійна освіта Вища освіта	Викладання мовою меншини та двомовна освіта
		ЛАТВІЯ	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня/професійна освіта Вища освіта	Викладання мовою меншини та двомовна освіта
	РОСІЙСЬКА	МОЛДОВА	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня освіта	Мова меншини
	НІМЕЦЬКА	УГОРЩИНА	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня освіта	Викладання мовою меншини та двомовна освіта
	РУМУНСЬКА	СЕРБІЯ	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня освіта	Мова меншини
	ШОТЛАНДСЬКА ГЕЛЬСЬКА	СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО (Шотландія)	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня освіта	Викладання мовою меншини та двомовна освіта
БАСКСЬКА	ФРАНЦІЯ	Дошкільна освіта Початкова освіта Середня освіта	Викладання мовою меншини та двомовна освіта	
ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ	Угорська	Словаччина		
	Словацька	Угорщина		
	Польська	Латвія		
	Польська	Литва		
	Фризька	Нідерланди		
	Шотландська Гельська	Сполучене Королівство (Шотландія)		
	Баскська	Франція		
НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ	Франція	Угорщина		
	Угорська	Сербія		
	Польська	Латвія		
	Польська	Литва		
	Шотландська Гельська	Сполучене Королівство (Шотландія)		
	Баскська	Франція		

Звіт також містить згадки про інші регіональні мови та мови меншин, які мають стосунок до України (білоруська, гагаузька, іврит та русинська), хоча вони й не розглянуті в окремих розділах. Щоб привернути увагу читача до цих випадків, ці мови виділено в тексті **синім** кольором. Крім того, інші мови, які мають стосунок до України, також виділені синім кольором, коли їх згадано поза виділеним для них розділом (це стосується болгарської, німецької, угорської, румунської та російської).

ОСВІТА МОВАМИ МЕНШИН: ОГЛЯД

Моделі навчання мовами меншин – форма двомовної освіти, яка зазвичай має на меті прищеплення позитивних результатів із погляду описаних вище заходів ефективності. Важливо зазначити, що таку мету мають не всі форми навчання, які можна було б охарактеризувати як «двомовну освіту». Різні форми двомовної освіти можна розбити на дві основні групи – субтрактивну та кумулятивну. **Субтрактивна** двомовність заохочує дітей, що належать до меншин, остаточно полишити рідну мову й перейти на використання офіційної. Тому вона спрямована на асиміляцію мовних меншин. У таких навчальних моделях діти спочатку використовують рідну мову (M1) у перші роки навчання, а офіційна мова додається на дещо пізнішому етапі початкової освіти. По суті, M1 використовують для того, щоб допомогти дитині розвинути вільне володіння офіційною мовою. Після цього, зазвичай на пізніших етапах початкової освіти, учня навчають лише офіційною мовою. Використання M1 усувається, щоб M2 (офіційна мова) стала домінантною, коли діти подорослішають. Через те що мовні навички M1 недостатньо розвиваються в школі, дорослі, які пройшли через цю систему, навряд чи використовуватимуть мову в офіційніших та престижніших сферах (хоча держави, які проводять цю політику, рідко створюють можливості для використання мови меншини в таких сферах у будь-якому разі). Цю форму двомовної освіти називають також «перехідною двомовною освітою», бо мета полягає в тому, щоб у навчанні та мовних перевагах дитини відбувся перехід від M1 до M2, офіційної мови. Цей перехід можна зобразити так:

Субтрактивна двомовність: M1 + M2 – M1 M2

Ця модель передбачає, що мови, які не державні, не цінуються в суспільстві⁷. Як пишуть Скутнабб-Кангас (Skutnabb-Kangas) і Данбар (Dunbar), у субтрактивному навчанні мов,

[...] нову (домінантну/титульну) мову вивчають коштом рідної мови. Спочатку витісняють рідну мову (далі – PM)⁸. Це призводить до нестабільної ситуації диглосії: PM використовується в деяких ситуаціях (наприклад, удома), а домінантна мова використовується в більшості офіційних ситуацій, як-от у школі. Пізніше PM часто повністю витісняють домінантною⁹.

Вагомий наслідок цього процесу є менша ймовірність того, що дорослі, які пройшли цю форму навчання, передадуть мову власним дітям¹⁰; таке «передавання мови між поколіннями» – використання мови батьками вдома та передавання її наступному поколінню як M1 – важливе для збереження мови меншини загалом¹¹. Враховуючи те, що збереження та відродження мов меншин – всеохопна мета ЄХРМ, будь-яка форма субтрактивної двомовної освіти не відповідає цілям ЄХРМ.

І навпаки – **кумулятивна** двомовна освіта спрямована на сприяння високому рівневі володіння як мовою меншини, так і офіційною. Вона «кумулятивна», бо, якщо M1 дитини – мова меншини,

7 García, *Bilingual Education in the 21st Century* (№ 2), с. 51–52.

8 Поняття «рідної мови» дещо розмите. Переходи на іншу мову означають, що для осіб, які належать до національних меншин, що постійно контактують із домінантною мовою, остання стає найживанішою мовою в офіційній, а іноді й неофіційній сфері. Поняття рідної мови не варто пов'язувати з мовою, яка найчастіше використовується або яку найкраще знають, бо це скорше пов'язано не з особистим вибором, а з обставинами. Tove Skutnabb-Kangas and Robert Dunbar (2010), "Indigenous Children's Education as Linguistic Genocide and a Crime Against Humanity? A Global View", *Gáldu Čála – Journal of Indigenous Peoples Rights*, 1, с. 34.

9 Там само. Скутнабб-Кангас і Данбар писали насамперед про освіту мовами меншин для корінних народів, але те саме стосується освіти мовами меншин у ширшому розумінні.

10 Там само.

11 Joshua Fishman (1991), *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages* (Clevedon: Multilingual Matters).

вона забезпечує високий рівень володіння офіційною мовою (M2), а також продовжує розвивати навички вільного володіння, придатного для формального й неформального спілкування. Якщо M1 дитини – офіційна мова, дитина продовжує розвивати навички цієї мови, але також забезпечує високий рівень володіння мовою меншини (M2). Кумулятивну двомовну освіту можна зобразити так:

$$\text{Кумулятивна двомовність: } M1 + M2 = M1 + M2$$

Мета різних моделей кумулятивної двомовної освіти – розширення мовного репертуару¹². Їх результат – впевнене використання M1 у низці сфер з одночасним зростанням її суб'єктивної цінності, що підвищує ймовірність передавання мови між поколіннями. До таких моделей освіти належать перелічені нижче¹³.

- ▶ *Освіта мовою спадщини*, яку також іноді називають *двомовною освітою зі збереженням розвитку мови меншини* або *двомовною освітою зі збереженням мови меншини*: у таких моделях мова навчання – насамперед мова меншини для дітей, M1 яких – мова меншин, хоча офіційну викладають і використовують як мову викладання частини навчальної програми, особливо на пізніх етапах початкової та середньої освіти.
- ▶ *Двомовна освіта із зануренням*: у таких моделях діти, для яких M1 **не** мова меншини (їхня M1 зазвичай офіційна, хоча вона може бути й третьою мовою), здобувають освіту мовою меншини. Загальне занурення зазвичай починається з викладання лише мовою меншини, а навчання офіційною починається через два-три роки та збільшується в міру того, як учень/учениця закінчує початкову та переходить до середньої освіти, але мову меншини продовжують використовувати в навчанні до завершення середньої освіти (зазвичай щонайменше 50 % навчання мовою меншини навіть на пізніших етапах). Цю модель уперше запровадили в Канаді в 60-х роках для розвитку вільного володіння дітей французькою мовою, M1 яких була англійська, але її прийняли в багатьох юрисдикціях Європи (зокрема, в Уельсі, Ірландії, Шотландії, Країні Басків та Наваррі, а також у регіонах Франції тощо), щоб підтримати відродження корінних мов меншин, кількість мовців яких зменшилася з часом частково через попередню асиміляційну політику у сфері освіти.
- ▶ *Двостороння двомовна освіта*: у таких моделях діти, M1 яких – мова меншини, та діти, M1 яких офіційна, навчаються в одному класі – кількісно часто приблизно однакові – й обидві мови використовують як мови навчання, при цьому мова меншини використовується щонайменше у 50 % навчання, а для кожного періоду навчання протягом дня використовується лише одна з двох мов. Ці моделі мають на меті збалансувати кількість дітей із кожного мовного середовища, щоб жодна мова не стала домінуючою, хоча, враховуючи нерівності в статусі двох мов, часто застосовується ширше використання мови меншини або в класі навчається більше дітей, M1 яких – мова меншини. Проте мета полягає в тому, щоб усі учні розвивали збалансовану двомовність для володіння як мовою меншини, так і офіційною.
- ▶ *Предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL)*: ці моделі найчастіше розробляють із метою розвитку двомовності для володіння як офіційною мовою держави, так і основною міжнародною мовою чи мовою, яка є офіційна в іншій (часто сусідній) державі, з якою держава, про яку йдеться, має значні спільні економічні, соціальні та культурні зв'язки, хоча загалом їх можна використовувати для мов меншин замість основної міжнародної мови. На практиці ці моделі мають певну схожість із двомовною освітою із зануренням та двосторонньою двомовною освітою й передбачають інтеграцію вивчення мови та вивчення предмета так, що деякі предметні сфери в навчальній програмі, як-от фізика чи географія, викладають мовою, відмінною від M1 учнів, завдяки чому паралельно розвивається додаткова

12 García, *Bilingual Education in the 21st Century* (№ 2), с. 52.

13 Щоб ознайомитися з детальнішим описом цих моделей, див.: Baker and Wright, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* (№ 3), розділ 11, с. 214–242.

мова, викладання якою займає загалом від 10 до 50 відсотків навчальної програми. Проте між цими моделями існують значні відмінності в інтенсивності використання додаткової мови, віку, у якому вводять додаткову мову, тривалості викладання додаткової мови й обсягу безпосереднього викладання мови. Потенційні переваги полягають у тому, що додаткову мову можна вивчати швидше завдяки інтеграції викладання мови та викладання предмета, а також завдяки тому, що учні засвоюють мову в академічних сферах, а не лише в суспільній комунікації.

Чинники ефективної освіти мовою меншини

Попри те, що в різних ситуативних прикладах у цьому звіті можна зауважити значне розмаїття, є також низка спільних елементів, які зазвичай сприяють ефективності навчання мовами меншин на основі принципів ефективності, про які йшлося вище. Ці й інші теми розглянуто детальніше у висновках. Однак такі елементи охоплюють перелічені нижче.

1. *Безперервність* у забезпеченні освіти мовою меншини від дошкільної до завершення середньої освіти. В усіх ситуативних прикладах мета – забезпечення того, щоб навчання мовою меншини тривало від дошкільної освіти до закінчення середньої; хоча викладання офіційною мовою збільшується в подальші роки, навчання мовою меншини не перестає бути важливою частиною навчальної програми. У всіх випадках ця мета зазвичай не повністю реалізована, але це здебільшого пов'язано з тим, що в деяких географічних місцевостях, де середня освіта мовами меншин доступна на початковому рівні, її неможливо продовжувати на середньому рівні через невелику кількість учнів. Таке навчання продовжується в місцевостях з більшою кількістю учнів. Дослідження зазвичай показує, що така безперервність важливіша за будь-який інший чинник у досягненні функціональної та збалансованої двомовності. Це означає володіння як мовою меншини, так і мовою більшості/державною¹⁴. Навпаки, і як зазначено раніше, найгірші результати повного володіння мовою меншини там, де мови меншин викладають лише як предмет¹⁵. За таких обставин учні зазвичай не мають реальних умов для вільного володіння мовою, бо вивченню та практиці мови приділяють замало часу. Досягнення вільного володіння та фактичне використання учнями мови меншини особливо актуальні в контексті ЄХРМ. Наприклад, Комітет експертів зазначив:

[О]дна з цілей освіти мовою меншини – досягнення вільного володіння мовою й майстерності, з якими учень зможе її використовувати в повсякденному житті [...]. Вона також повинна підтримувати й заохочувати передавання мови всередині родини. [...]¹⁶.

2. *Законодавча база* для освіти мовами меншин. Практично в усіх випадках, що досліджено в цьому звіті, було затверджене законодавство, яке забезпечує основу для освіти мовами меншин на дошкільному, початковому та середньому рівнях. Законодавча база одночасно відповідає ЄХРМ та уповноважена нею. Зокрема, ЄХРМ передбачає в статті 7(1), що держави повинні засновувати свої політичні рішення, *законодавство* та практику на низці цілей та принципів. Деколи законодавство передбачає, що така освіта доступна лише в районах, де представники мовної меншини становлять певний відсоток місцевого населення, або

14 Wayne P. Thomas and Virginia Collier (2002), *A National Study of School Effectiveness for Language Minority Students' Long-Term Academic Achievement Report: Project 1:1* (Fairfax, Virginia: VREDE, George Mason University).

15 Там само, а також Skutnabb-Kangas and Dunbar, "Indigenous Children's Education" (№ 8), с. 11.

16 Комітет експертів (2018 р.), *Четвертий звіт Комітету експертів стосовно Сербії*, 4-й цикл моніторингу, Рада Європи, СМ(2018)144, 30 жовтня 2018 р., пункт 8. Комітет експертів спирався на той факт, що викладання мови меншини впродовж лише двох годин або менше на тиждень не відповідає вимогам ЄХРМ, бо не забезпечує вільного володіння мовою, «особливо, коли мова меншини не відома мова з великою спільнотою мовців» (там само, пункт 4). Наприклад, див. також: Комітет експертів, *Застосування Хартії у Швейцарії: доповідь Комітету експертів щодо Хартії*, 2-й цикл моніторингу, Рада Європи, ЄХРМ (2004) 6, 22 вересня 2004 р., пункт 44; і Jean-Marie Woehrling (2005), *The European Charter for Regional or Minority Languages: A Critical Commentary* (Жан-Марі Верлінг (2005 р.), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин: критичні зауваження, Страсбург: Рада Європи), с. 150.

воно встановлює мінімальні кількісні пороги попиту на таку освіту за кількістю дітей, чиї батьки її вимагають, перш ніж цю освіту почнуть забезпечувати. У подібних випадках Комітет експертів ЄХРМ висловив занепокоєння і заявив, що ці заходи не можна використовувати для необґрунтованого обмеження такої освіти. Тут важливий чинник – забезпечення участі громади, про що йдеться в дальшому пункті.

3. *Участь громади в ухваленні рішень* стосовно освіти мовами меншин. У кількох випадках, які розглянуто в цьому звіті, спільноти, які спілкуються мовами меншин, самі явно беруть участь у різних аспектах ухвалення рішень стосовно шкіл із викладанням мовами меншин та освіти мовами меншин загалом, і в таких випадках ця участь чітко відбивається в законодавстві та політичних рішеннях. У таких державах, як Угорщина та Сербія, розробили структури самоврядування національних меншин, органи яких відіграють певну роль в ухваленні рішень щодо забезпечення освіти, методів навчання, відповідності навчальних матеріалів, як-от переклади підручників тощо. Важливий принцип – консультування та залучення меншин до такого ухвалення рішень, який визначено і в ЄХРМ (ст. 7 (4)), і в РКНМ (ст. 15).
4. *Усебічне планування забезпечення освіти та моніторинг ефективності*. Як буде видно далі, Комітет експертів ЄХРМ був стурбований негативним впливом ширшої освітньої (та іншої) політики щодо навчання мовами меншин. Частий приклад – рішення про закриття чи об'єднання шкіл через місцеву демографічну ситуацію, проблеми з бюджетом тощо. Комітет експертів висловив стурбованість у випадках, де ці чинники зменшили доступ до освіти мовами меншин. Також має велике значення моніторинг навчання мовами меншин в системі середньої освіти, як погляду щодо забезпечення досягнення цілей цих форм освіти за успішністю учнів, так і з метою визначення сфер, де можуть бути необхідні зміни в освітній політиці та практиці. Наприклад, у деяких розглянутих у цьому дослідженні випадках успішність дітей, що навчаються мовою меншини, оцінюють на різних етапах навчання дитини, а також оцінюють успішність учнів за іншими аспектами навчальної програми.
5. *Побудова інфраструктури для підтримки освіти мовами меншин*. Навіть у системах, у яких добре розвинена освіта мовами меншин, розроблення високоякісних підручників та інших навчальних матеріалів і підготування достатньої кількості викладачів – проблеми, з якими держави іноді мають труднощі. Створення закладів, які займаються виробництвом матеріалів навчальних програм і програм педагогічного підготування, – зразки доброї практики й елементи всебічного планування забезпечення освіти, про яке йдеться у п. 4 вище.
6. *Розроблення міжкультурного підходу*. Найочевидніший елемент – забезпечення викладання офіційної мови та поетапне впровадження й розширення викладання цієї мовою, що супроводжуватиме подальше навчання мовою меншини. Проте важлива також можливість того, щоб освіту мовою меншини також могли здобути діти, для яких мова меншини не М1. На додаток до підтримки збереження та відродження мови меншини через створення розширеної групи мовців, це також дає змогу учням, які вивчають мову меншини, використовувати її у власній діяльності, що розширить коло людей, які можуть надавати послуги мовою меншини. Існують також деякі свідчення того, що учні, М1 яких не мова меншини, але які здобувають останню освіту, мають позитивніше ставлення до самої мовної меншини¹⁷.
7. *Наявність зв'язку між освітньою політикою й іншими сферами використання мови* (по суті, існування можливості для використання мови за межами школи). Хоча ми не розглядали це окремо в різних ситуативних прикладах, суспільний позашкільний контекст має вирішальне значення для досягнення високих рівнів володіння мовою. Збереження (та відродження) мов меншин передбачає перехід від стану вразливості до ситуації, у якій мова

17 Baker and Wright, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* (№ 3), с. 260.

повністю функціональна й передається майбутнім поколінням¹⁸ Ф.Грін та Т.Морінг стверджували, що для збереження та розвитку мови меншини потрібні три умови:

- 1) *здатність* використовувати мову;
- 2) *можливість* використовувати її;
- 3) *бажання* використовувати її¹⁹.

Здатність використовувати мову меншини по суті пов'язана: із засвоєнням мови вдома як М1, через систему освіти або у двох варіантах: як в домашньому середовищі, так і через систему освіти. Ми неодноразово відзначали фундаментальне значення середньої освіти мовами меншин для сприяння сильній спроможності користуватися мовою у найширшому діапазоні галузей, включаючи також, що найважливіше, галузі вищого порядку. Це стосується як дітей, для яких М1 – мова меншини, так і тих, М1 яких інша. Освіта мовами меншин особливо важлива там, де вже відбувається мовний перехід, і де не всі члени спільноти, у якій спілкуються мовою меншини, можуть використовувати її, намагаючись не втратити цю здатність. Навіть коли мова все ще передається через спілкування вдома, хоча й без освіти мовою меншини, остання використовуватиметься переважно в побутовій сфері, а з часом слабшатиме навіть там. Однак важливе значення мають політика, законодавство та практика, які передбачають використання мови меншини під час надання державних послуг, підтримують розширене використання мови в інших секторах, а також у засобах масової інформації, зокрема на телебаченні й радіомовленні, а також у системі освіти.

Можливість використання мови означає можливість її застосування для отримання послуг не лише з державного, але й приватного та некомерційного секторів, а також можливість вживати мову на робочому місці, діставати доступ до різних медіа тощо. Збільшення можливостей використання мови тут дуже важливе, бо без достатньої кількості носіїв надання таких послуг мовою меншини обмежується. ЄХРМ і РКНМ передбачають істотне забезпечення використання мови в цих різних сферах, а Комітет експертів ЄХРМ часто відзначав стратегічний підхід до планування такого забезпечення²⁰. Наприклад, коли мова йшла про Угорщину, рекомендації Комітету експертів (та Комітету міністрів) містили «*довгострокові стратегії та структуровані плани щодо підтримки кожної регіональної мови чи мови меншини*» [курсив додано]²¹. Ці стратегії повинні передбачати «визначення річних цілей щодо збільшення кількості учнів з двомовною освітою, а також середньострокових і довгострокових цілей для зростання кількості носіїв кожної регіональної мови чи мови меншини [...]»²². На додаток до розширення можливостей використання мов меншин, заходи на підтримку створення таких можливостей свідчать про значення, яке держава надає таким мовам, а самі можливості можуть привести до змін у сприйнятті їх престижу та корисності. Своєю чергою, такі зміни в ставленні можуть збільшити ймовірність передавання цих мов їх носіями наступному поколінню. Зміни в ставленні можуть також посилити бажання тих, хто не володіє мовою (представників меншин, які не володіють мовою, і представників ширшого кола населення), вивчити її. Як уже зазначено, ми не коментуємо загальну політику держав щодо мов меншин, але в кожному з розглянутих тут випадків

18 Наприклад, див.: Класифікаційна шкала розриву між поколіннями Фішмана від стадії 8 (мова на межі вимирання) до стадії 1, на якій мова повністю функціонує та забезпечено передавання між поколіннями. Fishman, *Reversing Language Shift* (№ 11). Серед інших шкал варто згадати Розширену класифікаційну шкалу розриву між поколіннями Ethnologue (Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale: <http://www.ethnologue.com/about/language-status>) та «Методику оцінювання життєздатності мови та небезпек, що їй загрожують» ЮНЕСКО (Language Vitality and Endangerment: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/language-vitality/>).

19 François Grin and Tom Moring (2002), *Support for Minority Languages in Europe: Final Report* (European Bureau for Lesser-Used Languages/European Centre for Minority Issues), с. 74.

20 Дійсно, ЄХРМ охоплює кілька сфер використання мови: освіту, судову систему, адміністративні органи влади, медіа, культурні заходи, економічне та суспільне життя.

21 Комітет експертів (2016), *Застосування Хартії в Угорщині: Звіт Комітету експертів щодо Хартії*, 6-й цикл моніторингу, Рада Європи, ЄХРМ (2016) 1, 18 березня 2016 р., п. 6.

22 Там само.

відповідні держави запровадили політику, яка підтримує можливості використання мови при взаємодії з державним сектором, у дорадчих органах, як-от місцевих об'єднаннях, у судовій системі, а також медіа.

І насамкінець, остання умова – *бажання* використовувати мову меншини. Бажання використовувати мову меншини тісно пов'язане зі ставленням до мови як носіїв мови, так і загального населення. Якщо мову сприймають негативно, бо вважають, що вона має малу цінність або не престижна, а також має обмежену корисність у багатьох аспектах повсякденного життя поза домом, є менше шансів, що носії мови передадуть її через спілкування вдома, люди, які не володіють цією мовою, вивчатимуть її, а також того, що мовці користуватимуться всіма можливостями для використання мови поза домом. Протилежну ситуацію можна побачити там, де мову сприймають позитивно. Наявність мови меншини в системі освіти, а саме здатність здобувати нею освіту, сама собою несе важливе повідомлення про значення мови як для носіїв, так і для тих, хто цією мовою не спілкується. Розширення можливостей використання мови в різних сферах, яке ми щойно обговорили, також має вирішальне значення для передання цінності мови носіям та тим, хто нею не володіє. Проте зазвичай такі переваги посилюються інформаційно-роз'яснювальними кампаніями, що впроваджує уряд, які покликані підвищити повагу до мов меншин, їх мовців та спільнот, у яких ними спілкуються, а також їх престиж. Окрім підтримки збереження мови меншини, що становить основну мету ЄХРМ, це також сприяє підвищенню взаєморозуміння між спільнотами, а отже й більшій згуртованості суспільства. Останні не лише ключові цілі ЄХРМ і РКНМ, але й також результати, яким, як чітко викладено в преамбулах та пояснювальних звітах до обох договорів, сприяють заходи з підтримки цієї мови в системі освіти й інших сферах, на які поширюються ці договори.

Переваги освіти мовою меншини

Освіта мовою меншини має низку істотних переваг.

- ▶ *Покращення когнітивного розвитку й креативності в дітей.* Наразі існує дуже велика кількість досліджень, які підтверджують значні переваги двомовності, зокрема низку переваг, пов'язаних із пізнавальною діяльністю та сприйняттям. Додаткову інформацію можна отримати в міжнародно визнаному дослідницькому та інформаційному центрі «*Bilingualism Matters*» при Единбурзькому університеті: <https://www.bilingualism-matters.ppls.ed.ac.uk/>.
- ▶ *Володіння офіційною/державною мовою.* У багатьох країнах часто стверджують, що в учнів, які навчаються мовами меншин, зазвичай нижчий рівень володіння офіційною мовою. Часто такі твердження пояснюють давніми, але помилковими мовними теоріями, які припустили, що збереження або додавання іншої мови чи мов погіршить володіння мовою загального спілкування. Як зазначено в пункті 1 вище, наразі існує значна доказова база, яка свідчить про те, що все якраз навпаки, а двомовність і навіть багатомовність, прищеплені освітою мовою меншини, мають цілу низку переваг у сфері пізнавальної діяльності, зокрема забезпечують кращі мовні навички. Як зазначено у вступі до цього звіту, наразі існують докази підвищення успішності з офіційної мови в дітей, які навчаються мовами меншин, а також того, що це стосується й дітей, М1 яких не мова меншини (зазвичай їх М1 – офіційна мова), і дітей, М1 яких – мова меншини, що використовується в навчанні. Поетапне впровадження викладання офіційної мови та цією мовою відіграє певну роль, але також важлива безперервність забезпечення освіти мовами меншин (як зазначено вище).
- ▶ *Ставлення суспільства до мов меншин та спільнот мовних меншин.* Як також відзначено у вступі до цього звіту, коли діти, які спілкуються мовами меншин, відвідують школи, де викладають офіційною мовою, вони (та їхні батьки) починають думати, що їхня мова «менш цінна», ніж офіційна мова. Так само представники інших груп, які не контактують із мовами меншин, починають думати, що державна мова – єдина, яка може забезпечити успіх у

суспільному й економічному житті²³. Навпаки, багатомовна освіта сприяє взаєморозумінню та формуванню поваги до розмаїття – принципово важливих цілей ЄХРМ і РКНМ.

- ▶ *Збереження та розвиток мов як культурного багатства.* Маргіналізовані мови приречені не розвиватися й не впроваджувати термінологію, необхідну для застосування в певних сферах (скажімо, у галузі науки й технологій). Очевидно, це впливає на здатність носіїв цих мов використовувати їх у різних сферах, зокрема престижних. Це, своєю чергою, впливає на суб'єктивний статус і корисність цих мов, а разом з цим і на бажання батьків передавати мову наступному поколінню; як зазначено раніше, це передавання мови меншини між поколіннями цілком необхідне для її збереження. Збереження та розвиток таких мов як вираження культурного багатства – безумовно, фундаментальна цінність, що лежить в основі ЄХРМ, як це чітко виражено в преамбулі, а також у пояснювальному звіті РКНМ.

23 Див. також: Skutnabb-Kangas and Dunbar, "Indigenous Children's Education" (№ 8), с. 10.

МОВИ ТА МОДЕЛІ

СЛОВАЦЬКА

Словацька (Угорщина)

Сильні сторони

- ▶ Доступна як двомовна освіта, так і освіта словацькою мовою.
- ▶ **Двомовні школи повинні забезпечувати не менше ніж 50 % викладання мовою меншини.**
- ▶ 50 % – це обов'язкова частина навчальної програми (або 75 % від загального часу викладання), а решту розробляють на основі місцевих потреб; на практиці кілька шкіл забезпечують **понад 50 % загального часу викладання** словацькою мовою.
- ▶ Безперервність викладання словацькою мовою, починаючи з дошкільної до середньої освіти.
- ▶ 25 % навчальної програми необов'язкова, її розробляють відповідно до місцевих потреб: як результат, деякі двомовні школи забезпечують понад 50 % загального часу викладання мовою меншини.
- ▶ Національні органи самоврядування (виборні представницькі установи меншин) можуть створювати та брати на себе керування школами від дошкільного до середнього рівня, тим самим надаючи певний ступінь самостійності громаді мовної меншини в питаннях освіти.
- ▶ Закон передбачає зобов'язання органів державної влади щодо консультування з національними органами самоврядування стосовно освітньої політики та програм.
- ▶ Нещодавнє збільшення фінансування освіти словацькою мовою (та мовою меншини загалом), а також фінансові стимули для вчителів, що викладають мовами меншин.
- ▶ Деякі адміністративні органи працюють словацькою мовою, надаючи можливість спілкування мовою на місцевому рівні поза школами.
- ▶ Існує гнучка система освіти меншин, згідно з якою, якщо не будуть перевищені порогові вимоги до місцевого попиту на освіту мовами меншин, національні органи самоврядування та місцеві органи влади можуть створювати додаткові класи.

Слабкі сторони

- ▶ Об'єднання шкіл зазвичай негативно впливає на навчання мовами меншин.
- ▶ Автономія національних органів самоврядування в певних сферах обмежена.

Огляд

За даними перепису населення від 2011 року, 35 208 осіб визнали себе членами словацької меншини з 9,9 мільйона населення. Словаки були четвертою за кількістю національною меншиною після ромів (315 583), німців (185 696) та румунів (35 641). Менше від третини (9888) осіб, які

належать до словацької меншини, вказали словацьку мову рідною, і менше від половини (16 266) зазначили, що вони використовують мову для спілкування з членами сім'ї та друзями²⁴.

Угорщина ратифікувала ЄХРМ та РКНМ у 1995 році; обидва договори набули чинності 1998 року. Угорщина вибрала зобов'язання в межах ЄХРМ, які охоплюють дошкільну, початкову та середню освіту словацькою мовою²⁵.

Особливість угорської системи захисту меншин – її органи самоврядування національних меншин (ОСНМ). ОСНМ працюють на місцевому, регіональному та національному рівнях через вибраних представників спільнот меншин, при цьому вибори відбуваються одночасно з місцевими виборами. ОСНМ можуть бути створені в населеному пункті, де принаймні 25 осіб відповідно до останнього перепису (2011 р.) заявляють, що належать до однієї з національних меншин, визнаних Угорщиною²⁶. ОСНМ можуть самостійно розв'язувати питання в різних сферах використання мови (освіта, культура та медіа); *серед іншого*, вони можуть керувати навчальними закладами спільноти меншини²⁷. Одна з переваг цієї системи – те, що завдяки їй меншини беруть участь у спеціальних освітніх та культурних проєктах.

У 7-му державному звіті Угорщини в межах ЄХРМ (2017 р.) перелічено навчальні заклади, якими керують ОСНМ на національному та місцевому рівнях. Школи, які підтримують словацькі органи самоврядування *національного рівня*:

- ▶ Словацька початкова школа, ясла та інтернат, Сарваш (керування передано у 2004 р.),
- ▶ Словацька гімназія, початкова школа, ясла та інтернат, Бекешчаба (2005 р.),
- ▶ Угорсько-словацька національна двомовна початкова школа та інтернат, Шаторальяуйхей (2007 р.),
- ▶ Словацька двомовна початкова школа та ясла, Тоткомлош (2013 р.),
- ▶ Словацькомовні ясла, початкова школа, гімназія та інтернат, Будапешт (2014 р.)²⁸.

Школи, якими керують *місцеві* словацькі органи самоврядування національних меншин:

- ▶ Початкова школа та ясла «Felső-Mátraai Zakupszky László» в Матрасентімре,
- ▶ Словацька національна початкова школа ім. Міксата Кальмана, Нежа²⁹.

До того ж католицька церква керує кількома установами, де організовано освіту мовами меншин (щодо словацької, у Дабаш-Шарі та Кецопронах)³⁰.

Відповідно до положень 2013 року³¹, двомовні школи повинні забезпечувати принаймні 50 % занять мовою меншини, а решта занять викладають угорською мовою³². 50 % – це обов'язкова частина навчальної програми або 75% від загального часу навчання, а решту розробляють залежно від місцевих потреб. На практиці положення передбачають зобов'язання викладати мовою меншини три інші предмети, на додаток до мови меншини та літератури. Низка шкіл забезпечує

24 Уряд Угорщини (2018 р.), *Сьомий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії*, MIN-LANG (2018) PR 4, 6 квітня 2018 року, с. 9. Джерело: Центральне статистичне управління Угорщини.

25 Угорський документ про ратифікацію містить словацьку мову з посиланням на ст. 8, п. 1, підпункти a (iv), b (iv), c (iv), d (iv), e (iii), f (iii), g, h, i; п. 2.

26 Існує 13 таких національностей. Додаток 1, Закон CLXXIX про права національностей (2011 р.).

27 Аналогічна система існує в Сербії (див.: *Словацька (Сербія)*). Також див. нижче інформацію про законодавство Угорщини щодо національних органів самоврядування.

28 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 61.

29 Там само, с. 63.

30 Там само, с. 29.

31 Постанова Міністерства з питань людських ресурсів 17/2013 (III. 1.) ЕММІ, «Про видання вказівок щодо дошкільної та шкільної освіти меншин», розділ 8(3)(f) (доступний угорською мовою за посиланням: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=159180.353179). Проте цю постанову скасовано в лютому 2020 року, а нову на момент написання ще не ухвалено.

32 Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин (ККРК) (2016 р.), *Четвертий висновок щодо Угорщини*, Рада Європи, ACFC/OP/IV(2016)003, 12 вересня 2016, п. 152.

понад 50 % від загального часу викладання мовою меншини (разом з обов'язковими та факультативними заняттями).

Як і в інших країнах, батьки зазвичай приділяють особливу увагу вивченню поширених світових мов із високим статусом, як-от англійська та німецька, а не мов, які використовуються рідше, і предметам навчальних програм, які сприяють підвищенню мобільності та фінансового становища. Деякі труднощі були пов'язані з об'єднанням шкіл, яке зазвичай негативно впливає на освіту мовами меншин³³, а також із загальним прогресивним етапом мовної асиміляції словаків в Угорщині. Водночас словацька спільнота доклала зусиль для поширення словацької мови та культури спільно з угорськими органами влади та материнською державою³⁴. Під час ознайомчого візиту Комітету експертів у жовтні 2015 року представники носіїв словацької мови зазначили, що, попри попередній період застою, поточні розробки дали користь словацькій меншині, зокрема у сфері фінансової підтримки³⁵. Наслідком цього стала висока кількість зарахованих у навчальні заклади словацької меншини, попри те, що, згідно з переписом 2011 року, лише приблизно 28 % носіїв словацької мови вважають її рідною³⁶.

Ця тенденція була зафіксована вже в середині 2000-х років, коли повідомлялося про зростання попиту на освіту словацькою мовою (а також про підвищення попиту на викладачів, здатних викладати спеціальні дисципліни)³⁷. Інтерес до словацькомовної або двомовної освіти пов'язаний із розвитком словацько-угорських економічних відносин, створенням органів самоврядування словацької національної меншини, а також із тим, що деякі адміністративні органи також працюють словацькою мовою. Ці напрацювання також сприяли стимулюванню навчання дорослих працівників адміністративних органів, робоча мова яких словацька, унаслідок чого органи самоврядування словацької національної меншини організували мовні курси для викладання адміністративної термінології³⁸. Використання словацької мови в адміністративному органі також сприяло створенню середовища, яке підтримує мову, надаючи можливості для її використання.

Політика щодо освіти та законодавство в Угорщині

Загалом 2019 року Комітет експертів зазначив, що в Угорщині «захист та просування регіональних мов або мов меншин має високий рівень політичної підтримки»³⁹. Водночас він рекомендував «довгострокові стратегії та структуровані плани щодо сприяння кожній регіональній мові чи мові меншини», зокрема щорічні цілі щодо збільшення кількості учнів у двомовній освіті, а також середньострокові та довгострокові цілі стосовно зростання кількості носіїв кожної регіональної мови чи мови меншини⁴⁰.

В Угорщині є п'ять моделей освіти мовами меншин: від дошкільної до середньої⁴¹:

- a) освіта мовою меншини;
- b) двомовна освіта;
- c) освіта переважно угорською мовою з викладанням предметів із мови, культури й історії меншини;
- d) додаткова освіта мовою меншини;
- e) освіта ромської меншини.

33 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 633.

34 Там само, п. 619.

35 Там само, п. 622.

36 Там само, п. 621.

37 Mercator-Education, *Slovak: The Slovak Language in Education in Hungary* (Ljouwert/Leeuwarden, Mercator, 2005), с. 27, https://www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/documents/regional_dossiers/slovak_in_hungary.pdf.

38 Там само, с. 25.

39 Комітет експертів (2019 р.), *Сьомий звіт Комітету експертів щодо Угорщини, 7-й цикл моніторингу, Рада Європи*, СМ(2019)86, 21 травня 2019 року, п. 6.

40 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 6.

41 Викладено в Законі про права націй і Законі про національну народну освіту.

Тут ми зосередимось на перших двох моделях (a і b). У третьому випадку (c) школи мають «компонент національної освіти», який складається з викладання словацької мови й культури (або мови й культури іншої меншини). Консультаційний комітет Ради Європи Рамкової конвенції про захист національних меншин (ККРК) зазначив (у 2016 році), що модель «компонент національної освіти» в попередні роки так розширилася, що її запропонувала чверть шкіл Угорщини. Це пояснюється додатковим фінансуванням цих шкіл, а також потребою в додаткових можливостях вивчати інші мови, крім угорської, особливо **німецької**⁴². У цих випадках цільова аудиторія складається не лише з осіб, що належать до мовних меншин, а з усіх учнів.

Додаткове навчання мовами меншин (d) відбувається під час окремо організованих обов'язкових занять із їхніх мов, культури й історії. Ця модель застосовується, коли існує попит, але не досягнуто необхідного порогу учнів⁴³. Освіта ромської меншини (e) полягає насамперед у викладанні ромської культури й історії угорською мовою (приблизно 80 % ромів спілкуються угорською мовою); водночас викладання ромською чи баяською (*англ.* Beash) мовою має надаватися у разі попиту з боку батьків.

У школах з викладанням мовами меншин (a) навчання проводять мовами меншин, за винятком угорської мови та літератури. У двомовних школах (b) навчання проводять двома мовами, а 50 % обов'язкових занять мають викладати мовами меншин. Національний навчальний план встановлює 75 % вимог до громадської освіти, а решта надається відповідно до місцевого попиту⁴⁴.

Стаття XXIX Основного закону Угорщини 2011 року (Конституції) стверджує:

Національності, які проживають в Угорщині, – складові частини держави. Кожний громадянин Угорщини, що належить до будь-якої нації, має право вільно виражати та зберігати свою ідентичність. Громадяни, які проживають в Угорщині, мають право використовувати свої рідні мови та індивідуально й колективно використовувати імена власними мовами, просувати власну культуру та *здобувати освіту рідними мовами*. [курсив додано]

Закон CLXXIX про права націй (2011 р.) також передбачає в розділі 12(1):

Особи, що належать до національної меншини, мають право:

- a) вільно користуватися рідною мовою усно та письмово, вивчати, зміцнювати, збагачувати та передавати свою історію, культуру та традиції;
- b) вивчати рідну мову, здобувати народну освіту [...] рідною мовою;

Закон також зазначає, що освіту мовами меншин у яслах і школах запроваджує муніципалітет за наявності попиту (якщо цього потребують вісім учнів, які належать до тієї ж меншини – розділ 22(5)). Якщо зазначеної кількості не досягнуто, додаткову освіту мовою меншини можуть запровадити місцеві органи влади з ініціативи ОСНМ або безпосередньо самі ОСНМ⁴⁵.

Закон про права націй у поєднанні із Законом СХС про національну державну освіту (2011 р., зі змінами від 2017 р.) визначає детальні межі для різних моделей навчання мовами меншин. ККРК назвав можливості для освіти, створені Законом про національну народну освіту, «добре розвинутою системою освіти мовами меншин [...], що дозволяє учням, які належать до національних меншин, здобувати освіту їхньою мовою або вивчати їхню мову»⁴⁶. Зокрема, цей Закон дає можливість муніципальним національним органам самоврядування створювати або брати на себе

42 ККРК (2016 р.), *Четвертий висновок щодо Угорщини*, Рада Європи, ACFC/OP/IV(2016)003, 12 вересня 2016 р., п. 153.

43 Див. нижче розділ 22(5) Закону про права національних меншин.

44 Mercator, *Словацька мова в освіті в Угорщині* (№ 37), с. 16.

45 Уряд Угорщини (2015 р.), *Шостий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії*, MIN-LANG (2015 р.) PR 4, 10 березня 2015 року, с. 37. У розділі 22 (б) Закону про права націй зазначено:

Якщо кількість учнів недостатня для організації навчання в дитячому садку національної меншини або шкільної освіти в населеному пункті, з ініціативи відповідного органу самоврядування національної меншини відповідний орган, зобов'язаний виконувати такі завдання, створює умови для додаткової освіти національної меншини. Орган самоврядування цієї національної меншини може також організувати таку додаткову освіту для національної меншини. [...]

46 ККРК (2016 р.), 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 150.

від держави керування навчальними закладами (як шкільного, так і дошкільного рівня) для дітей, що належать до національних меншин⁴⁷.

Більша кількість органів самоврядування національних меншин зробила це⁴⁸, щоб автономно керувати місцевими школами, тим самим віддалившись від орбіти Центру обслуговування закладів Клебельсберга (KLIK), який веде нагляд за школами та вчителями по всій країні⁴⁹. На практиці автономію обмежувало те, що будівлі, де розташовані школи, належать муніципалітетові, а держава визначає бюджети (KLIK) та навчальні програми (Міністерство освіти). Водночас ОСНМ спільно з директорами шкіл керували персоналом та діяльністю в школах⁵⁰. Згідно із 7-м звітом щодо Угорщини в межах ЄХРМ, з 2017 року систему змінили так, щоб самі навчальні заклади мали більше автономії, а районні центри освіти – власний бюджет та повноваження щодо ухвалення рішень⁵¹. З 2018 року в кожному районі діє консультативна рада, до якої органи самоврядування національних меншин мають право делегувати членів⁵².

У разі, коли навчальним закладом для громади меншини керують органи місцевого самоврядування (а не ОСНМ), влада має дістати згоду відповідних місцевих ОСНМ щодо питань, які стосуються освіти;⁵³ крім того, уряд повинен дістати згоду місцевих, регіональних та державних органів влади національних меншин щодо питань, які стосуються етнічної належності, під час складання плану розвитку народної освіти⁵⁴.

Іспити по завершенні середньої школи охоплюють дві іноземні мови, і мови національних меншин також вважають такими⁵⁵; це заохочує учнів як із більшості, так і з меншин до навчання в школах з «компонентом національної освіти»⁵⁶.

Фінансування

ОСНМ, а також установи, якими вони керують, підтримуються коштом центрального субсидування з державного бюджету. У п'ятому звіті Комітет експертів зазначив, що фінансування залишається «обмеженим», повторивши про потребу, яку вже підкреслено в попередньому циклі, у забезпеченні фінансової підтримки для утримання шкіл із навчанням рідною мовою або двомовних шкіл, якими керують ОСНМ⁵⁷. З того часу докладено зусиль для збільшення обсягу фінансування, доступного для ОСНМ, зокрема для керування їхніми установами. За даними угорського уряду, у 2014 році фінансування установ становило 611 500 000 форинтів (1 959 175 євро), що вдвічі більше, ніж у 2015 році. З цього часу кошти розподіляли за цілями та завданнями, а деколи на основі «заявок національних меншин»⁵⁸. Під час виділення коштів особливу увагу приділяли словацьким навчальним закладам. 2019 року словацький орган

47 Розділ 2(3) Закону про національну народну освіту:

Державні освітні установи можуть створити та керувати держава, органи самоврядування національних меншин, а відповідно до цього Закону, і церковні юридичні особи, зареєстровані в Угорщині [...]

Розділ 74(7) Закону про національну народну освіту:

Орган самоврядування національної меншини може взяти на себе право керування установами, створеними з метою надання дошкільної та початкової шкільної освіти дітям, які належать до меншини, уклавши договір про народну освіту.

48 Як було зазначено ККРК, «Керування багатьма «дитячими садками» та «національними початковими школами» взяли на себе органи самоврядування національних меншин із моменту створення юридичної можливості у 2004 році, і цей процес триває». ККРК, 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 151.

49 Центр обслуговування закладів Клебельсберга (*Klebelsberg Intézményfenntartó Központ*).

50 ККРК (2016 р.), 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 154.

51 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), п. 46.

52 Постанова уряду 134/2016 (10 червня), 2/B(4)(b). Відповідні зміни набули чинності з листопада 2017 року.

53 Розділ 81(2) Закону про права націй; розділ 5(9) Закону про національну народну освіту.

54 Стаття 75(4) Закону про національну народну освіту.

55 Розділ (6)(2)(d), Закон про національну народну освіту.

56 ККРК (2016 р.), 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 153.

57 Комітет експертів (2013 р.), *Застосування Хартії в Угорщині: звіт Комітету експертів щодо Хартії*, 5-й цикл моніторингу, Рада Європи, ЄХРМ (2013 р.) 6, 10 липня 2013 р., п. 194–195.

58 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 57.

самоврядування національних меншин отримав понад 402 млн форинтів для школи в Будапешті, 217 млн – для школи в Тоткомлоші, 348 млн – для школи в Бекешчабі, 479 млн – для школи в Сарваші, 172 млн – для школи в Шаторальяуйхеї (загалом 1 619 951 929)⁵⁹. А що загалом збільшилося фінансування органів самоврядування національних меншин, то вони також взяли на себе керування більшою кількістю шкіл⁶⁰.

2016 року ККРК схвалив фінансування, виділене ОСНМ⁶¹. 2016 року Комітет експертів також зазначив, що «докладено значних зусиль для сприяння та розширення навчання словацькою мовою, а також висловив вдячність угорській владі за її підхід»⁶².

Крім того, були спроби запровадити заходи фінансового характеру для стимулювання освіти мовами меншин: згідно з (7-м) державним звітом у межах ЄХРМ, субсидії застосовні до заробітної плати вчителів класів із 8 або більше учнями, а не 12, як це зазвичай буває⁶³. 2017 року вчителі, які працюють у сфері освіти меншин, отримували на 10% більше, 2018 року – на 15 %, а у 2019–2020 – на 10–40 % більше⁶⁴. Якщо виділених коштів недосить (у разі ще меншої кількості учнів), можуть бути надані подальші дотації через укладення договору про народну освіту. У державному звіті йдеться про те, що такі договори укладено з чотирма ОСНМ національного рівня (сербським, словенським, словацьким та **румунським**), а також з одним із місцевих ОСНМ (у Матрасентімре). Станом на 2017 рік такі договори було продовжено з термінами від 1 до 5 років⁶⁵.

Дошкільна освіта

Словацькі установи – частина «дитячих садків національних меншин», які працюють в Угорщині. Дошкільна освіта може забезпечуватися тільки словацькою мовою, бути двомовною та передбачати додаткові заняття з мови меншини. Двомовні заклади – найпоширеніша форма освіти мовами меншин; у двомовних середовищах ступінь використання кожної з двох мов залежить від мовних навичок дітей⁶⁶.

Освіту словацькою мовою надають у містах Сарваші, Бекешчабі та Будапешті, а двомовна освіта доступна в Тоткомлоші⁶⁷. За даними за 2016/2017 навчальний рік, в Угорщині було 9 словацькомовних дошкільних закладів, у яких навчалися 236 учнів, та 34 двомовні заклади, у яких навчалися 1463 учні⁶⁸. 2016 року Комітет експертів відзначив збільшення кількості дітей, які здобували дошкільну освіту словацькою мовою проти попередніх років⁶⁹. Водночас зменшилася кількість двомовних закладів та учнів, які в них навчаються (див. нижче).

59 Річний бюджет доступний за посиланням: http://www.slovaci.hu/images/szabalyzatok/koltsgv/2019_evi_koltegvetes_mellekletek.pdf.

60 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 58.

61 Хоча також зазначено затримки з перерахунком коштів ОСНМ для керування закладами під їхнім керівництвом. ККРК (2016 р.), 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 67–70. ККРК додав, що фінансові програми для функціонування «шкіл національних меншин» достатні для великих шкіл (де навчається 150 і більше дітей). Малі школи часто мають проблеми через недостатнє фінансування Міністерством з питань людських ресурсів, а тому вимушені шукати додаткове фінансування від муніципальних органів влади або приватних спонсорів» (ККРК (2016 р.), п. 151).

62 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 623.

63 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 64. Див. також: Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 58.

64 Додаток 8, Закон про національну народну освіту.

65 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 64.

66 Mercator, *Словацька мова в освіті в Угорщині* (№ 37), с. 14.

67 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 63.

68 Там само, с. 105.

69 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 629.

Дошкільна освіта, 2013/14 навчальний рік⁷⁰

Викладання словацькою		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
6	189	39	1832

Дошкільна освіта (словацька), 2016/17 навчальний рік⁷¹

Викладання словацькою		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
9	236	34	1463

Дошкільна освіта (словацька), 2018/19 навчальний рік⁷²

Викладання словацькою		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
12	357	34	1570

Програми дошкільної освіти, розроблені для різних муніципальних урядів, повинні бути затверджені словацьким ОСНМ. Як зазначалося, відповідно до Закону про національну народну освіту, органи самоврядування національних меншин можуть також створювати власні дошкільні заклади.

Згадуючи дошкільну освіту, Комітет експертів вважав «виконаними» зобов'язання згідно зі статтею 8.1.a.iv ЄХРМ⁷³.

Початкова освіта

Демографічний спад, а також тенденція до асиміляції означають, що діти, які починають вчитися в школі та належать до словацької меншини, майже або зовсім не розмовляють словацькою⁷⁴.

Словацький ОСНМ взяв на себе керування однією комплексною установою в Будапешті у 2014–2015 роках. Інші заклади, якими керують ОСНМ, розташовані в Сарваші, Бекешчабі, Матрасентімірі та Нежі (словацькомовні), а також у Шаторальяуйхеї та Тоткомлоші (двомовні).

Як зазначалося, Національна навчальна програма визначає обов'язкову частину навчального плану (75 % від загального часу викладання), тоді як решту розробляють на місцевому рівні для відображення місцевого попиту⁷⁵. У двомовних школах навчання проводять двома мовами, а 50 % обов'язкових занять мають викладатися мовами меншин. Низка двомовних шкіл забезпечує понад 50 % від загальної кількості викладання: наприклад, у таблиці нижче наведено загальну кількість навчальних годин на тиждень для 1–8 класів у двомовній школі в Сарваші, а також тих, де навчання відбувається словацькою мовою.

70 Уряд Угорщини (2015 р.), 6-й звіт у межах ЄХРМ (№ 45), с. 56. Джерело: Міністерство з питань людських ресурсів.

71 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 111, та Уряд Угорщини (2019 р.), *Berzámolò a Magyarország területén élő nemzetiségek helyzetéről* [Звіт про ситуацію щодо національних меншин в Угорщині] (січень 2017 р. – грудень 2018 р.), В/8328 Будапешт, листопад 2019 р., Додаток 5, с. 192, за посиланням: <https://www.parlament.hu/igom41/08328/08328.pdf>. Державна статистика також містить дані про додаткову освіту меншин та викладання мов та культури меншин (хоча й не в усіх випадках). Вони не внесені сюди, бо робота зосереджена на освіті мовами меншин.

72 Там само (Уряд Угорщини – 2019 р.), с. 198.

73 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 630; Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), розділ 2.12.1.

74 Mercator, *Словацька мова в освіті в Угорщині* (№ 37), с. 17.

75 Там само, с. 16.

Двомовна школа в Сарваші – викладання словацькою мовою⁷⁶

КЛАСИ	1–2–3–4	5	6	7–8
Загальна кількість навчальних годин	27	30	30	33
Навчальні години словацькою мовою	17	16	16	18,5

П'ять годин на тиждень у всіх класах присвячені словацькій мові та літературі, а решта годин виділено на низку предметів, як-от математика⁷⁷.

У період 2012–2019 років кількість учнів, які здобувають освіту словацькою мовою, зменшилася, а потім знову збільшилася: у 2012/2013 навчальному році початкову освіту словацькою мовою здобували 290 учнів, після чого ця цифра зменшилася до 171 у 2013/2014 році та до 91 у 2016/2017 році⁷⁸. Негативна тенденція загострилася після об'єднання шкіл⁷⁹. У 2018–2019 навчальному році цифри знову зросли; словацькою мовою почали викладати два нові заклади⁸⁰.

Початкова освіта, 2016/17 навчальний рік⁸¹

Викладання словацькою		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
1	91	4	809

Початкова освіта, 2018/19 навчальний рік⁸²

Викладання словацькою		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
3	345	4	823

Середня освіта

Існує три моделі середніх шкіл: гімназії та два типи здебільшого середніх професійних шкіл (промислові/торговельні та середні професійні школи).

Що стосується дошкільної та початкової освіти, законодавство передбачає, що умови для викладання словацькою мовою та викладання словацької мови у звичайних школах мають забезпечуватися за запитом батьків.

У 2014/2015 навчальному році існувала одна словацькомовна загальноосвітня школа із 41 учнем і 1 двомовна установа з 52 учнями⁸³. Кількість учнів, які здобувають освіту словацькою мовою, а також двомовну освіту, залишалася незмінною протягом останніх років і навіть дещо збільшилася. Носії словацької мови відзначили, що більша кількість шкіл та учнів середнього рівня стане сприятливим чинником для збільшення кількості словацькомовних студентів у вищій освіті⁸⁴.

76 Див. вебсайт школи (угорською мовою): <http://www.tkszlovakiskola.sulinet.hu/bemutakozas.htm>.

77 Там само.

78 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 632.

79 Там само, п. 633.

80 Тим часом кількість учнів, які вивчають словацьку мову та культуру в школах з угорською мовою викладання, зменшилась, але вони не зникли зовсім (з 2797 у 2016/2017 році до 2294 у 2018/2019 році). Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт в межах ЄХРМ (№ 24), с. 112; Уряд Угорщини (2019 р.), Звіт про ситуацію щодо національних меншин в Угорщині (№ 71), с. 198.

81 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт в межах ЄХРМ (№ 24), с. 112.

82 Уряд Угорщини (2019 р.), Звіт про ситуацію щодо національних меншин в Угорщині (№ 71), с. 198.

83 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт в межах ЄХРМ (№ 24), с. 106.

84 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 637. Комітет експертів порекомендував докласти додаткових зусиль для створення більшої кількості двомовних та середніх шкіл, щоб сприяти безперервності

Середня освіта, 2016/17 навчальний рік⁸⁵

Викладання словацькою		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
1	44	1	56

Середня освіта, 2018/19 навчальний рік⁸⁶

Викладання словацькою		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
1	48	1	60

У двомовних гімназіях щонайменше 50 % занять викладають словацькою мовою⁸⁷. Двомовні школи викладають природничі науки угорською мовою, а гуманітарні науки мовою меншини.⁸⁸ На іспиті по закінченні середньої школи зі словацько-угорською двомовною освітою три предмети потрібно скласти словацькою мовою: «Словацька мова та література» та два інші.

Словацька (Сербія)

Сильні сторони

- ▶ **Освіта меншин у Сербії полягає насамперед у викладанні регіональними мовами чи мовами меншин, зокрема словацькою, що відображає побажання спільнот меншин.**
- ▶ Безперервність словацькомовної освіти, яка забезпечується на всіх рівнях.
- ▶ Школи мають значну автономію в організації та впровадженні освітніх програм.
- ▶ Національні ради (представницькі установи меншин) можуть встановлювати або брати на себе керування школами.
- ▶ Національні ради за законом беруть участь в ухваленні рішень у сфері освіти й культури.
- ▶ Увагу зосереджено на володінні державною мовою, при цьому до різних категорій учнів застосовують різні методики.
- ▶ «Рідна мова», яка може бути сербською або мовою меншини, – головний компонент іспитів у початковій та середній школі.
- ▶ Спеціальні положення у Воєводині, як у найрозмаїтішому регіоні країни (наприклад, визнання офіційних мов на регіональному рівні, їх використання за межами школи, як-от у сфері адміністрування та медіа).

Слабкі сторони

- ▶ У деяких випадках/населених пунктах докладено обмежених зусиль щодо впровадження законодавства про освіту мовами меншин.
- ▶ Автономія НР обмежена в деяких областях.

освіти словацькою мовою. Там само, п. 635.

85 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт в межах ЄХРМ (п. 24), с. 112.

86 Уряд Угорщини (2019 р.), Звіт про ситуацію щодо національних меншин в Угорщині (№ 71), с. 199.

87 Mercator, *Словацька мова в освіті в Угорщині* (№ 37), с. 20–21.

88 ККРК (2016 р.), 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 150.

Викладання словацькою мовою та двомовне навчання відбувається від дошкільної до середньої освіти, завдяки чому забезпечено безперервність навчання. Словацьку мову також викладають у Сербії як предмет у вищих навчальних закладах. Комітет експертів на останньому (четвертому, 2018 р.) циклі моніторингу заявив про виконання зобов'язань за ЄХРМ для всіх рівнів освіти⁸⁹.

ЄХРМ набула чинності в Сербії у 2006, а РКНМ – у 2001 році.

У цьому документі ми зосереджуємо увагу на викладанні лише словацькою мовою. Дійсно, спільноти меншин у Сербії загалом потребували одномовної освіти мовою меншини (разом із вивченням сербської мови), тоді як сербське законодавство не визначає необхідний відсоток викладання регіональними мовами чи мовами меншин у двомовних школах.

Законодавство стосовно мовних меншин та політика щодо освіти в Сербії

У Статті 11 Закону про захист прав і свобод національних меншин⁹⁰ зазначено, що мову меншини та її писемність необхідно оголошувати офіційними в муніципалітетах, де представники відповідної національної меншини становлять понад 15% населення згідно з даними останнього перепису. Таке оголошення дає змогу використовувати мову в адмініструванні та судових провадженнях, а також у роботі представницьких органів. Крім того, представники національної меншини, частка якої в загальній кількості населення країни становить не менше ніж 2 %, можуть спілкуватися з органами влади на національному рівні (й отримувати відповіді) мовою меншини⁹¹. У Сербії використовують і кирилицю, і латиницю.

Автономний край Воєводина – етнічно найрозмаїтіший регіон, який заклав дуже сприятливий фундамент для багатомовності. Стаття 6 статуту Автономного краю Воєводина від 2014 року передбачає рівні права різних етнічних груп, а стаття 7 визнає багатомовність і культурне розмаїття «цінностями, що становлять особливий інтерес» у регіоні⁹². Стаття 24 передбачає, що у Воєводині, крім сербської та кириличної писемності, офіційно використовується низка мов та їх писемностей (угорська, словацька, хорватська, румунська та русинська).

Основні моделі освіти мовами меншин:

- a) освіта мовою меншини,
- b) двомовна освіта,
- c) освіта сербською мовою з вивченням мови меншини як предмета⁹³.

89 8.1.a.iii, 8.1.b.iv, 8.1.c.iv, 8.1.div, 8.1.eii. Див.: Комітет міністрів (2018), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), розділ 2.13.1.

90 Офіційний вісник ФРЮ № 11/02, зі змінами, внесеними в Офіційний вісник Сербії та Чорногорії № 1/03, Офіційний вісник Республіки Сербії № 72/09, 97/13 і 47/18.

91 Аналогічні положення також містяться в статті 11 Закону про офіційне використання мов та писемностей. Офіційний вісник Республіки Сербії № 45/91, зі змінами, внесеними в № 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 і 30/10.

92 У ній зазначено:

Багатомовність, культурне розмаїття та свобода віросповідання – цінності, що становлять особливий інтерес для Автономного краю (АК) Воєводина.

У межах своєї юрисдикції АК Воєводина сприяє збереженню та розвитку багатомовності та культурної спадщини національних меншин – національних спільнот, які проживають на її території, а також вживає спеціальних заходів та провадить діяльність для підтримки взаємного вивчення та поваги до мов, культур і віросповідань в АК Воєводина.

Статут Автономного краю Воєводина, Офіційний вісник АК Воєводина, № 20/14.

<https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=statut&j=EN>.

93 У 2019/20 навчальному році за цією моделлю (через предмет «рідна мова з елементами національної культури») викладали 15 мов меншин. Республіка Сербія (2020), *П'ятий періодичний звіт*, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, Рада Європи, MIN-LANG (2020) PR 2, 6 лютого 2020 року, п. 102.

Існує також альтернативна модель, яка передбачає викладання мовою меншини з 1-го по 4-й класи початкової школи, які згодом приєднуються до класів, що навчаються сербською (а також підтримка викладання мови меншини протягом 5 годин на тиждень)⁹⁴.

Консультативний комітет Ради Європи з питань Рамкової конвенції про захист національних меншин (ККРК) відзначив «багату пропозицію» освіти мовами меншин та викладання їх у школах Сербії. Водночас деколи в певних місцевостях відзначено обмежені зусилля для впровадження законодавства про мовну освіту; часом це призводило до того, що батьки переводили своїх дітей до шкіл з освітою державною мовою⁹⁵. Попри це, Комітет експертів вважав освіту мовами меншин моделлю освіти, яка «працює дуже добре й дає хороші результати» в Сербії⁹⁶.

Повна освіта для національних меншин надається вісьмома мовами, зокрема словацькою (інші мови – албанська, боснійська, **болгарська**, хорватська, **угорська**, **румунська** та **русинська**). Відсоток учнів, які навчаються мовами меншин, становить дещо більше ніж 5 %⁹⁷. 2018 року з 1240 державних шкіл Сербії 1114 були одномовні, з яких у більшості викладали сербською (1077), а в решті – албанською (12), боснійською (8), **угорською** (8), **румунською** (4), словацькою (4) та **русинською** (1).⁹⁸ Школи меншин розташовані в регіонах з найбільшою кількістю представників меншин, внаслідок чого навчання мовами меншин стає прийнятним вибором. Для закінчення початкової та середньої школи учні мають скласти іспити, які можуть охоплювати регіональні мови й мови меншин (див. нижче).

За оцінками, модель освіти мовами меншин у Сербії дає добрі результати. Так її описує лінгвіст Клодін Брої (Claudine Brohy):

[В]она забезпечує вивчення навчального матеріалу мовами меншин, захист та розвиток мови меншини, а також її індивідуальне та суспільне використання, одночасно розвиваючи володіння сербською мовою, необхідне для повноцінної участі в сербському суспільстві. Учні, інтегровані в цю модель освіти меншин, навчаються за тією ж навчальною програмою, що й більшість учнів, які навчаються сербською мовою⁹⁹.

Доступна дошкільна, початкова та середня двомовна освіта **німецькою мовою** в поєднанні з **угорською** або сербською¹⁰⁰. У цих випадках від 30 % до 45 % навчальної програми викладають німецькою мовою. Існують також законодавчі положення щодо запровадження двомовної освіти для регіональних мов та мов меншин¹⁰¹. Проте загалом модель рідко впроваджують на практиці, бо її підтримують не всі національні меншини. Про двомовну освіту просила німецька меншина¹⁰², а також її підтримувала **болгарська** меншина. Серед меншин, які виступали проти двомовної моделі¹⁰³, вважаючи, що вона зазвичай призводить до асиміляції, і які натомість вимагають

94 Brohy, Claudine, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia and Other States, with Recommendations for Amending Existing Models of Minority Language Education*, травень 2019, с. 34; наприклад, у випадку словацької меншини (також див. нижче розділ про початкову освіту).

95 ККРК (2013 р.), *Третій висновок щодо Сербії*, затверджений 28 листопада 2013 р., Рада Європи, ACFC/OP/III(2013)006, 23 червня 2014 р., п. 42, 153–154.

96 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), п. 7. Мови, які використовують для викладання: словацька, албанська, боснійська, **болгарська**, хорватська, **угорська**, **румунська** й **русинська**. Там само (Комітет експертів (2018 р.)).

97 Vicsek, Annamária, “Minority Education in the Republic of Serbia – A Success Story with Challenges”, *Hungarian Journal of Minority Studies*, том II, 2018, с. 85–100.

98 Там само, с. 90.

99 Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 14.

100 Республіка Сербія (2020), 5-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 93), п. 259–262.

101 Наприклад, стаття 5 Закону про дошкільну освіту зазначає, що для представників національних меншин викладання може бути забезпечене відповідною мовою або через двомовну освіту, якщо цього вимагають щонайменше 50 % батьків (див. також нижче розділ «Законодавство про освіту»).

102 Це відображено в Рекомендації СМ/RecChL(2019)2 Комітету міністрів державам-членам щодо застосування Сербією Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, затвердженої 4 квітня 2019 року. У ній зазначається, що Комітет міністрів рекомендує Сербії, *серед іншого*, «збільшити наявне викладання німецькою мовою та її вивчення».

103 Основні проблеми спільнот меншин є якість двомовної освіти (враховуючи брак кваліфікованих двомовних учителів та відповідних двомовних підручників), а також нечіткість процедури впровадження двомовних навчальних програм. Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (n. 94), с.35. Рекомендації щодо двомовної освіти регіональними мовами та мовами меншин зазначають, що ця модель має «бути узгоджена з

повного навчання мовою меншини, – словаки, угорці та боснійці¹⁰⁴. Двомовну освіту також пропонують іноземними мовами (англійською, французькою й італійською).

Хоча загальну відповідальність за розроблення та нагляд за політикою щодо освіти покладено на Міністерство освіти, науки та технологічного розвитку (далі – Міністерство освіти), школи мають значну автономію в організації та впровадженні власних освітніх програм¹⁰⁵. Це державні та приватні установи, і перші фінансовані з державного бюджету.

Як і в Угорщині, у Сербії діє система Національних рад (НР). Вони були запроваджені Законом про національні ради національних меншин (далі – Закон про НР)¹⁰⁶, ухваленому 2009 року¹⁰⁷. Кілька положень Закону про НР згодом були оскаржені в Конституційному суді¹⁰⁸, унаслідок чого внесено зміни, що звузили сферу застосування його положень. Крім того, практичні труднощі в упровадженні впливали з деяких суперечностей між Законом про НР та іншими законами Сербії (деякі з яких були пізніше усунуто)¹⁰⁹. Попри це, Закон про НР передбачає відносно широкі повноваження представників меншин у питаннях мови та культури меншин.

Важливий аспект освіти меншин у Сербії – акцент на викладанні сербської мови як державної. Для викладання сербської мови існують три спеціальні моделі:

- а) сербська мова для сербських учнів, які відвідують сербськомовні школи;
- б) сербська мова для учнів із меншини, які здобувають освіту рідною мовою;
- в) сербська мова як іноземна (в основному розроблена для мігрантів та біженців)¹¹⁰.

Крім того, для (б) розроблено методики та навчальні програми, які враховували рідну мову меншини в поєднанні з етнічним складом муніципалітету, де розташована школа¹¹¹. Є дві основні навчальні програми викладання сербської мови як другої мови:

- 1) для учнів, рідна мова яких належить до слов'янської групи мов (тож споріднена із сербською), а також для учнів, які регулярно контактують із сербською мовою в місці свого проживання (місця, де більшість жителів – серби/носії сербської мови);
- 2) для учнів, рідна мова яких належить до іншої мовної сім'ї (наприклад, угорська чи албанська), або які проживають у місцях, де мало або немає можливості вивчити сербську мову через повсякденну практику.

Застосування цих диференційованих навчальних програм почалося у Воєводині 2006 року. У 2014 році ОБСЄ підтримала програми для вдосконалення вивчення сербської мови як нерідної мови в муніципалітетах Прешево, Буяновац та Медведжа. Це привело до підготування «Стандартів результатів навчання сербської як нерідної мови» за участю Міністерства освіти, які будуть

Національними радами та затверджена ними»; «гарантувати, що близько 50 % навчального часу виділено мові меншини»; і «регламентуватися структурованою політикою». Там само (Брої), с. 41–42.

104 Там само, с. 15.

105 Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Сербія, Огляд Сербії: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/serbia_en.

106 Офіційний вісник Республіки Сербії № 72/09, зі змінами в № 20/14, 55/14 і 47/18. Законодавство після змін (сербською мовою) за посиланням: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html.

107 Національні ради меншин були створені ще 2002 року відповідно до статті 19 Закону Югославії про захист прав і свобод національних меншин. Однак лише 2009 року однойменний закон Сербії чітко визначив їх повноваження, механізми фінансування та процедури виборів.

108 Див. КРПК (2013 р.), 3-й висновок щодо Сербії (№ 95), п. 190; Katinka Beretka (2014), "Fragile Autonomy Arrangements in the Republic of Serbia: The Territorial Autonomy of Vojvodina and the National Minority Councils", у L. Salat et al, eds., *Autonomy Arrangements around the World: A Collection of Well and Lesser Known Cases* (Cluj: Румунський інститут досліджень національних меншин), с. 247–273.

109 КРПК (2013 р.), 3-й висновок щодо Сербії (№ 95), п. 15.

110 Vicsek, "Minority Education in the Republic of Serbia" (№ 97), с. 97.

111 Там само, с. 97–98.

використовуватися в інших частинах Сербії як в початковій, так і в середній освіті. ОБСЄ також підтримала підготування вчителів сербської мови як нерідної мови¹¹².

Законодавство про освіту

Статтею 13 Закону про захист прав та свобод національних меншин від 2002 року¹¹³ передбачається, що представники національних меншин мають право навчатися своєю мовою в дошкільному навчальному закладі, початковій та середній школі.

У статті 5 Закону про дошкільну освіту від 2010 року¹¹⁴ зазначено, що освіта надається сербською мовою, але для представників національної меншини на запит щонайменше 50 % батьків забезпечується освіта їхньою мовою або двомовна¹¹⁵.

2013 року ухвалено нові закони про початкову та середню освіту. У статті 12 Закону про початкову освіту¹¹⁶ зазначено, що навчальну програму можна викладати мовою та писемністю національної меншини або двома мовами, якщо під час вступу до першого класу цього вимагають щонайменше 15 учнів (ст. 12(2)). Якщо цього вимагають менше ніж 15 учнів, навчання мовою меншини або двомовну освіту все ще можна запровадити, діставши схвалення Міністерства освіти (ст. 12(4)) на підставі висновків, отриманих від відповідної НР після консультацій. Насамкінець, заняття сербською мовою пропонують учням, які здобувають освіту мовами меншин, а для представників останніх, які навчаються в сербськомовних закладах, також проводять заняття з мови та культури меншин (ст. 12(4) та (5)).

За цим законом, цілі початкової освіти передбачають: «[...] повагу до та підтримку сербської мови та власної рідної мови, традиції та культури сербського народу, національних меншин і етнічних спільнот та інших націй, розвиток культурного розмаїття [...]» (ст. 21(14)), а також «розвиток та повагу до расової, національної, культурної, мовної, релігійної, гендерної та вікової рівності й толерантності» (ст. 21(15)).

У статті 5 Закону про середню освіту¹¹⁷ повторюються ті ж самі положення Закону про початкову освіту, що стосуються використання мов (з вимогою встановлення порогу, 15 учнів, для впровадження навчання мовами меншин або двомовної освіти). Органи моніторингу Ради Європи визнали, що цей поріг був надмірно жорсткий. Комітет експертів заявив, що «цей поріг завищений для цілей Хартії, бо носії низки мов меншин у Сербії навряд чи досягнуть його»¹¹⁸. Сербська влада зазначила, що поріг застосовується гнучко й бувають винятки¹¹⁹; дійсно, як зазначалося, заняття мовами меншин також можна створити за меншої кількості запитів за погодженням з Міністерством освіти, хоча 2018 року процедура ще не застосовувалася¹²⁰.

112 Там само, с. 98.

113 Див. примітку 90.

114 Офіційний вісник Республіки Сербії, № 18/10 і 101/17.

115 Офіційний вісник Республіки Сербії, № 18/10, зі змінами в № 101/17, 113/17, 95/18 і 10/19. Відповідні положення також внесено в Підзаконний акт про двомовну освіту.

116 Офіційний вісник № 55/13, зі змінами в № 101/17, 10/19 і 27/18. Крім того, 2017 року ухвалено новий Закон про основи системи освіти, який регламентує затвердження Системи національної освіти як основи для розроблення нових навчальних програм. Див. також Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Сербія, Національні реформи в шкільній освіті (National Reforms in School Education): https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-reforms-school-education-58_en.

117 Офіційний вісник Республіки Сербії № 55/13, зі змінами в № 101/17, 27/18 і 6/20.

118 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), пункт 10. Так само щодо дошкільних закладів Комітет експертів заявив, що «50-відсотковий поріг завищений і не відповідає Хартії». Там само, п. 11. Аналогічно, ККРК рекомендував «надавати перевагу гнучкішому підходу до кількості учнів, необхідних для відкриття класу з викладанням мовою меншини». ККРК (2013 р.), 3-й висновок щодо Сербії (№ 95), п. 169.

119 Республіка Сербія (2017 р.), *Четвертий періодичний звіт*, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, MIN-LANG (2017) PR 6, 15 листопада 2017 р., п. 64.

120 У відповідь на це Комітет експертів заявив, що про можливість необхідно більше інформувати: він стверджував, що «сербські органи влади повинні запровадити стандартний порядок інформування батьків та/або учнів про можливість створення класів із викладанням мовою меншини, де навчатиметься менше ніж 15 учнів, а також паралельно вести інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо переваг та можливостей освіти мовами меншин». Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), п. 10.

Законодавство про НР

Законодавство Сербії передбачає надання широких прав Національним радам (НР)¹²¹. Відповідно до вищезазначеного Закону про НР¹²², національні меншини можуть створювати НР для реалізації своїх «прав на самоврядування в галузі культури, освіти, інформації та офіційного використання мови й писемності» (ст. 2(1)). Під «самоврядуванням» мається на увазі форма часткової самостійності автономії в питаннях мови й культури.

Для кожної меншини обирають одну НР на всю країну. НР у Сербії представляють спільноти, мови яких захищені згідно з ЄХРМ, зокрема словацька¹²³. Відповідно до закону про НР, вони «беруть участь у процесі ухвалення рішень або розв'язують питання» в галузі освіти та культури (ст. 2(2)). За даними ККРК, на НР «покладено загальну відповідальність за освіту представників національних меншин їхньою рідною мовою»¹²⁴, а також вони відіграють «переважну роль у реалізації прав меншин у Сербії»¹²⁵.

Крім того, Закон про НР визначає, що останні можуть створювати навчальні заклади (ст. 11)¹²⁶. У разі створення дошкільних, початкових чи середніх закладів державними органами, а також коли навчання відбувається мовою національної меншини, НР беруть участь в керуванні закладом через консультації з членами органів керування школами (ст. 12) та складання рекомендацій відповідним органам щодо навчальних програм (щодо змісту, який стосується національної меншини) (ст. 13). НР також можуть пропонувати підручники та навчальні посібники, що підлягають офіційному затвердженню (ст. 14), та користуватися низкою загальних консультаційних прав (ст. 15), як-от: оголошення навчальних установ закладами «особливого значення»¹²⁷; висування кандидатів до виборчого списку членів національних рад із питань освіти; надання висновків щодо порядку ухвалення відповідного законодавства. Крім того, діяльність НР охоплювала: сприяння підвищенню поінформованості про важливість освіти мовами меншин¹²⁸; попереднє затвердження підручників, перекладених із сербської мови на відповідну мову меншини після перевірки якості перекладу, а також підручників, написаних у самій Сербії.¹²⁹

30 % фінансування, наданого НР державою, розподіляється порівну між зареєстрованими НР, тоді як 70 % розподіляють на основі кількості членів, яких представляють НР, кількості закладів, створених НР, та сфери їхньої діяльності¹³⁰.

Дошкільна освіта

Дошкільна освіта в Сербії доступна словацькою мовою. Відповідно до третього звіту щодо держави в межах ЄХРМ (2015 р.), навчання словацькою мовою було доступне у 12 дошкільних закладах у 10 місцевих автономних одиницях (Алібунар, Бач, Бачка Паланка, Бачкі Петровац, Беочин,

121 У статті 1(а) Національна рада має таке означення: «організація, на яку законом покладено певні державні повноваження брати участь в ухваленні рішень або самостійно ухвалювати рішення з певних питань у галузі культури, освіти, інформації й офіційного використання мови та писемності з метою реалізації колективних прав національних меншин на самоврядування в цих сферах».

122 Див. примітку 106.

123 Інші мови – албанська, боснійська, болгарська, бунєвацька, хорватська, чеська, німецька, угорська, македонська, ромська, румунська, русинська, українська та волоська. Існують також НР, що представляють меншини ашкалі, єгиптян, греків, євреїв, чорногорців, поляків, росіян і словенів. Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 13–14.

124 ККРК (2013 р.), 3-й висновок щодо Сербії (№ 95), п. 170.

125 Там само, п. 196.

126 Це можна зробити самостійно або у співпраці з Республікою, автономним краєм, підрозділом органу місцевого самоврядування чи іншою юридичною особою відповідно до законодавства.

127 Заклад освіти національної меншини «особливого значення» – заклад, у якому традиційно або практично реалізується конституційно гарантоване право представників національних меншин на освіту та виховання рідною мовою» (ст. 11(а)).

128 Республіка Сербія (2017 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 119), п. 65.

129 Там само, п. 17. Усі підручники для носіїв мов меншин також повинні бути затверджені Міністерством освіти (або у Воєводині – регіональною владою).

130 Стаття 115, законодавство про НР.

Зренянин, Ковачица, Новий Сад, Оджаці та Стара Пазова). Як зазначалося, дошкільна освіта забезпечується мовами меншин на запит щонайменше 50 % батьків. Двомовна (сербсько-словацька) дошкільна освіта пропонувалася в чотирьох дошкільних закладах у чотирьох місцевих автономних одиницях (Бачка-Паланка, Бело-Блато – муніципалітети Зренянин, Оджаці та Панчево)¹³¹.

Початкова освіта

Згідно з державним звітом, представленим Комітетові експертів у 2015 році, повна освіта словацькою мовою надається у 18 початкових школах¹³² у 12 місцевих автономних одиницях: Алібунар, Бач, Бачка Паланка, Бачкі Петровац, Беочин, Зренянин, Інджія, Ковачица, Новий Сад, Оджаці, Стара Пазова та Шид¹³³. Освіта словацькою мовою надається в районах, де традиційно проживають представники словацької меншини¹³⁴.

Альтернативна модель передбачає, що учні навчаються рідною мовою (словацькою) в початкових школах (з 1 по 4 клас). Заняття ведуть словацькою мовою в невеликих класах від 4 до 6 учнів, а учні різних класів відвідують одні й ті ж заняття. Згодом учні приєднуються до сербських класів і далі здобувають освіту сербською мовою, маючи 5 занять зі словацької мови на тиждень під час «мовного заняття» (а сербські учні вивчають сербську мову)¹³⁵. Ця модель здебільшого стосується невеликих спільнот, кількість яких зменшується і які фактично переходять до використання сербської.

2018 року також існувало 12 двомовних шкіл (сербська та словацька) та дві тримовні заклади (сербська, словацька та **угорська**)¹³⁶. Словацька меншина зазвичай виступає проти двомовної освіти, дотримуючись думки, що це врешті-решт призводить до асиміляції¹³⁷. Водночас двомовна освіта на практиці надається в школах, де не вистачає вчителів, які можуть викладати певні предмети словацькою мовою¹³⁸.

Початкова освіта триває 8 років і складається з двох циклів: з 1-го по 4-й клас і з 5-го по 8-й клас. Учні здобувають початкову освіту після складання підсумкового іспиту наприкінці 8-го класу. Підсумковий іспит охоплює три тести: рідна мова (сербська або мова меншини), математика та комбінований тест (природничі та соціальні науки)¹³⁹. Рідна мова також невіддільна частина підсумкового іспиту в середній школі (див. нижче). Увага, яку приділяють регіональним мовам і мовам меншин на підсумкових іспитах, може стати стимулом до вільного володіння.

Крім того, навчальні програми з предметів «Світ навколо нас» (1-й і 2-й класи), «Природа та суспільство» (3-й і 4-й класи), «Історія та географія» (5–8-й класи) та «Музика та мистецтво» (усі класи) мають додаткові 30 % вмісту, що передбачає вивчення особливостей національних меншин¹⁴⁰.

Наведені нижче таблиці (за 2018 рік) показують, *крім іншого*, години, присвячені багатомовній освіті в школах, де викладають мовами меншин (а також звичайних), для першого та другого циклів початкової школи.

131 Республіка Сербія (2017 р.), *Третій періодичний звіт*, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, MIN-LANG (2015) PR 1, 2 лютого 2015 р., п. 191.

132 Проте словацька НР повідомила про 11 початкових шкіл у 2018/19 навчальному році. Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 34.

133 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах EXPM (№ 131), п. 207.

134 Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 34.

135 Там само.

136 Vicsek. "Minority Education in the Republic of Serbia" (№ 97), с. 90.

137 Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 15.

138 Там само, с. 35.

139 Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Сербія, Оцінювання в початковій освіті (Assessment in Primary Education): https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/assessment-primary-education-40_en.

140 Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 14.

Національна навчальна програма для 1-го циклу початкової освіти

#		1-й клас		2-й клас		3-й клас		4-й клас	
		год/тижд.	год/рік	год/тижд.	год/рік	год/тижд.	год/рік	год/тижд.	год/рік
А. ОBOB'ЯЗКОВІ ПРЕДМЕТИ									
1	Сербська мова 1/ Мова меншини	5	180	5	180	5	180	5	180
2	Сербська мова 2 ¹	2	72	2	72	3	108	3	108
3	Іноземна мова	2	72	2	72	2	72	2	72
4	Математика	5	180	5	180	5	180	5	180
5	Світ навколо нас	2	72	2	72	–	–	–	–
6	Природа та суспільство	–	–	–	–	2	72	2	72
7	Образотворче мистецтво	1	36	2	72	2	72	2	72
8	Музика	1	36	1	36	1	36	1	36
9	Фізична культура	3	108	3	108	3	108	3	108
10	Санітарна просвіта**	1	36	1	36	–	–	–	–
	УСЬОГО: А	18-20*	648-720	19-21*	684-756	20-23*	720-828*	20-23*	720-828*
В. ПРЕДМЕТИ ЗА ВИБОРОМ та ФАКУЛЬТАТИВНІ²									
1	Релігієзнавство/ Суспільне виховання ³	1	36	1	36	1	36	1	36
2	Народні традиції	1	36	1	36	1	36	1	36
3	Рукоділья – відкриття світу	1	36	1	36	1	36	1	36
4	Збереження природи	1	36	1	36	1	36	1	36
5	Креативне письмо	1	36	1	36	1	36	1	36
6	Від іграшок до комп'ютерів	1	36	1	36	1	36	1	36
7	Рідна мова/Мова з елементами національної культури	2	72	2	72	2	72	2	72
8	Шахи	1	36	1	36	1	36	1	36
	УСЬОГО: В	2-3*	72-108*	2-3*	72-108*	2-3*	72-108*	2-3*	72-108*
	УСЬОГО: А+В	21-24*	756-864*	22-25*	792-900*	23-26*	828-936*	23-26*	828-936*

1 Для шкіл, де мова викладання – мова меншини.

2 Учні вибирають 2 предмети/учні меншини вибирають 3 предмети.

3 Обов'язковий – учні повинні вибрати один з цих двох предметів.

* Кількість академічних годин для учнів національної меншини.

** Класний керівник подає запропоновані теми у сфері санітарної просвіти залежно від вікової групи та рівня освіти учнів, а також інтегроване тематичне планування через обов'язкові й факультативні предмети.

Джерела: Підзаконний акт про навчальну програму для першого, другого, третього та четвертого класів початкової освіти (Офіційний вісник, № 12/2018) та Підзаконний акт про навчальну програму для першого та другого класів початкової освіти (Офіційний вісник, № 12/2018)¹⁴¹.

Національна навчальна програма складається з обов'язкових предметів (більшість) та кількох факультативних занять. Загальна кількість годин більша для учнів шкіл із викладанням мовами

¹⁴¹ Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Сербія, Викладання та навчання в початковій освіті (Teaching and Learning in Primary Education): https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-and-learning-primary-education-40_en.

меншин: додаткові 3 години на тиждень для 1-го циклу початкової освіти. У школах меншин як обов'язкові предмети 5 годин на тиждень у 1-му циклі початкової школи викладають мову меншини, а сербську– 2 години на тиждень. 2 години збільшують до 3 годин на тиждень у 2-му циклі початкової школи (за винятком 8-го класу, коли кількість годин знову зменшується до 2). У звичайних школах сербську мову викладають 5 годин на тиждень, а «рідну мову» або «мову з елементами національної культури» можна вивчати 2 години на тиждень як факультативний предмет¹⁴².

Національна навчальна програма для 2-го циклу початкової освіти

#		5-й клас		6-й клас		7-й клас		8-й клас	
		год/тижд.	год/рік	год/тижд.	год/рік	год/тижд.	год/рік	год/тижд.	год/рік
А. ОБОВ'ЯЗКОВІ ПРЕДМЕТИ									
1	Сербська мова 1/ Мова меншини	5	180	4	144	4	144	4	136
2	Сербська мова 2 ¹	3	108	3	108	3	108	2	68
3	Іноземна мова	2	72	2	72	2	72	2	68
4	Образотворче мистецтво	2	72	1	36	1	36	1	34
5	Музика	2	72	1	36	1	36	1	34
6	Історія	1	36	2	72	2	72	2	68
7	Географія	1	36	2	72	2	72	2	68
8	Фізика	–	–	2	72	2	72	2	68
9	Математика	4	144	4	144	4	144	4	136
10	Біологія	2	72	2	72	2	72	2	68
11	Хімія	–	–	–	–	2	72	2	68
12	Техніка і технології	2	72	–	–	–	–	–	–
13	Інформатика	1	36	–	–	–	–	–	–
13	Техніка та інформатика	–	–	2	72	2	72	2	68
14	Фізична культура та санітарна просвіта	2	72+54 ²	–	–	–	–	–	–
14	Фізична культура	–	–	2	72	2	72	2	68
	УСЬОГО: А	24-27*	918-1026*	24-27*	864*-972*	26-29*	936-1044*&	26-28*	884-952*
В. ПРЕДМЕТИ ЗА ВИБОРОМ									
1	Релігієзнавство/ Суспільне виховання ³	1	36	1	36	1	36	1	34
2	Іноземна мова ⁴	2	72	2	72	2	72	2	68
3	Рідна мова/Мова з елементами національної культури ⁵	2	72	–	–	–	–	–	–
3	Фізична культура – вибраний спорт ⁶	–	–	1	36	1	36	1	34
	УСЬОГО: В	3-5	108-180	4	144	4	144	4	136
	УСЬОГО: А+В	27-30*	1026-1134*	28-31*	1008-1116*	30-33*	1080-1188*	30-32*	1020-1088*

¹⁴² А також у перший рік 2-го циклу, після чого його викладання припиняють.

С. ФАКУЛЬТАТИВНІ ПРЕДМЕТИ ⁷									
1	Збереження природи	–	–	1	36	–	–	–	–
2	Щоденне життя в минулому	–	–	1	36	1	36	1	34
3	Малювання, живопис та ліплення	–	–	1	36	1	36	1	34
4	Хор та оркестр	–	–	1	36	1	36	1	34
5	Інформатика	–	–	1	36	1	36	1	34
6	Рідна мова/Мова з елементами національної культури	–	–	2	72	2	72	2	68
7	Шахи	–	–	1	36	1	36	1	34
8	Трудове навчання	–	–	–	–	1	36	1	34
9	Факультативні шкільні заходи ⁸	1	136	–	–	–	–	–	–
	УСЬОГО: С	1*	36*	1-2*	36-72*	1-2*	36-72*	1-2*	34-68*
	УСЬОГО: А+В+С	28-31*	1062-1152*	29-32*	1044-1152*	31-34*	1116-1224*	31-33*	1054-1122*

- 1 Для шкіл, де мова викладання – мова меншини.
 - 2 Обов'язкові заняття з фізичної культури, що відпрацьовуються в межах предмета «Фізична культура та санітарна просвіта».
 - 3 Учні повинні вибрати один із цих двох предметів.
 - 4 Учні повинні вибрати одну із запропонованих школою іноземних мов.
 - 5 Учні національної меншини, які відвідують заняття сербською мовою, можуть, але не зобов'язані, вибрати цю програму.
 - 6 Учні вибирають спорт із запропонованого школою списку на початку навчального року.
 - 7 Школа зобов'язана запропонувати принаймні 4 факультативні предмети зі списку нижче, а учні повинні вибрати один із них.
 - 8 Учні повинні вибрати один із заходів зі списку з трьох запропонованих школою факультативних навчальних занять.
- * Кількість академічних годин для учнів із національної меншини.

Джерела: Підзаконний акт про навчальну програму для другого циклу початкової освіти (Офіційний вісник, № 15/2018) та Підзаконний акт про навчальну програму для п'ятого та шостого класів початкової освіти (Офіційний вісник, № 15/2018)¹⁴³.

Більшість предметів у навчальній програми однакова для всіх учнів незалежно від мови викладання. Одна з відмінностей полягає у викладанні літератури мовою меншин, де учні вивчають твори авторів мовою меншини й твори сербських авторів (останні перекладені на мову меншини)¹⁴⁴.

Середня освіта

Середня освіта надається через загальноосвітні школи (гімназії) та середні професійні школи. Перші (протягом 4 років) пропонують загальну освіту й готують учнів до вищої освіти. Середні професійні школи пропонують спеціалізовану основу, здебільшого готуючи учнів до виходу на ринок праці.

¹⁴³ Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Сербія, Викладання та навчання в початковій освіті (Teaching and Learning in Primary Education) (№ 141).

¹⁴⁴ Vičsek, "Minority Education in the Republic of Serbia" (№ 97), с. 91. Крім того, курс «рідна мова/мова з елементами національної культури» – факультативний предмет, який можуть обирати учні, що належать до національної меншини й відвідують школи, де викладають сербською мовою. Ці курси розроблені спеціально для спільнот меншин. Там само (Vičsek).

Третій звіт Сербії в межах ЄХРМ (2015 р.) повідомляє про повну освіту словацькою мовою у двох гімназіях у двох місцевих автономних одиницях – Бачкі Петровац та Ковачица¹⁴⁵. Дані за 2019 рік повідомляють про повну освіту в 3 середніх школах у районах, де традиційно проживають представники словацької національної меншини¹⁴⁶.

Кількість годин із кожного предмета в гімназіях у 2018 році показано нижче¹⁴⁷.

Національна навчальна програма для середньої освіти, гімназія, загальний напрям

#		1-й клас		2-й клас		3-й клас		4-й клас	
		год/тижд.	год/рік	год/тижд.	год/рік	год/тижд.	год/рік	год/тижд.	год/рік
ОБОВ'ЯЗКОВІ ПРЕДМЕТИ									
1	Сербська мова та література/Мова меншини та література	4	148	4	140	4	144	4	128
2	Сербська мова як друга мова ¹	2	/	2	/	2	/	2	/
3	Іноземна мова 1	2	74	2	70	4	144	3	96
4	Іноземна мова 2	2	74	2	70	2	72	2	64
5	Латинська мова	2	74	2	70	/	/	/	/
6	Конституція та громадянські права	/	/	/	/	/	/	1	32
7	Соціологія	/	/	/	/	/	/	2	64
8	Психологія	/	/	2	70	/	/	/	/
9	Філософія	/	/	/	/	2	72	3	96
10	Історія	2	70	2	74	2	72	2	64
11	Географія	2	74	2	70	2	72	/	/
12	Біологія	2	74	2	70	2	72	2	64
13	Математика	4	148	4	140	4	144	4	128
14	Фізика	2	74	2	70	3	108	2	64
15	Хімія	2	74	2	70	2	72	2	64
16	Інформатика ²	2	74	/	60	1	66	1	62
17	Образотворче мистецтво	1	37	1	35	/	/	/	/
18	Музика	1	37	1	35	/	/	/	/
19	Фізична культура	2	74	2	70	2	72	2	64
	УСЬОГО:	30	1110	30	1110	32	1110	32	990

1 Для шкіл/занять, де мова викладання – мова меншини.

2 Заняття з інформатики викладають у 2-му, 3-му та 4-му класах блоками: наприклад, раз на місяць цілий навчальний день присвячується інформатиці

Як показано в таблиці вище, сербську мову та літературу викладають 4 години на тиждень для 4-х класів у звичайних школах, тоді як у школах для меншин мову та літературу меншин викладають 4 години на тиждень, а сербську – протягом 2 годин на тиждень як другу мову.

145 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 221.

146 Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 34.

147 Європейська комісія, Платформа національної політики ЕАСЕА, Eurydice: профілі країн, Сербія, Викладання та навчання в загальній вищій середній освіті (Teaching and Learning in General Upper Secondary Education):https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-and-learning-general-upper-secondary-education-51_en.

Іспити по закінченні середньої школи (*Maturski ispit*) наприкінці 4-го класу складаються із загальної частини (тест і твір) та індивідуальної частини (стаття на тему на вибір учня). Загальна частина складається з двох предметів – один (для всіх учнів) – сербська мова або мова меншини, а другим може бути математика чи іноземна мова¹⁴⁸. Отже, у початковій освіті знання регіональної мови чи мови меншини – складник підсумкових іспитів.

Професійне навчання

Учні можуть вступити до середніх професійних шкіл після закінчення початкової освіти.

Під час четвертого циклу моніторингу вважалося, що професійна освіта покращилася, якщо порівняти з попереднім циклом, у межах якого її оцінили як частково задовільну¹⁴⁹. Наприклад, у звіті за четвертий цикл Комітет експертів зазначив, що «Технічна та професійна освіта словацькою мовою доступна в кількох школах, що відповідає ст. 8(1)d.iv»¹⁵⁰. Нижче наведено кількість учнів і занять у словацькомовній освіті в середній технічній школі в Новому Саді¹⁵¹.

Професійна освіта словацькою мовою

Навчальний рік	Кількість місцевих автономних одиниць	Кількість шкіл	Кількість занять	Кількість учнів
2013/14	1	1	2	55
2014/15	1	1	4	97
2015/16	1	1	4	115

Вища освіта

Лекції словацькою мовою читають на філософському факультеті в Новому Саді (катедра словакознавства, навчальна група зі словацької мови та літератури). Під час четвертого циклу моніторингу Комітет експертів зробив висновок про виконання зобов'язань 8.1.eii (щодо вищої освіти)¹⁵².

148 Там само.

149 Комітет експертів (2016 р.), *Застосування Хартії в Сербії*, 3-й цикл моніторингу, затверджено 4 листопада 2015 р., Рада Європи, ЄХРМ (2016 р.) 1, 27 квітня 2016 р., п. 637.

150 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), п. 61.

151 Республіка Сербія (2017 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 119), п. 490.

152 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), розділ 2.13.1.

УГОРСЬКА

Угорська (Словацьчина)

Сильні сторони

- ▶ **Угорськомовна освіта насамперед передбачає викладання угорською мовою**
- ▶ Угорськомовна освіта надається на всіх рівнях.
- ▶ Існує дорадчий експертний орган (у розумінні ст. 8 ЄХРМ), у якому представники меншин, зокрема угорської, беруть участь у моніторингу якості освіти мовами меншин.
- ▶ Учні мають можливість користуватися угорською мовою поза школою, що створює добрі перспективи для передавання між поколіннями.
- ▶ В останні роки вжито заходів для зменшення впливу на меншини закриття шкіл через демографічний спад (наприклад, збільшення фінансування шкіл, що викладають мовами меншин, а також звільнення класів початкових шкіл, де викладають мовами меншин, від дотримання звичайних правил щодо мінімальної кількості учнів).
- ▶ Транскордонна співпраця між Словацьчиною та Угорщиною відбувається на основі міжурядової угоди, яка передбачає заходи у сфері освіти меншин для відповідних спільнот.
- ▶ Школи, де викладають мовами меншин, можуть вибирати між двома рамковими навчальними планами з певною гнучкістю щодо кількості годин, присвячених викладанню мови та літератури меншин.

Слабкі сторони

- ▶ Існує тенденція до закриття невеликих шкіл, де викладають мовами меншин, через демографічний спад.

Огляд

Угорська меншина найбільша в Словаччині та становила 8,37 % від загальної кількості населення у 2016 році¹⁵³.

У Словаччині існує розвинена система освіти угорською мовою, яка охоплює всі рівні освіти. За повідомленнями, багато сімей словацьких угорців розмовляють угорською вдома¹⁵⁴. Отже, сімейне та шкільне середовище, доповнюючи одне одного, створюють перспективи для передавання угорської мови між поколіннями. Крім того, словацьке законодавство передбачає право на використання мов меншин у муніципалітетах, де компактно проживають представники національних меншин¹⁵⁵.

Словацьчина ратифікувала РКНМ у 1998 році та ЄХРМ у 2001 році. Відповідно до ЄХРМ, Словацьчина вибрала велику кількість мов та зобов'язань, кілька з яких далекосяжні¹⁵⁶. У своєму звіті за 2019

153 Уряд Словаччини (2018 р.), *П'ятий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії*, MIN-LANG (2018) PR 5, 28 серпня 2018 р., п. 23. За даними останнього перепису (2011 р.), її частка становила 8,5 % населення. Новий перепис у Словаччині має відбутися у 2021 році.

154 Рікст ван Донгера, Ріхт Стерк, Кор ван де Меер, *Дослідження для Комітету CULT – Мови меншин і освіта: передова практика та пастки*, Європейський парламент, Відділ формування політики з питань політики структурування та зближення, Брюссель:
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/585915/IPOL_STU\(2017\)585915_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/585915/IPOL_STU(2017)585915_EN.pdf).

155 Закон № 184/1999, 36. про використання мов національних меншин зі змінами та доповненнями. Відсоток, передбачений законом (зі змінами), становить 15 % місцевого населення (згідно з двома послідовними переписами). Водночас положення ще не набуло чинності під час п'ятого циклу моніторингу у 2019 році, коли загальнозживаний поріг залишався на рівні 20 %. Комітет експертів (2019 р.), *П'ятий звіт Комітету експертів щодо Словацької Республіки*, 5-й цикл моніторингу, СМ(2019)126, 2 вересня 2019 р., п. 16.

156 Там само, п. 4.

рік Комітет експертів зазначив, що в «поточному циклі моніторингу зауважено кілька позитивних кроків, зроблених владою на користь мов меншин у країні. Проте амбітний ратифікаційний документ усе ще повинен бути повністю відображений у повсякденній практиці й фактичному використанні мов меншин». Уряд Словаччини ухвалив¹⁵⁷ План дій щодо захисту прав представників національних меншин та етнічних груп на 2016–2020 роки у жовтні 2016 року. Одна з його цілей – сприяння фактичному використанню мов меншин¹⁵⁸.

Щодо угорської, Словаччина зобов'язалася надати доступ до початкової та середньої освіти цією мовою відповідно до ЄХРМ (8.1.b.i та 1.c.i)¹⁵⁹. Ці зобов'язання визнано виконаними щодо освіти угорською мовою¹⁶⁰.

Водночас залишаються деякі труднощі. Кількість угорських шкіл зменшилася, що особливо позначилося на середній освіті¹⁶¹. Дійсно, у Словаччині триває процес «раціоналізації шкіл», який передбачає закриття невеликих шкіл для зменшення витрат у сфері освіти. «Раціоналізація шкіл» зазвичай непропорційно впливає на спільноти меншин¹⁶²: закриття шкіл вимагає від учнів добиратися до віддаленіших шкіл, де викладають угорською мовою, або вступити в словацькомовну школу¹⁶³. Школи з викладанням угорською мовою часто невеликі: угорські класи зазвичай менші за класи у словацькомовних школах, бо угорські спільноти часто проживають у невеликих населених пунктах¹⁶⁴. Тенденція до «раціоналізації шкіл» посилюється демографічною ситуацією щодо угорської меншини, у якій спостерігається загальний спад народжуваності. Комітет експертів відзначив, що «мови меншин під особливою загрозою», а також, що «необхідно вжити спеціальних заходів для того, щоб ці мови не зазнавали непропорційного впливу» раціоналізації шкіл¹⁶⁵.

Комітет експертів схвалив у своєму п'ятому звіті (2019 р.) заходи щодо часткової компенсації впливу зменшення кількості шкіл, а саме: звільнення класів початкових шкіл із викладанням мовами меншин від дотримання правил щодо мінімальної кількості учнів¹⁶⁶; і збільшення станом на січень 2018 року фінансування шкіл, які викладають іншими мовами (не словацькою) або викладають мову меншин як обов'язковий предмет¹⁶⁷.

Політика та законодавство щодо освіти в Словаччині

Основні закони, що регулюють освіту мовами меншин у Словаччині:

- ▶ Закон № 245/2008 «Про освіту та навчання, а також про внесення змін та доповнень до деяких законів з урахуванням змін та доповнень, внесених подальшими положеннями» (2008 р.);
- ▶ Закон № 596/2003 «Про державне керування освітою та шкільне самоврядування, а також про внесення змін і доповнень до деяких законів з урахуванням змін та доповнень, внесених подальшими положеннями» (2003 р.);
- ▶ Постанова Міністерства освіти, науки, досліджень та спорту Словацької Республіки № 231/2009 «Про деталі та організацію навчального року для початкових шкіл, середніх

157 Там само, п. 6.

158 Там само.

159 Повні зобов'язання щодо угорської мови відповідно до статті 8: пункт 1 a i; b i; c i; d i; e i; f i; g; h; i.

160 Меншою мірою для інших мов. Комітет експертів (2016 р.), *Застосування Хартії у Словацькій Республіці: звіт Комітету експертів щодо Хартії*, 4-й цикл моніторингу, Рада Європи, ЄХРМ (2016 р.), 27 квітня 2016 р., п. 77, 83; Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словаччини (№ 156), п. 21.

161 Там само (Комітет експертів, 2019 р.), п. 54.

162 Як повідомляється, з 441 школи у 81 викладають угорською мовою. Комітет експертів (2016 р.), 4-й звіт щодо Словаччини (№ 161), п. 81.

163 Там само.

164 ван Донгера та ін., *Дослідження для Комітету CULT – Мови меншин і освіта* (№ 155), с. 71–74.

165 Комітет експертів (2016 р.), 4-й звіт щодо Словаччини (№ 161), п. 82. Див. також Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словаччини (№ 156), п. 54.

166 Передбачено Законом № 216/2016, що доповнює Закон про школи.

167 Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словаччини (№ 156), п. 21. Попри це, деякі представники мовці регіональних мов та мов меншин все ще висловлювали занепокоєння щодо фінансових обмежень, які часто виникають у школах меншин (там само).

шкіл, базових шкіл мистецтв, навчально-практичних шкіл, середніх професійних та мовних шкіл зі змінами та доповненнями, внесеними подальшим положенням» (2009 р.)¹⁶⁸.

Угорські представники разом із представниками німецької, ромської, русинської та української національних меншин беруть участь у моніторингу якості освіти мовами меншин через Раду з питань освіти національних меншин, яка з 2013 року працює разом із Міністерством освіти¹⁶⁹. Рада – дорадчий експертний орган у розумінні статей 7(4) та 8 ЄХРМ, яка може видавати висновки та рекомендації.¹⁷⁰

Основа транскордонної співпраці – *Угода між урядом Словацької Республіки та Урядом Угорщини про транскордонну співпрацю між територіальними одиницями чи органами влади*, підписана 23 квітня 2001 року. Крім того, співпраця передбачає заходи у сфері освіти меншин (мова та культура меншин), об'єднання шкіл і партнерство між територіальними одиницями та словацькою чи угорською меншиною¹⁷¹.

Дошкільна освіта

У Словаччині працюють як угорськомовні, так і двомовні заклади дошкільної освіти (ясла з дітьми віком від 3 до 6 років)¹⁷². У своєму звіті за 2019 рік Комітет експертів визнав зобов'язання забезпечити дошкільну освіту угорською мовою виконаним¹⁷³. За даними Міністерства освіти, у 2019–20 навчальному році існувало 262 ясел, які викладають угорською мовою, та 73 словацько-угорських ясел. Того ж року угорською мовою викладали в 519 класах, де навчалося 8859 дітей. 13 угорськомовними яслами керували церкви¹⁷⁴.

Початкова освіта

Освіта в початкових школах складається з першого (1–4 класи) та другого (5–9 класи) етапу (початкова освіта та неповна середня освіта, відповідно). Комітет експертів у 2019 році визнав зобов'язання щодо початкової шкільної освіти виконаним¹⁷⁵.

15 вересня 2017 року мережа шкіл складалася з 223 початкових шкіл з угорською мовою навчання та 28 початкових шкіл з викладанням як словацькою, так і угорською мовами¹⁷⁶. Школи, у яких використовують і угорську, і словацьку мови, часто називають двомовними школами, але навчання відбувається не двома мовами: скорше в цих закладах угорські та словацькі потоки працюють окремо, а учні відвідують усі заняття тією чи іншою мовою (за винятком угорської чи словацької мови та літератури). Ці двомовні школи створені в регіонах, де дві окремі школи з викладанням угорською й словацькою мовами не були б економічно вигідними, тому вони працюють спільно з метою зниження витрат¹⁷⁷. Отже, початкова форма навчання мовами меншин для угорської спільноти одномовна. Учні, які навчаються угорською мовою, також складають іспити угорською мовою (за винятком предмета зі словацької мови та літератури).

168 Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Словаччина. Національні реформи в шкільній освіті (National Reforms in School Education): https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-reforms-school-education-63_en.

169 Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словаччини (№ 156), п. 25.

170 Статут Ради міністра освіти, науки, досліджень та спорту Словацької Республіки з питань національної освіти; Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словаччини (№ 156), п. 25.

171 Уряд Словаччини (2018 р.), 5-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 154), п. 71.

172 Відвідування цих закладів не обов'язкове.

173 Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словаччини (№ 156), розділ 2.5.1.

174 Дані Міністерства освіти, науки, досліджень та спорту Словацької Республіки/Словацького центру науково-технічної інформації/Статистичний щорічник/ДДУ/ясла: https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-materske-skoly.html?page_id=9602.

175 Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словаччини (№ 156), розділ 2.5.1.

176 Уряд Словаччини (2018 р.), 5-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 154), п. 42.

177 У цих школах займаються за звичайними навчальними програмами для угорськомовних або для словацькомовних шкіл.

Рамкові навчальні програми містять «сфери навчання» (категорії) та перелік обов'язкових і факультативних предметів із мінімальною кількістю навчальних годин. Факультативні предмети можна додавати в навчальні плани шкіл відповідно до інтересів учнів та ресурсів шкіл. У звичайних школах передбачено від 20 до 25 обов'язкових навчальних годин на тиждень у початковій школі, а також від 1 до 3 факультативних занять (2 – у першому класі, 3 – у другому, 2 – у третьому та 1 – у четвертому). У середній школі кількість додаткових занять збільшується до 3–5 годин. До факультативних може належати предмет «Мова та література національної меншини». Він частина «сфери навчання» «мова та спілкування» разом зі «словацькою мовою та літературою» та «англійською мовою» (останні два предмети обов'язкові, тоді як мова та література меншини – ні). «Сфери навчання» містять низку перехресних тем, як-от «мультикультурна освіта» та «регіональна освіта, традиційна народна культура»¹⁷⁸.

2015 року Міністерство освіти затвердило для шкіл із викладанням мовами меншин нові державні навчальні програми для першого та другого ступенів початкової школи¹⁷⁹. Нові програми вперше були впроваджені у вересні 2015 року. Заняття угорською мовою встановлено на рівні 5 годин на тиждень в угорських школах, що вважалося (представниками носіїв) недостатнім¹⁸⁰. У 5-му звіті щодо держави уточнено, що станом на 1 вересня 2016 року школи, які викладають мовами меншин, можуть обирати між двома рамковими навчальними планами на 2016/2017 навчальний рік – перший, що діє з 1 вересня 2015 року, та другий, що діє з 1 вересня 2016 року (затверджено 25 серпня 2016 року), який доповнює *Оновлену національну програму освіти та навчання* (iNPET). У Рамковому навчальному плані на 2016 рік збільшено кількість занять із мови меншини з 5 до 8 (а разом для мови й літератури меншини – з 21 до 24 у початковій освіті)¹⁸¹. Згідно з державним звітом, ця подвійна модель дає змогу школам додавати до своєї шкільної навчальної програми інші предмети, які не входять до обов'язкового навчального плану, хоча школи мають зібрати власні кошти на додаткові предмети¹⁸².

Середня освіта

Середня освіта поділяється на неповну середню (для учнів віком від 11 до 15 років) та повну середню (від 15 до 18 років). Навчання в школі обов'язкове до 16 років. Засновники повних середніх шкіл – вісім автономних регіонів Словаччини. Коли ухвалюють рішення щодо реєстрації чи вилучення закладів з мережі середніх шкіл, необхідно враховувати населення регіону, культурні та етнічні особливості, а також місцеві потреби¹⁸³.

Згідно з останнім державним звітом у межах ЄХРМ, у 2017 році існувало 7 середніх «двомовних» та 18 угорськомовних гімназій (шкіл, які готують студентів до вищої освіти)¹⁸⁴, де загалом навчалися 3428 учнів¹⁸⁵. Під «двомовними» потрібно розуміти описані вище заклади – словацькомовні й угорськомовні школи, об'єднані з адміністративних причин, але які фактично працюють окремо.

178 Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Словаччина. Навчальна програма, предмети, кількість годин (Curriculum, Subjects, Number of Hours): https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-and-learning-single-structure-education-30_en.

179 Міністерство освіти, науки, досліджень та спорту Словацької Республіки, «Державна програма освіти для початкової школи – Перший етап» (за посиланням: <https://www.statpedu.sk/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-1.stupen-zs/>) та «Державна програма освіти для початкової школи – Другий етап» (за посиланням: <https://www.statpedu.sk/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-2.stupen-zs/>), 6 лютого 2015 р.

180 Комітет експертів (2016 р.), 4-й звіт щодо Словаччини (№ 161), п. 80.

181 Уряд Словаччини (2018 р.), 5-й звіт у межах ЄХРМ (№ 154), п. 42–43.

182 Там само, п. 43.

183 Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Словаччина, Повна середня освіта (Upper Secondary Education): https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/organisation-upper-secondary-education-11_en.

184 Приблизно 35 % учнів Словаччини навчаються в гімназіях.

185 Уряд Словаччини (2018 р.), 5-й звіт у межах ЄХРМ (№ 154), п. 43. За інформацією носіїв угорської мови, що міститься у звіті Комітету експертів у межах 5-го циклу моніторингу, у 2018–19 навчальному році були закриті дві угорськомовні школи, що зменшило їх кількість із 18 до 16. Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словаччини, п. 54.

Серед інших середніх шкіл (не гімназій) у 2018 році було 29 двомовних та 11 угорськомовних шкіл (із 6160 учнями)¹⁸⁶.

Угорська (Румунія)

Сильні сторони

- ▶ Існує низка можливостей для виконання програм вищої освіти **повністю угорською мовою** на рівні бакалаврату й аспірантури.
- ▶ Клузький університет ім. Бабеша-Бояї приділяє особливу увагу культурному розмаїттю, багатомовності та міжкультурному діалогу через свої навчальні програми та внутрішню політику, що відображають інтереси спільнот, до представників яких належать його персонал та студенти.

Вища освіта

Основний заклад у Румунії, який надає вищу освіту угорською мовою з різних дисциплін, – Клузький університет ім. Бабеша-Бояї в місті Клуж-Напоці. Університет пропонує програми на здобуття ступенів бакалавра й магістра угорською мовою¹⁸⁷. Студенти можуть вибирати навчання румунською й **німецькою** мовами, а також англійською й іншими мовами, при цьому навчальні програми викладають повністю вибраною мовою.

Клузький університет найстаріший у Румунії – заснований у XVI столітті. Він має багатоетнічне минуле педагогічного складу й студентів та пропонує навчання відповідно до багатомовної навчальної програми. Навчальні напрямки румунською, угорською та **німецькою** мовами «мають власне представництво та автономію в ухваленні рішень на будь-якому рівні (катедра, коледж, університет)»: багатокультурний характер університету відображається в етнічному походженні керівників та науковців¹⁸⁸. У місії університету наголошено, що «культурне розмаїття» та «міжкультурний діалог» – одні з культурних компонентів, яким він прагне сприяти¹⁸⁹.

У 2019–2020 навчальному році з 243 бакалаврських програм 148 викладали румунською, 70 – угорською, 10 – **німецькою**, 14 – англійською та 1 – французькою¹⁹⁰. З 228 магістерських програм

186 Уряд Словаччини (2018 р.), 5-й звіт у межах ЄХРМ (№ 154), п. 43. Кількість учнів дещо збільшилася за попередній рік (6537) (там само).

187 Уряд Румунії (2016 р.), *Другий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії*, MIN-LANG (2016) PR 2, 2 березня 2016 р., п. 165–166.

188 Див. вебсайт університету (у квітні 2020 року), де зазначено:

Структура університету організована за трьома основними напрямками навчання (англійська, угорська, **німецька**). У межах кожного з 21 наявного факультету Клузького університету ім. Бабеша-Бояї [...] заступник декана належить, за необхідності, до **німецької** чи угорської меншини, та відповідальний і зобов'язаний координувати діяльність цих навчальних напрямків. З боку ректорату угорський та **німецький** напрямки представляє один заступник декана й генеральний заступник секретаря, а представником сенату є один з його віцепрезидентів.

У сенаті створюють групи, що належать до навчальних напрямків, які мають компетенції під час підготування та виконання рішень, що стосуються цих напрямків. Їхня діяльність регулюється правилами організації та функціонування кожного навчального напрямку, а одне з головних завдань – підготування та подання до сенату рішень, що стосуються їхніх груп. Групи для румунського, угорського та **німецького** навчальних напрямків очолюють віцепрезиденти із сенату, яких обирають шляхом таємного голосування сенатори, що належать до цих навчальних напрямків. Разом із президентом сенату вони представляють у ньому три навчальні напрямки в університеті.

Клузький університет, *Місія*, за посиланням: <https://www.ubbcluj.ro/en/despre/prezentare/misiune>.

189 Там само.

190 Клузький університет, *Перелік спеціальностей для програми підготування бакалаврів*: https://www.ubbcluj.ro/en/programme_academice/licenta/.

143 викладали румунською, 40 – угорською, 36 – англійською, 5 – **німецькою**, 3 – французькою та 1 – італійською мовами¹⁹¹.

Вищу університетську освіту угорською мовою також пропонують такі заклади:

- ▶ Університет медицини, фармацевтики, науки та технологій у м. Тиргу-Муреші, який також пропонує ступінь магістра угорської мови (10 місць),
- ▶ Університет мистецтв у м. Тиргу-Муреші,
- ▶ Протестантський інститут теології в м. Клуж-Напоці,
- ▶ *Університет* Сапієнтія в м. Клуж-Напоці (приватний),
- ▶ Університет *Партіум* у м. Орадї¹⁹² (приватний).

У 2-му моніторинговому звіті Комітет експертів визнав виконаним зобов'язання щодо надання університетської та іншої вищої освіти угорською мовою (стаття 8.1.e.i)¹⁹³.

191 Клужький університет, *Пропозиція щодо підготування магістрів на 2019–2020 рр.*, за посиланням: https://www.ubbcluj.ro/en/programe_academice/masterat/.

192 Уряд Румунії (2016 р.), 2-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 168), п. 166.

193 Комітет експертів (2019 р.), *Другий звіт Комітету експертів щодо Угорщини*, 2-й цикл моніторингу, СМ(2018)4, 21 грудня 2017 р., розділ 2.8.1.

БОЛГАРСЬКА

Болгарська (Сербія)

Сильні сторони

- ▶ **Освіта меншин у Сербії полягає насамперед у навчанні регіональними мовами чи мовами меншин, зокрема болгарською, що відображає побажання спільнот меншин.**
- ▶ Безперервність болгарськомовної або двомовної освіти від дошкільного до середнього рівня.
- ▶ Школи мають значну автономію в організації та впровадженні освітніх програм.
- ▶ Національні ради (представницькі установи меншин) можуть встановлювати або брати на себе керування школами.
- ▶ Національні ради за законом беруть участь в ухваленні рішень у сфері освіти й культури.
- ▶ Увагу зосереджено на володінні державною мовою, при цьому до різних категорій учнів застосовують різні методики.
- ▶ «Рідна мова», яка може бути сербською або мовою меншини, – головний компонент іспитів у початковій та середній школі.

Слабкі сторони

- ▶ Зменшення кількості учнів, пов'язане з демографічними умовами, – проблема для освіти болгарської меншини.
- ▶ Автономія НР обмежена в деяких сферах.

Огляд

За даними перепису населення від 2011 року, в Сербії проживало 18 533 болгари (і 13 337 носіїв болгарської) з-поміж майже 7,2 мільйона населення країни¹⁹⁴. У період з 2005 по 2015 рік кількість населення зменшилася, з негативним темпом приросту населення, який становив 5,3%, що призвело до демографічного спаду та зменшило кількість носіїв болгарської мови¹⁹⁵.

Болгарська спільнота вважала низьку народжуваність та еміграцію одними з головних перешкод для болгарської освіти, внаслідок чого в болгарськомовних та двомовних школах навчалося мало школярів¹⁹⁶. Більшість носіїв болгарської мови зосереджена в муніципалітетах Босілеград (49,48 %) та Димитровград¹⁹⁷ на південному сході країни та біля кордону з Болгарією. Лише 4,5 % носіїв болгарської мови проживають у Воєводині, де діють далекосяжніші положення та практика підтримки мов меншин, якщо порівняти з рештою країни¹⁹⁸.

194 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 12.

195 Республіка Сербія (2017 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 119), п. 11–12.

196 Brohu, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 21.

197 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 17.

198 У третьому висновку ККРК (2013 р.) йшлося про розбіжності між Автономним краєм Воєводина та іншими регіонами країни в реалізації прав меншин. Ці розбіжності були розглянуті для створення «двошвидкісної» системи, яка фактично поставила в невідгідне становище меншини, які проживають значною кількістю в інших частинах країни, як це фактично відбувається з болгарською меншиною. ККРК (2013 р.), 3-й висновок щодо Сербії (№ 108), п. 14.

У Сербії існує система національних рад (НР), запроваджена Законом про національні ради національних меншин¹⁹⁹, ухваленим у 2009 році («Закон про НР»)²⁰⁰. Закон про НР передбачає відносно широкі повноваження представників меншин в системі управління щодо мов та культур національних меншин. Зокрема, НР можуть створювати школи та брати участь в ухваленні рішень щодо навчальних програм²⁰¹.

Існують різні моделі викладання сербської мови як державної учням, які навчаються в школах з викладанням мовами меншин, що враховують диференційовані потреби учнів та умови місцевості, де вони проживають²⁰².

ЄХРМ набула чинності в Сербії у 2006 році, а РКНМ – у 2001.

Щоб ознайомитися з оглядом законодавства та політики щодо освіти в Сербії, див. «Законодавство щодо мов меншин та політика щодо освіти в Сербії» в розділі «Словацька (Сербія)».

Дошкільна освіта

Дошкільної освіти лише болгарською мовою немає. У період з 2010 по 2013 рік (останній період, для якого диференційовано дані в межах процедури моніторингу ЄХРМ)²⁰³ двомовна дошкільна освіта (сербською та болгарською) надавалася в трьох дошкільних закладах у трьох місцевих автономних одиницях (Бабушніца, Босілеград та Димитровград)²⁰⁴. Усього створено 20 груп для 3 закладів²⁰⁵.

Комітет експертів²⁰⁶ визнав відповідне зобов'язання ЄХРМ виконаним в останньому звіті (2018 р.)²⁰⁷.

Початкова освіта

Повна освіта болгарською мовою надається на початковому рівні в місті Босілеграді²⁰⁸. Початкові школи Босілеграда, Клисурси та Божиці мають класи з викладанням болгарською мовою та змішані класи з викладанням сербською й болгарською²⁰⁹. Крім того, предмет «Болгарська мова з елементами національної культури» викладається в п'яти сербськомовних початкових школах згідно з третім звітом щодо держави в межах ЄХРМ (2015 р.)²¹⁰.

На відміну від інших спільнот меншин (див. *Словацька (Сербія)* та *Румунська (Сербія)*), болгарська меншина не виступала проти двомовної освіти. Болгарська національна рада 2019 року була єдиною національною радою, яка сформулювала вимоги до двомовної освіти²¹¹.

У початкових школах більшість предметів навчальної програми обов'язкові; до них додаються деякі факультативні заняття. Загальна кількість навчальних годин більша для учнів шкіл меншин: для 1-го циклу початкової освіти або з 1-го по 4-й класи вона становить додаткові 3 години на тиждень. У школах меншин її мова викладається 5 годин на тиждень у 1-му циклі початкової школи, а сербська – 2 години на тиждень (обидва предмети обов'язкові). 2 години занять із сербської

199 Офіційний вісник Республіки Сербії № 72/09, зі змінами в № 20/14, 55/14 і 47/18. Законодавство після змін (сербською мовою) за посиланням: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html.

200 Національні ради меншин були створені ще 2002 року відповідно до статті 19 Закону Югославії про захист прав і свобод національних меншин. Однак лише 2009 року однойменний закон Сербії чітко визначив їхні повноваження, механізми фінансування та процедури виборів.

201 Див. «Законодавство щодо мов меншин та політика щодо освіти в Сербії» в розділі «Словацька (Сербія)».

202 Там само.

203 Четвертий періодичний національний звіт не диференціює дані.

204 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 182.

205 Там само.

206 8.1.a.iii.

207 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), розділ 2.1.3.

208 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 197–198.

209 Brody, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 21

210 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 197–198.

211 Brody, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 15–16.

мови збільшуються до 3 годин на тиждень у 2-му циклі (5–8 класи) початкової школи (за винятком 8-го класу, де заняття проводять 2 години на тиждень) (див. таблицю та детальнішу інформацію про навчальні програми в розділі «Початкова освіта», *Словацька (Сербія)*).

Учні здобувають початкову освіту після складання підсумкового іспиту наприкінці 8-го класу. Підсумковий іспит складається з трьох тестів: рідна мова (сербська або мова меншини), математика та комбінований тест (природничі та соціальні науки)²¹². Рідна мова також невіддільна частина підсумкового іспиту середньої школи.

Комітет експертів 2019 року визнав відповідне зобов'язання щодо початкової шкільної освіти²¹³ в межах ЄХРМ виконаним²¹⁴.

Середня освіта

Освіта болгарською мовою як мовою викладання надається в середній школі міста Димитровграда²¹⁵. Предмет «Болгарська мова з елементами національної культури» пропонувався у двох загальноосвітніх школах, у двох одиницях місцевого самоврядування: Босілеграді та Димитровграді²¹⁶.

У середніх школах меншин мову та літературу меншин викладають 4 години на тиждень протягом чотирьох класів середньої освіти, а сербську викладають як другу мову 2 години на тиждень. У звичайних середніх школах сербську мову та літературу викладають чотири години на тиждень. Якщо говорити про початкову школу, то в школах меншин більше навчальних годин на тиждень проти звичайних шкіл.

Детальніше про навчальні програми див. у розділі «Середня освіта», *Словацька (Сербія)*.

Комітет експертів 2019 року визнав відповідне зобов'язання в межах ЄХРМ²¹⁷ виконаним²¹⁸.

Вища освіта

Зобов'язання «надати засоби для вивчення болгарської мови як предмета в університетах та вищих навчальних закладах» (8.1.e.ii) вважалось виконаним²¹⁹. У Белградському університеті є навчальна група з болгарської мови, літератури та культури, де можна вивчати болгарську мову²²⁰.

212 Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Сербія, Оцінювання початкової освіти (Assessment in Primary Education) (№ 139).

213 8.1.b.iv.

214 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), розділ 2.1.3.

215 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 214.

216 Там само, п. 215.

217 8.1.c.iv.

218 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), розділ 2.1.3.

219 Там само.

220 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 240. Див. також: Республіка Сербія (2017 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 119), п. 46.

ПОЛЬСЬКА

Польська (Латвія)

Сильні сторони

- ▶ Школи визначають предмети, які повинні викладатися латиською (державною мовою), мовою меншини або двома мовами; у 1–6 класах частка годин, що відводяться на латиську, повинна становити не менше ніж 50 % від загального навчального навантаження за навчальний рік, разом з іноземними мовами та предметами, які викладають мовою меншин і двома мовами²²¹.
- ▶ Низка двомовних моделей освіти сприяє підходові, більшою мірою орієнтованому на учнів, під час планування унікального шляху, який можуть розробити школи з метою дотримання стандартів освіти для учнів із різними мовними компетенціями, а також задля того, щоб відповідати очікуванням батьків і членів спільнот меншин.
- ▶ На пілотування й поступовий перехід до занурення в другу мову надається довший період (10 років), що важливий для адаптації програм і розвитку необхідних можливостей шкіл і вчителів.
- ▶ Надання державою постійної підтримки школам і вчителям під час періоду переходу, як от доступ вчителів до навчання другою мовою, розроблення посібників для вчителів і рекомендаційних матеріалів, а також забезпечення професійного розвитку.
- ▶ Регулярне централізоване діагностування та оцінювання рідною мовою, другої мови та нелінгвістичних предметів, що викладаються другою мовою; це дозволяє контролювати ефективність моделей у школах та Міністерстві освіти

Слабкі сторони

- ▶ Перехід до моделей, які вимагають викладання переважно другою (державною) мовою в старших класах середньої освіти (з 1 вересня 2020 року), може перешкодити розвитку академічних компетенцій рідною мовою, що, ймовірно, впливатиме на здатність учнів здобувати вищу освіту цією мовою.

Огляд

Визнаючи той факт, що польська мова менш поширена в Латвії проти російської, тут наведено приклад з польськими школами, щоб проілюструвати підхід до надання освіти мовами меншин, який відрізняється від описаного в розділі «Польська (Литва)». Описана тут модель двомовної освіти актуальна для всіх інших мов меншин, представлених у системі освіти Латвії.

У Латвії є давня традиція освіти етнічних меншин²²² та одна з найдетальніше розроблених систем (серед пострадянських країн) двомовної освіти, яка охоплює законодавство, спеціалізоване

221 Ця вимога набуде чинності з 1 вересня 2020 року; також потрібно, щоб у 7–9 класах викладання латиською мовою становило не менше ніж 80 % від загальної кількості навчальних годин за навчальний рік, разом з іноземними мовами, а також предметами, які викладають мовою меншин і двома мовами, Кабінет міністрів, № 147, 27 листопада 2018 року, Положення про державний стандарт базової освіти та приклади програм базової освіти (Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem) Latvijas Vēstnesis, 249, п. 7, за посиланням: <https://likumi.lv/ta/id/303768>.

222 Перший закон про освітні заклади незалежної Латвії 1919 року забезпечив автономність навчання в **німецьких, російських, єврейських, польських та білоруських** школах. Наразі держава продовжує розробляти та фінансувати свою модель (двомовної) освіти національних меншин, яка забезпечує фінансовану державою освіту п'ятьма мовами національних меншин: естонською, польською, українською, **білоруською, російською**. У 2016–2017 навчальному році серед 763 денних загальноосвітніх шкіл 161 забезпечила двомовний навчальний матеріал (програми освіти національних меншин), з яких 94 школи – **російською мовою**, чотири школи – **польською**, одна школа – українською, одна школа – **білоруською мовою**. Ще 57 шкіл пропонували як латвійську програму

агентство та підтримку шкіл етнічних меншин, тобто має приклади програм, навчальні матеріали для різних предметів, окремі вказівки для різних предметів та забезпечує професійний розвиток учителів. У 2014–2015 навчальному році 71 % усіх учнів навчалися за програмами освіти латвійською мовою, а 29% – за програмами освіти меншин; і кількість залишається досить стабільною – 26 % у 2017 році, враховуючи негативну тенденцію демографічного розвитку. У зв'язку з цим Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин (Третій висновок щодо Латвії, 23 лютого 2018 року) «із задоволенням відзначив безперервні зусилля влади щодо надання представникам національних меншин можливостей для навчання мовами меншин»²²³.

Приклад польських шкіл внесений у це дослідження з кількох причин:

- 1) Польські школи відносно нові (більшість засновано чи реорганізовано після 1991 року), проте вони високоякісні, а дві з чотирьох шкіл набули статусу державної гімназії, який присвоє Міністерство освіти і науки на основі кількох критеріїв якості, як-от досягнення на централізованих іспитах та роль школи на регіональному рівні як центру розроблення методики та професійного підготування викладачів²²⁴;
- 2) ці школи мають кілька освітніх програм (див. таблицю 1) для врахування інтересів різноманітних груп учнів і студентів, зокрема інклюзивної освіти. Завдяки цьому вони приваблюють не лише етнічних поляків у столиці (Ризі) та регіоні Латгалія, а й латвійців, росіян, білорусів та інші етнічні меншини; це також забезпечує стабільність для вивчення польської мови від дошкільного рівня до закінчення базової (11 років) або необов'язкової середньої освіти (14 років);
- 3) досягнення учнів у польській мові систематично моніториться (3, 6 та 9-й клас) відповідно до мовних стандартів меншини; наприкінці 12-го класу учні можуть скласти іспит із польської мови як своєї рідної мови, який визнає польська влада.

Відповідно до Розділу 41 Закону про освіту (1998 р.)²²⁵ – і до внесення в нього змін у 2018 році (див. нижче) – школи з двомовним форматом викладання могли обирати одну з п'яти моделей, що передбачають різні частки викладання предметів: латвійською мовою, мовою меншини та обома мовами. Школа має можливість розробити власну модель (Модель 5). Ці моделі розробили для врегулювання ситуації в школах (станом на 1995 рік) з урахуванням особливостей походження учнів, як-от володіння мовою (знання латвійської мови та мови меншини) і мовні переваги батьків (див. Таблицю 2).

Окрім різноманітних моделей двомовної освіти, підхід до переходу на систему освіти (двомовну) меншин відбувався поступово й мав кілька етапів. Після 1998 року, коли були представлені п'ять моделей, їх вибір та впровадження тривали до 2002 року. У початкових школах до 2006 року два предмети мали викладатися латиською мовою. 2007 року всі школи, які обрали програми освіти меншин, впроваджували їх у всій своїй початковій освіті з 1 по 9 класи. У необов'язкових середніх школах перехід на програми освіти меншин розпочався у 1995–1996 навчальному році, коли з предмети мали викладатися національною мовою. Починаючи з 2004–2005 навчального року, державні та муніципальні заклади освіти меншин надають освіту пропорційно – 60 % навчальної програми викладають латиською мовою або двома мовами, а 40 % – мовою меншини. 2007 року заклади освіти меншин отримали державні екзаменаційні матеріали для 12-го класу латвійською мовою, але студенти могли вибрати, чи здавати іспит латиською мовою, чи мовою меншини.

освіти, так і програму освіти національних меншин («двопотокові школи»). У 2016–2017 навчальному році двомовну освіту здобували 60 248 дітей (що становить 28,03 % від загальної кількості учнів).

223 ККРК (2018 р.), *Третій висновок щодо Латвії*, затверджений 23 лютого 2018 р., Рада Європи, ACFC/OP/III(2018)001REV, п. 147.

224 На початку 2019 року в Латвії працювало 28 державних гімназій, у яких навчалися 10 % усіх учнів, які навчаються за загальними програмами повної середньої освіти. Міністерство освіти і науки, Новини (17 січня 2019 р.), за посиланням: <https://www.izm.gov.lv/lv/aktualitates/3319-marupes-vidusskolai-plano-pieskirt-valsts-gimnazijas-statusu>.

225 Закон про освіту (Izglītības likums), Latvijas Vēstnesis, 343/344, 17 листопада 1998 року, за посиланням: <https://likumi.lv/ta/id/50759>.

Години, виділені на викладання в програмах базової освіти меншин

Моделі двомовної освіти	1 кл.	2 кл.	3 кл.	4 кл.	5 кл.	6 кл.	7 кл.	8 кл.	9 кл.
Кількість годин на тиждень	22	23	24	26	28	30	32	34	34
Модель 1	5*	5	5	5	2	2	2	2	2
Модель 2	1	1	1	1	2	2	2	6	6
Модель 3**	8	7	6	5	7	8	10	13	6
Модель 4***	10	13	13	1	2	2	2	2	2
Латиська мова як предмет (години)	4	4	4	4	4	4	5	5	5
Мова меншини	5–6			4			3		

*Кількість годин на вивчення предметів мовою меншини (рідною мовою).

**У 1–8 класах математику викладають рідною мовою.

***У 4–6 класах 50 % предметів викладають латиською мовою або двома мовами.

У березні 2018 року парламент затвердив зміни до Закону про освіту та Закону про загальну освіту²²⁶, запровадивши нові моделі двомовної освіти²²⁷. Передбачається, що починаючи з 2022/2023 навчального року, усі загальноосвітні предмети, що входять до програм не обов'язкової повної середньої освіти (10–12 класи) будуть викладати лише латиською мовою (за винятком іноземних мов); водночас діти, що належать до національних меншин, продовжать вивчати свою мову, літературу та предмети, пов'язані з культурою й історією, відповідною мовою меншини²²⁸.

Відповідно до двосторонніх угод, підтримку шкіл меншин надають Білорусь, Естонія, Ізраїль, Литва, Польща та Україна, допомагаючи з навчальними посібниками, організацією учнівських літніх таборів, а також за участю запрошених вчителів і ремонтом будівель шкіл. Наприклад, реконструкція та відновлення Державної польської гімназії ім. Юзефа Пілсудського (з 1 по 12 класи) рівною мірою були профінансовані латвійською владою та польським фондом «Польська громада» (Wspólnota Polska). Фінансова підтримка, яку Республіка Польща надає польським школам у Латвії, охоплює різні проекти, діяльність скаутських одиниць, харчування та проживання в школі-інтернаті, тобто Державній польській гімназії у місті Резекне²²⁹.

Крім того, з вересня 2017 року на 30 % збільшилося державне фінансування шкіл із двомовним викладанням латиською та польською, **білоруською**, естонською, івритом, литовською або українською мовами. Це відбувалося відповідно до рішення Міністерства освіти, враховуючи вищі витрати на придбання навчальних матеріалів, а також на підготування кваліфікованих учителів, які школи мали з невеликою кількістю учнів, що вивчають менш поширені мови²³⁰.

Дошкільна освіта

Дошкільна освіта в Латвії – частина загальної (базової) освіти. Зазвичай цю освіту надають дітям від 1,5 до 6 років. Починаючи з 2002 року, дошкільна освіта обов'язкова для п'ятирічних та шестирічних дітей. Кожна місцева влада зобов'язана забезпечувати можливості для здобуття дошкільної освіти дітьми, які проживають на території муніципалітету. Заклади дошкільної освіти засновують органи місцевого самоврядування (у разі державних дошкільних закладів) або фізичні чи юридичні особи (у разі приватних дошкільних закладів). Ухвалені рішення щодо заснування,

226 Закон про загальну освіту (Vispārējās izglītības likums), Latvijas Vēstnesis, 213/215, 30 червня 1999 року, за посиланням: <https://likumi.lv/ta/id/20243>.

227 Нові моделі передбачають скорочення часу викладання мовами меншин, починаючи з 7 класу, що наразі обговорюється.

228 Консультативний комітет висловив занепокоєння змінами, оскільки вони спрямовані на скорочення кількості годин для вивчення мов меншин, хоча вони схвалили позитивні тенденції до покращення середніх результатів централізованих іспитів учнів, які навчалися за програмами національних меншин, з математики, історії та біології. ККРК (2018 р.), 3-й висновок щодо Латвії (№ 224), п. 151–152.

229 За інформацією, наданою у доповідях щодо самооцінювання польських шкіл, яка публічно доступна на вебсайтах шкіл.

230 ККРК (2018 р.), 3-й висновок щодо Латвії (№ 224), п. 153.

реорганізації та закриття закладів повинні бути узгоджені з комітетом із питань освіти муніципалітету та Міністерством освіти і науки²³¹.

У державних дошкільних закладах мовою навчання є латиська, **російська**, польська чи інша мова меншини. В установах, де мовою викладання є інша мова (не латиська), частину навчального матеріалу вивчають латиською мовою; тому програму впроваджують двома мовами. 2014 року Міністерство освіти створило робочу групу, яка складалася з учителів державних і приватних закладів дошкільної освіти, а також представників Національного центру освіти, Латиського мовного агентства, Ризької академії педагогіки та керування освітою. Групі доручили оцінити умови для вдосконалення дошкільних навчальних програм і розробити навчальну програму для дітей національних меншин із метою забезпечення раннього засвоєння латиської мови. Запропоновані заходи охоплювали законодавчі зміни (сім обов'язкових орієнтованих занять латиської мови для дітей від 1,5 до 4 років, зокрема п'ять інтегрованих занять через гру на тиждень і десять занять з латиської мови на тиждень для дітей від 5 до 6 років²³²): вдосконалення навичок із латиської мови представниками органів управління та адміністрацією дошкільних навчальних закладів; сприяння створенню середовища, що забезпечує умови для вивчення латиської мови через гру²³³.

Три з чотирьох шкіл із польською мовою викладання мають програми дошкільної освіти, які впроваджуються двома мовами. Рекомендація Міністерства освіти полягає в тому, щоб у школах застосовували модель навчання 50/50 із рівним використанням двох мов (хоча немає даних про те, чи виконується рекомендація повною мірою). До серпня 2019 року спеціально для дошкільних закладів розроблено методичні рекомендації (приклади програм) польською мовою, як-от програма дошкільної освіти для шкіл із польською мовою викладання та інтегрована навчальна програма для дітей віком 6 років у програмі освіти польської меншини (обидві діють до 31 серпня 2019 року). З 1 вересня 2019 року надані нові вказівки щодо впровадження підходу на основі компетентності²³⁴.

Базова освіта (початкова та неповна середня освіта)

Базова освіта (з 1 по 9 класи) у Латвії обов'язкова та становить єдину структуру або інтегровану школу початкової та неповної середньої освіти, яка зазвичай пропонує послуги для дітей від 7 до 15–16 років.

Згідно зі згаданими раніше змінами до Закону про освіту, починаючи з 2019–2020 навчального року, запроваджено нові вимоги для 1–6 класів, які передбачають, що 50 % від загальної кількості годин, відведених на предмети, викладатимуть мовою меншини, тобто польською.

Одна з особливостей сильних програм двомовної освіти – регулярний моніторинг досягнень учнів першою (рідною) мовою. Варто зазначити, що виконання стандартів щодо мов меншин регулярно оцінюють (наприкінці 3, 6 та 9 класів) і моніторять на національному рівні. Це свідчить про прихильність держави забезпечувати якісне викладання першої (рідної) мови учнів. Воно це

231 Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Латвія, за посиланням: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/early-childhood-education-and-care-40_en.

232 Згідно з Додатком 2 «Приклад програми дошкільної освіти для меншин» до Положення Кабінету міністрів ЛР про національні вказівки щодо дошкільної освіти та моделей програм дошкільної освіти (п. 9), засвоєння латиської мови підтримується через інтегрований процес навчання й за допомогою двомовного підходу, який розробляють у співпраці з викладачами, професіоналами та іншим педагогічним персоналом, а також використовують у повсякденному спілкуванні. Для дітей віком від п'яти років латиська мова – основний засіб спілкування в грі, за винятком спеціально організованих заходів, спрямованих на вивчення мови меншини й етнічної культури. Кабінет міністрів, 21 листопада 2018 р., № 716. Положення про вказівки щодо державної дошкільної освіти та прикладів програм дошкільної освіти (Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem), Latvijas Vēstnesis, 236, 30 листопада 2018 року, за посиланням: <https://likumi.lv/ta/id/303371>

233 Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Латвія, за посиланням: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/organisation-programmes-all-pre-primary-education-0_en.

234 Нові вказівки та приклад програм тепер поступово завантажують на нову платформу – Skola (Школа) 2030, за посиланням: <https://mape.skola2030.lv/materials/40>.

більше вдосконалюється в останніх (2018 р.) положеннях через об'єднання стандартів (очікувані результати) мов меншин для 3, 6 та 9 класів; ці положення набули чинності 1 вересня 2020 року²³⁵.

Що стосується ефективності раніше впроваджених моделей у польських школах²³⁶, останні показали результати, близькі до середнього показника по країні: або трохи нижче, або трохи вище від середнього показника по країні²³⁷.

Повна середня освіта

Повна середня освіта, що триває з 10-го по 12-й класи, не обов'язкова в Латвії. Програми повної середньої освіти впроваджують три з чотирьох польських шкіл. Відповідно до інформації, яку щорічно надає громадськості Державний центр навчальних матеріалів²³⁸, дві польські школи, які мають статус державних гімназій, демонструють досягнення, близькі до середнього показника по країні для цього типу шкіл, а з деяких предметів, наприклад латиської мови та всесвітньої історії, їх результати помітно вищі за середній показник.

Вища освіта

Вища освіта в бюджетних установах повинна надаватися латиською мовою відповідно до Закону про освіту. У деяких програмах певні предмети можуть викладати іншими мовами. Наприклад, Латвійський університет пропонує програму з **російської** філології (бакалавр) з викладанням латиською та **російською** мовами, а для деяких предметів лекції можуть читати польською, чеською та англійською мовами.

Види програм, які пропонують польські школи Латвії

Назва школи	Види програм	Загальна кількість учнів/студентів (2018–2019 н.р.)	Мова викладання
Державна польська гімназія ім. Ю. Пілсудського в місті Даугавпілсі	Програма базової освіти меншин Спеціальна програма базової освіти меншин для учнів із обмеженими фізичними можливостями Програма загальної освіти меншин зі спеціалізацією в математиці, науці та техніці Програма загальної освіти меншин (загального профілю)	381	Польська
Польська школа базової освіти ім. Краслава Плятеру	Програма базової освіти меншин Програма дошкільної освіти меншин	56	Польська
Державна польська гімназія в місті Резекне	Програма дошкільної освіти меншин Спеціальна програма базової освіти меншин для учнів із обмеженими психічними можливостями Спеціальна програма базової освіти меншин для учнів з особливими освітніми потребами Програма загальної освіти меншин професійного напрямку у сфері безпеки державних кордонів Програма загальної освіти меншин (загального профілю)	526	Польська
Польська школа середньої освіти ім. Іти Козакевич у місті Ризі	Програма базової освіти меншин (з поглибленим вивченням польської та англійської мов) Програма дошкільної освіти меншин Програма загальної освіти меншин (загального профілю)	375	Латиська, польська, російська

235 Постанова Кабінету міністрів № 147, 27 листопада 2018 року, Положення про вказівки щодо державної базової освіти та прикладів програм базової освіти (Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem) Latvijas Vēstnesis, 249, за посиланням: <https://likumi.lv/ta/id/303768>.

236 У чотирьох школах впроваджено дві моделі – Модель 4 та Модель 5 (див. таблицю 2) – на основі інформації, наданої у звітах про самооцінку шкіл за 2018–2019 навчальний рік.

237 Державний центр навчальних матеріалів, Статистика, за посиланням: <https://visc.gov.lv/vispizglitiba/eksameni/statistika.shtml>.

238 Там само.

Сильні сторони

- ▶ Доступ до освіти мовами меншин забезпечують через спеціальні фінансові положення для таких шкіл, що передбачають фінансування з державного бюджету й сильну підтримку цих шкіл із боку материнських держав.
- ▶ На рідну й державну мови виділяють однакову кількість годин, що засвідчує однакове ставлення до цих мов у системі освіти. Викладання інших предметів здебільшого відбувається польською мовою (немає обов'язкової кількості годин для викладання інших навчальних дисциплін мовою меншини або литовською).

Слабкі сторони

- ▶ Система іспитів не вносить мови меншин до переліку випускних іспитів (Matura), що може вплинути на якість викладання мов меншин і мотивацію до навчання цими мовами.
- ▶ Встановлення однакових вимог до іспитів державною мовою для учнів, що належать до меншин, і носіїв мови підриває принципи рівноправності в освіті.

Огляд

Польська має статус регіональної мови, бо Литва не підписала ЄХРМ, а Конституція також передбачає використання лише однієї офіційної мови (литовської) на державному рівні. Згідно з литовським законодавством, національні меншини мають право на підтримувану державою (безоплатну) дошкільну та загальну освіту мовами національних меншин у районах компактного проживання. У Законі про освіту (зі змінами і доповненнями станом на 2015 рік) також ідеться про можливість учнів, які належать до національних меншин, вивчати рідну мову або навчатися рідною мовою²³⁹. За даними Міністерства освіти і науки, у 2018–2019 навчальному році працювало 50 шкіл із польською мовою викладання. Школи з польською мовою викладання працюють у місті Вільнюсі та в районних муніципалітетах Вільнюса, Шальчинінкай, Тракай та Швянченіс. Також існує 9 шкіл із викладанням литовською та польською мовами, 7 – з російською та польською мовами викладання та 7 – з литовською, російською та польською мовами викладання. Двомовної освіти немає як такої, а школи з двома або трьома мовами викладання надають освіту однією мовою, тобто проводять заняття лише польською, литовською або російською мовами.

Попри щорічний спад кількості учнів у польських школах – тенденція спостерігається в усіх школах Литви – вони залишаються досить популярними. Ситуація з польськими школами в Литві була відзначена однією з найкращих практик у недавньому дослідженні, підготовленому Комітетом з культури і освіти при Європейському парламенті²⁴⁰. Критерії добору враховували спеціальне фінансування цих шкіл з державного бюджету²⁴¹ та їх активну підтримку з боку уряду Польщі.

239 Це передбачено статтею 28(7): «Якщо цього вимагає спільнота, у районах, де національна меншина традиційно становить значну частину населення, муніципалітет гарантує викладання мовою національної меншини або вивчення мови національної меншини»; також у пункті 2 статті 30 про право на отримання освіти державною мовою та рідною мовою, йдеться: «Заклади загальної середньої освіти та неформальної освіти створюють можливості для учнів, які належать до національних меншин, щодо виховання національної, етнічної та мовної ідентичності, вивчення рідної мови, історії та культури. У закладах загальної середньої та неформальної освіти, положення (статуту) яких (з урахуванням запитів батьків (опікунів) та учнів) передбачають викладання мови національної меншини, навчальний процес може проходити або певні предмети можуть викладатися мовою національної меншини. У таких школах литовська мова – складова частина навчальної програми, а відведений на її викладання час не повинен бути меншим за час, виділений на викладання рідної мови», Закон про освіту Литовської Республіки, Lietuvos aidas, 16 серпня 1991 року, № 153-0, за посиланням: <https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/TAR.9A3AD08EA5D0/xbPKUCNrMi>.

240 Ван Донгера та ін., *Дослідження для Комітету CULT – Мови меншин і освіта* (№ 155), с. 83–86.

241 Кошти, що виділяються з державного бюджету на створені муніципалітетами загальноосвітніх шкіл, визначаються на основі методики розрахунку орієнтовної кількості учнів. Методика розрахунку орієнтовної кількості учнів визначає суму коштів, необхідних для навчання однієї дитини за видом школи, програмою навчання (1–4 класи, 5–8 класи,

«Учнівський кошик» (методика розрахунку обсягу фінансування шкіл) для учня, який навчається в школі меншини, на 20 % вищий, ніж для учня, який здобуває освіту в школі з литовською мовою викладання. Водночас Польща надає 30 стипендій на рік польськомовним студентам із Литви. Заходи підтримки охоплюють також реконструкцію та відновлення шкіл, забезпечення підручниками та надання вчителям доступу до підвищення кваліфікації з польської мови.

Модель, впроваджена в школах національних меншин у Литві, характеризується поступовим зменшенням часу, присвяченого вивченню литовської мови, між литовськими школами та школами національних меншин: 2011 року він становив 800 годин, 2018 року його скорочено до 300–400 годин, а за оцінками 2020 року він становитиме 100 годин. У початкових класах більше годин відведено рідній мові, тобто польській (див. таблицю 1); у 5–8 класах відведені години однакові (5 годин на тиждень); у 9–10 класах та на етапі повної середньої освіти литовській мові та літературі відведено більше годин, ніж польській (див. таблицю 2 та таблицю 3). Проте кількість годин на викладання предметів польською мовою залишається вищою за 50 %. Для дотримання однакових стандартів щодо литовської мови та літератури для учнів литовських шкіл і шкіл етнічних меншин з 2013 року (рішення від 2011 р.²⁴²) в усіх школах запроваджено єдиний випускний іспит з литовської мови та літератури. Хоча зміст іспиту однаковий, учням шкіл меншин дозволено робити більше помилок без наслідків за це, ніж у литовських школах. Проте запровадження цього іспиту викликало занепокоєння, пов'язане з однаковим ставленням до учнів, рідна мова яких не литовська. Зокрема, Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин (Четвертий висновок щодо Литви, 30 травня 2018 р.)²⁴³ зазначив, що учні шкіл меншин із викладанням польською мовою, які мало контактують із литовською у своєму сімейному середовищі та позашкільних заходах, мали труднощі з іспитом з литовської мови, який необхідно було складати на рівні носіїв мови.

Випускний іспит із польської мови (а також **російської** чи **білоруської**) внесено в список факультативних іспитів. Кожна школа може вирішувати, чи випускний іспит із польської мови обов'язковий²⁴⁴.

Дошкільна освіта

Дошкільна освіта в Литві не обов'язкова. Із 6 років починається обов'язкова освіта, яка називається дошкільною й надається дітям віком від 6 до 7 років²⁴⁵. Інтегрована навчальна програма (без окремих навчальних дисциплін) на етапі дошкільної освіти адаптована до специфічних потреб дітей. Дошкільний вид навчання може надаватися в різних формах (формальній і неформальній, бюджетній і приватній, а також сімейній), а єдиної навчальної програми для цього рівня освіти немає. У дошкільній програмі, якої дотримуються дошкільні заклади або початкові школи польською мовою, литовську мову викладають за спеціальною програмою для забезпечення рівня володіння дітьми державною мовою, визначеного стандартами. Литовську, як державну мову, потрібно викладати протягом щонайменше чотирьох годин на тиждень²⁴⁶.

9–10 класи, 11–12 класи), місцем (школа розташована в міській чи сільській місцевості), учнями з особливими потребами, учнями шкіл національних меншин та іншими показниками. Кошти «учнівського кошика» витрачають на зарплату викладачів, професійне підготування вчителів, придбання підручників, а також візуально-технічних засобів і фінансування інших заходів. ККРК (2018 р.), *Четвертий висновок щодо Литви*, Рада Європи, ACFC/SR/IV(2017)004, 20 травня 2018 р., п. 95.

242 Програми випускних іспитів були затверджені наказом № V-1197 Міністерства освіти і науки 1 липня 2011 року. 9 травня 2012 року одну з цих програм, програму випускних іспитів з литовської мови та літератури, скориговано наказом № V-776 Міністерства освіти, що передбачає перехідний період тривалістю 8 років, протягом якого застосовуються різні стандарти оцінювання учнів шкіл із викладанням мовою меншини, хоча потрібно складати уніфікований іспит із литовської мови та літератури.

243 ККРК (2018 р.), 4-й висновок щодо Литви (№ 242), п. 95.

244 Відповідно до пункту 4 Опису порядку організації та проведення випускних іспитів, який передбачає, що директор школи ухвалює узгоджене зі шкільною радою рішення щодо випускного іспиту мовою (**білоруською**, польською, **російською**, **німецькою**), яку викладали як рідну мову до 10 січня поточного навчального року.

245 Процес переведення обов'язкової дошкільної освіти з 6 років на 5 розпочато у 2018 році. Планується, що з 2021 року всі п'ятирічні діти почнуть здобувати обов'язкову дошкільну освіту, за посиланням:

246 https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-and-learning-pre-primary-class-2_en.

Початкова освіта

Початкова освіта охоплює чотири роки навчання в школі з 1 по 4 класи. Представникам польської спільноти надають на розгляд два варіанти для своїх дітей:

1. Вони можуть навчатися в школах, у яких заняття ведуть литовською мовою; крім того, вони можуть вивчати рідну мову (польську) як предмет; деякі рекомендовані курси також можуть викладатися польською мовою.
2. Вони можуть навчатися в школах із викладанням польською мовою. Литовську мову викладають на заняттях із литовської мови та як невіддільну частину програми. Елементи литовської мови внесені в предмети початкової освіти. Міністерство освіти рекомендує викладати литовською мовою теми світосприйняття та розуміння, пов'язані з литовською історією, географією та культурою. Якщо батьки (опікуни) вирішать, що інші предмети також необхідно викладати литовською мовою, школа повинна це забезпечити (скільки це дозволяють її ресурси).

Навчальну програму розробляють щороку, а школи можуть змінювати кількість годин, присвячених певному предмету в певному класі, щойно буде досягнута загальна кількість годин. У таблиці 1 представлено розподіл годин (загальна кількість годин на два роки та на тиждень) для класів початкової школи. У школах із викладанням мовами меншин литовську викладають як предмет, починаючи з 2 класу (див. таблицю нижче).

Розподіл годин на тиждень, загалом, на чотири роки відповідно до Загального навчального плану*** (2018–2019 н.р.)

Предмети	Навчальні години з предмета загалом		Всього кількість годин для початкової освіти
	Навчальні години з предмета загалом на тиждень		
	1–2 класи	3–4 класи	Всього кількість годин для початкової освіти на тиждень
Моральне виховання (етика або релігія)	70 / 2	70 / 2	140 / 4
Литовська мова	525 / 15	490 / 14	1015 / 29
Рідна мова (білоруська, польська, російська або німецька)*	490* / 14*	490 / 14*	1015 / 29
Литовська мова*	315* / 9*	350* / 10*	665* / 19*
Іноземна мова** (англійська, французька або німецька)	70 / 2	140 / 4	210 / 6
Математика	315 (280*) / 9 (8*)	315 / 9	630 (595*) / 18 (17*)
Знання про світ	140 / 4	140 / 4	280 / 8
Мистецтва та технології	140 / 4	140 (105*) / 4 (3*)	280 (245*) / 8 (7*)
Музика	140 / 4	140 / 4	280 / 8
Фізична культура	175 / 5	210 (175*) / 6 (5*)	385 (350*) / 11 (10*)
Обов'язкові навчальні години на учня на тиждень	1 st grade – 22 (25*) 2 nd grade – 23 (27*)	3 rd grade – 24 (27*) 4 th grade – 23 (28*)	92 (107*)
Години на задоволення освітніх потреб учнів	70 (30*)	105 (70*)	175 (105*) / 5(3*)****
	5(3*) ****		
Всього годин для початкової освіти	1645 (1855*)	1750(1995*)	3395(3850*) / 97 (110*)
Неформальна освіта	140	140	280

* У школах із викладанням мовою етнічної меншини.

** Перша іноземна мова викладається в 2–4 класах.

*** Тривалість навчальної години – 35 хвилин у першому класі та 45 хвилин у 2–4 класах.

**** Кількість годин, відведених на задоволення освітніх потреб учнів, вказано у вигляді суми. Кількість годин збільшується разом зі збільшенням кількості класів.

Джерело: Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Литва Eurydice: Профілі країн, Литва: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-and-learning-primary-education-27_en.

Загальна неповна середня освіта

Програма неповної середньої освіти триває 6 років. Програма обов'язкової неповної середньої освіти складається з двох циклів. Перший цикл триває 4 роки і реалізується в 5–8 класах. Другий цикл триває 2 роки. Він реалізовується в 9 та 10 класах (I–II класах гімназії).

Ті ж положення також застосовуються до початкової освіти. У школах із польською мовою викладання всі предмети, крім іноземних мов та державної, викладають польською мовою.

Польську мову можуть викладати як предмет у школах із литовською мовою навчання відповідно до програми рідної мови. Інші предмети, крім іноземних мов, викладають литовською мовою. Інші вибрані предмети також можуть викладати мовами меншин.

Через те що неповна середня освіта обов'язкова (до 16 років), іспити з литовської мови (як рідної чи державної) та математики обов'язкові; іспити з польської мови як рідної (те саме стосується **білоруської, німецької, російської**) не обов'язкові, тобто школяр складає їх на вибір. У таблиці 2 представлено розподіл годин на тиждень. У 5–8 класах передбачена однакова кількість годин для вивчення польської мови як рідної та литовської мови як державної. У другому циклі додається ще одна година для литовської мови (школи можуть вирішити, додати її в 9 чи 10 класі) з урахуванням вимоги щодо складання обов'язкового іспиту з литовської мови та літератури (див. таблицю нижче).

Розподіл годин у неповній середній освіті відповідно до Загального навчального плану (2018–2019 н.р.)

Клас	5	6	7	8	I частина програми неповної середньої освіти (5–8 класи)	9/I кл. гімназії	10/II кл. гімназії	Усього в програмі неповної середньої освіти
Моральне виховання								
Моральне виховання (етика або релігія)	1;1		1;1		4		1;1	6
Мови								
Литовська мова та література	5;5		5;5		20		4;5/5;4	29
Рідна мова (білоруська, польська, російська, німецька)*	5;5		5;5		20		4;4	28
Перша іноземна мова	3;3		3;3		12		3;3	18
Друга іноземна мова	0;2		2;2		6		2;2	10
Математика та інформатика								
Математика	4;4		4;4		16		3;4/4;3	23
Інформатика	1;1/2;0/0;2		1;0/0,5;0,5		3		1;1/2;0/0;2	5
Природничі науки								
Природа та людина	2;2		–		4		–	4
Біологія	–		2;1/1;2/3;0		3		2;1/1;2/0;3/3;0	6
Хімія	–		0;2		2		2;2	6
Фізика	–		2;1/1;2/0;3		3		2;2	7

Соціальна освіта								
Історія	2;2	2;2	8	2;2	12			
Основи громадянства	–	–	–	1;1/2; 0/0;2	2			
Соціальна та публічна діяльність**	10;10**	10;10**	40**	10;10**	60**			
Географія	0;2	2;2	6	2;1/1;2/0;3/3;0	9			
Економіка та підприємництво	–	–	–	1;0/0;1	1			
Художня освіта								
Мистецтво	1;1	1;1	4	1;1	6			
Музика	1;1	1;1	4	1;1	6			
Технології, фізична культура, безпека життєдіяльності								
Технології	2;2	2;1/1;2/0;3;3;0	7	1,5;1/1;1,5	9,5			
Фізична культура	2;3/3;2 та 2*;2*	2;2	9; 8*	2;2	12*; 13			
Безпека життєдіяльності	1	1	2	0,5	2,5			
Вибрані предмети/модулі предметів/проектна діяльність Проектна діяльність (...); ... (вибрана); ...(модуль предметів)								
Мінімальна кількість занять на учня на тиждень	26; 29*	28; 32*	29; 32*	30; 33*	113; 126*	31; 33*	31; 33*	175; 192*
Пізнавальна культурна діяльність	Інтегровано в навчальні матеріали							
	5–8 класи				9–10 класи			
Кількість занять на тиждень, присвячених задоволенню освітніх потреб, надання навчальних засобів	12; 12*			12; 12*		14; 10*		26; 22*
Неформальна освіта (кількість годин на тиждень)	8			8		5		13

* У школах із викладанням мовою етнічної меншини.

** кількість годин (уроків) на рік.

Джерело: Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Литва: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-and-learning-general-lower-secondary-education-22_en.

Загальна повна середня освіта

Повна середня освіта не обов'язкова в Литві. Вона триває два роки (III–IV класи в гімназіях або 11–12 класи в середніх школах). Через те що на цьому рівні освіти навчальний план індивідуалізований, існує більше варіацій між школами: наприклад, до загальноосвітніх предметів можуть додаватися предмети професійної освіти (див. таблицю нижче).

Мінімальна кількість обов'язкових занять – 28 занять на тиждень. Для шкіл меншин, як-от польськомовні школи, ця кількість становить 31,5 заняття на тиждень, що здебільшого пов'язано з тим, що на литовську мову відводиться більше часу. У школах, які викладають мовами меншин, програми повної середньої освіти впроваджують двома мовами²⁴⁷: мовою меншини та литовською. Кожна школа забезпечує викладання мінімальної кількості предметів литовською мовою. Якщо батьки або учні вимагають, щоб литовською мовою викладали більше предметів, ніж встановлено правовими актами, то школа повинна це забезпечити.

²⁴⁷ Тут мається на увазі, що деякі предмети викладають мовою етнічної меншини, а деякі – литовською.

Розподіл годин у повній середній освіті (на тиждень) для мов відповідно до Загального навчального плану (2018–2019 н.р.)

Сфера навчального плану, предмети	Мінімальна кількість обов'язкових уроків на тиждень	Загальний курс	Поглиблений курс
Мови			
Литовська мова та література	8	8	10
Литовська мова та література*	11	11	13
Рідна мова (білоруська , польська, російська , німецька)*	8	8	10
Іноземна мова		Курс для рівня B1	Курс для рівня B2
Іноземна мова (...)	6	6	6
		Загальний курс	Поглиблений курс
Соціальна освіта	4		

* У школах із викладанням мовою етнічної меншини.

Джерело: Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Литва: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-and-learning-general-upper-secondary-education-31_en.

Професійна освіта

У Литві немає конкретних мовних положень щодо професійної освіти. Однак через те що професійну освіту можуть надавати загальноосвітні навчальні заклади, які також забезпечують загальну середню освіту, застосовуються ті самі описані вище вимоги щодо розподілу мов (польської та литовської).

Навчання дорослих

Центр навчання дорослих у Вільнюсі (VAEC) – перша гімназія для дорослих у Литві – єдина школа для дорослих, де рідною мовою навчаються учні, які належать до литовської, **російської** та польської меншин. Тут дорослі слухачі можуть здобути формальну (базову та/або повну середню) або неформальну освіту.

Вища освіта

На рівні вищої освіти передбачено шість програм польською мовою: інформатика – 1, економіка – 2, політологія – 1, педагогіка – 1 та філологія (польська) – 1²⁴⁸. У Литві працює філія Білостоцького університету; у цьому закладі можна проходити курси вищої освіти польською мовою. Крім того, як згадано раніше, Польща надає 30 стипендій на рік польськомовним студентам із Литви.

248 На основі даних, отриманих з AIKOS 1 вересня 2019 року, за посиланням: http://rsvs.emokykla.lt/cognos8/cgi-bin/cognosisapi.dll?b_action=cognosViewer&ui.action=run&ui.object=/content/folder%5b%40name%3d%27Bendroji%20informacija%27%5d/folder%5b%40name%3d%27Ataskaitos_SVIS_puslapiui%27%5d/folder%5b%40name%3d%27SMPKR%27%5d/report%5b%40name%3d%27Studiju_kryptys_kalbos%27%5d&ui.name=Studiju_kryptys_kalbos&run.outputFormat=&run.prompt=true.

РУМУНСЬКА

Румунська (Сербія)

Сильні сторони

- ▶ **Освіта меншин у Сербії полягає насамперед у навчанні регіональними мовами чи мовами меншин, зокрема румунською, що відображає їхні побажання.**
- ▶ Безперервність надання румунськомовної освіти на всіх рівнях.
- ▶ Школи мають значну автономію в організації та впровадженні освітніх програм.
- ▶ Національні ради (представницькі установи меншин) можуть встановлювати або брати на себе керування школами.
- ▶ Національні ради за законом беруть участь в ухваленні рішень у сфері освіти й культури.
- ▶ Увагу зосереджено на володінні державною мовою, при цьому до різних категорій учнів застосовують різні методики.
- ▶ «Рідна мова», яка може бути сербською або мовою меншини, – головний компонент іспитів у початковій та середній школі.

Слабкі сторони

- ▶ Зменшення кількості учнів, пов'язане з демографічними умовами, – проблема для освіти румунською мовою.
- ▶ Автономія НР обмежена в деяких сферах.

Огляд

Згідно з останнім переписом населення (2011 р.), у Сербії проживало 29 322 румуни (загальна кількість населення: 7 186 862), з яких 29 075 зазначили, що вони носії румунської мови²⁴⁹. Більшість із них проживала у Воєводині, зокрема у Вршаці, Алібунарі, Панчеві та Зреняніні. Менші населені пункти були розташовані в Белграді та муніципалітетах Східної Сербії²⁵⁰.

У Сербії румунська мова насамперед використовується у Воєводині, де вона офіційна на рівні автономних одиниць та в кількох муніципалітетах. Водночас, хоча органи автономій використовують румунську мову, вона рідко застосовується на місцевому рівні. Автономний край Воєводина транслює румунською мовою радіомовлення та телевізійні програми, які частково ретранслюються в Східну Сербію. Деякі приватні місцеві медіа використовують румунську мову²⁵¹, а також міжнаціональні обміни сприяють поширенню румунської мови²⁵².

Навчання румунською мовою надається в Сербії від дошкільної до середньої освіти. Двомовна освіта надається насамперед на рівні дошкільної освіти. Лекції з румунської мови та літератури викладають румунською на наступних після середньої рівнях освіти. У четвертому циклі моніторингу Комітет експертів вважав зобов'язання Сербії щодо румунської мови виконаними для початкової освіти, а також частково виконаними для дошкільної, середньої та професійної освіти²⁵³. Серед наявних труднощів щодо освіти румунською мовою – невелика кількість учнів через низьку народжуваність та еміграцію²⁵⁴.

249 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (n. 131), п. 12–13.

250 Там само, п. 24.

251 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), п. 48.

252 Там само.

253 Там само.

254 Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia* (№ 94), с. 32.

У Сербії існує система національних рад (НР), запроваджена Законом про національні ради національних меншин²⁵⁵, ухваленим у 2009 році («Закон про НР»)²⁵⁶. Закон про НР передбачає відносно широкі повноваження представників меншин в сфері управління стосовно мов та культур національних меншин. Зокрема, НР можуть створювати школи та брати участь в ухваленні рішень щодо навчальних програм²⁵⁷.

Існують різні моделі викладання сербської мови як державної учням, які навчаються в школах з викладанням мовами меншин, що враховують диференційовані потреби учнів та умови місцевості, де вони проживають²⁵⁸.

ЄХРМ набула чинності в Сербії у 2006 році, а РКНМ – у 2001 році.

Щоб ознайомитися з оглядом законодавства та політики щодо освіти в Сербії, див. «Законодавство щодо мов меншин та політика щодо освіти в Сербії» в розділі «Словацька (Сербія)».

Дошкільна освіта

Дошкільна освіта надається передусім румунською, а двомовна (румунська/сербська) освіта пропонується в низці дошкільних закладів у Воєводині²⁵⁹. У 2015–16 навчальному році освіта румунською мовою надавалася в семи місцевих автономних одиницях: Алібунар, Бела-Црква, Вршац, Житиште, Зренянин, Панчево та Пландиште²⁶⁰. У чотирьох навчальних закладах було 11 груп із румунською мовою викладання, де загалом румунською мовою навчалися 82 дитини. Проте їх кількість зменшилася проти попередніх років²⁶¹.

Двомовна освіта надається в дошкільних закладах, розташованих у трьох місцевих автономних одиницях: Алібунар, Вршац та Ковачица. У 2015–2016 навчальному році в трьох закладах було 4 двомовні групи, де загалом двома мовами навчалися 67 дітей²⁶².

Початкова освіта

Навчання румунською мовою доступне в дев'яти муніципалітетах Воєводини для повного курсу початкової освіти: Алібунар, Бела-Црква, Вршац, Житиште, Зренянин, Ковачица, Панчево, Пландиште та Сечань²⁶³.

Початкова освіта румунською мовою²⁶⁴

Навчальний рік	Кількість місцевих автономних одиниць	Кількість шкіл	Кількість занять	Кількість учнів
2013–2014	9	18	99	1015
2014–2015	9	18	97	921
2015–2016	9	18	90	874

255 Офіційний вісник Республіки Сербії № 72/09, зі змінами в № 20/14, 55/14 і 47/18. Законодавство після змін (сербською мовою) за посиланням:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html.

256 Національні ради меншин були створені ще 2002 року відповідно до статті 19 Закону колишньої Югославії про захист прав і свобод національних меншин. Однак лише 2009 року однойменний закон Сербії чітко визначив їх повноваження, механізми фінансування та процедури виборів.

257 Див. «Законодавство щодо мов меншин та політика щодо освіти в Сербії» в розділі «Словацька (Сербія)».

258 Там само.

259 Однак у Східній Сербії немає ясел, де використовують румунську мову. Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), п. 48.

260 Республіка Сербія (2017 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 119), п. 382.

261 У 2011–2012 навчальному році дошкільна освіта румунською мовою надавалась у 8 місцевих автономних одиницях, 9 закладах, де в 17 групах загалом навчалися 138 дітей. Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 187.

262 Республіка Сербія (2017 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 119), п. 383.

263 Там само, п. 384.

264 Там само.

Румунська спільнота зазвичай виступає проти двомовної освіти, аргументуючи це на користь викладання рідною мовою²⁶⁵. Це пов'язано з переконанням, що двомовна освіта остаточно призведе до мовної асиміляції.

Більшість предметів у навчальній програмі обов'язкові, до них додаються деякі факультативні заняття. Загальна кількість навчальних годин більша для учнів шкіл меншин: для 1-го циклу початкової освіти або з 1-го по 4-й класи вона становить додаткові 3 години на тиждень. У школах меншин мова меншини викладається 5 годин на тиждень у 1-му циклі початкової школи, а сербська мова – 2 години на тиждень (обидва предмети обов'язкові). 2 години занять із сербської мови збільшуються до 3 годин на тиждень у 2-му циклі (5–8 класи) початкової школи (за винятком 8-го класу, де заняття проводяться 2 години на тиждень) (див. таблицю та детальнішу інформацію про навчальні програми в розділі «Початкова освіта», «Словацька (Сербія)»).

Учні здобувають початкову освіту після складання підсумкового іспиту наприкінці 8-го класу. Підсумковий іспит складається з трьох тестів: рідна мова (сербська або мова меншини), математика та комбінований тест (природничі та соціальні науки)²⁶⁶. Рідна мова також невіддільна частина підсумкового іспиту середньої школи.

Згідно із *Законом про початкову освіту в редакції 2013 року*, навчальну програму можна викладати мовою та писемністю національної меншини або двома мовами, якщо під час вступу до першого класу цього вимагають щонайменше 15 учнів (стаття 12(2)). Якщо цього вимагають менше ніж 15 учнів, навчання мовою меншини або двомовну освіту все ще можна запровадити через схвалення Міністерства освіти (стаття 12(4)) на підставі висновків, отриманих від відповідної Національної ради після консультацій. Дійсно, сербська влада надавала освіту румунською мовою в початковій школі й тоді, коли кількість учнів була нижчою за 15²⁶⁷.

Крім того, румунська мова може вивчатися як предмет (через курс «Румунська мова з елементами національної культури») у сербськомовних школах. Цей варіант доступний насамперед у школах, розташованих у Воєводині та Східній Сербії²⁶⁸.

Середня освіта

У період між 2013–2014 та 2015–2016 навчальними роками одна школа, гімназія у Вршаку, Воєводина, викладала лише румунською мовою. Було чотири румунськомовні групи, де навчалися 82–84 учні (залежно від року)²⁶⁹.

У середніх школах меншин мова та література меншин викладаються 4 години на тиждень протягом чотирьох класів середньої освіти, а сербська викладається як друга мова 2 години на тиждень. У звичайних середніх школах сербську мову та літературу викладають чотири години на тиждень. Якщо говорити про початкову школу, то в школах меншин більше навчальних годин на тиждень проти звичайних шкіл.

Детальніше про навчальні програми див. у розділі «Середня освіта», «Словацька (Сербія)».

Технічна та професійна освіта

Викладання румунською мовою відбувається в технікумі міста Алібунара. У період між 2013–2014 та 2015–2016 навчальними роками існували 4 групи, де мовою викладання використовували

265 Brohy, *Analysis of the Existing Models of Minority Language Education in Serbia*(№ 94), с. 32.

266 Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Сербія, Оцінювання початкової освіти (Assessment in Primary Education) (№ 139).

267 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), п. 48. Комітет експертів пов'язав цю практику з рекомендацією Об'єднаного сербсько-румунського міжурядового комітету з питань меншин.

268 Республіка Сербія (2017 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 119), п. 385.

269 Там само, п. 386.

румунську й де навчалися загалом від 107 до 120 учнів (залежно від року)²⁷⁰. У деяких школах румунську мову також можна вивчати як предмет²⁷¹.

Вища освіта

Лекції румунською мовою читають на кафедрі румуністики філологічного факультету у м. Нові Сад (для навчальної групи з румунської мови та літератури). У 2012–2013 н.р. за програмою румунської мови та літератури навчалося 16 студентів (проти 10 на першому році навчання)²⁷².

270 Там само, п. 388.

271 Республіка Сербія (2015 р.), 3-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 131), п. 251.

272 Республіка Сербія (2017 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 119), п. 389.

РОСІЙСЬКА

Російська (Молдова)

Сильні сторони

- ▶ У школах меншин викладання ведеться повністю мовою меншини, за винятком державної (румунської) та іноземної мов.
- ▶ Можливість вивчати мови й культури меншин передбачено в національному плані навчання та гарантовано державою на всіх рівнях освіти, незалежно від основної мови викладання.
- ▶ Гнучкість у плануванні навчальної програми сприяє реалізації двомовних форм освіти мовою меншини та державною мовою.
- ▶ Надійна підтримка від материнських держав сприяє якості вивчення мов меншин.

Слабкі сторони

- ▶ Недостатня підтримка державою справи пропагування двомовних форм освіти створює бар'єр для досягнення високих рівнів компетенцій державною мовою учнями зі шкіл для меншин.

Огляд

Молдова має етнічно та лінгвістично розмаїте населення²⁷³. За географічним розподілом, компактне проживання характерне для району Тараклія, де переважають болгари (66,1 %), а також для Автономного територіального утворення Гагаузія (АТУ), де проживає 83,8 % гагаузів. Більшість українців та росіян проживають у Кишиневі та муніципалітеті Бельці: частка росіян становить там 37,7 % та 13,6 %, відповідно, а частка українців – 14,9 % та 9,6 %.

Російська мова має особливий статус у Республіці Молдові як мова міжнаціональної комунікації, але також як мова освіти для представників різних національних меншин, як-от гагаузька, болгарська, українська, польська та єврейська. Відповідно до статті 6 Закону про національні меншини, особливий статус російської мови також закріплений у системі освіти, де забезпечується навчання російською мовою від дошкільного рівня до університету. В Автономному територіальному утворенні (АТУ) Гагаузія російська мова одна з офіційних мов (поряд із гагаузькою та румунською).

Модель освіти меншин характеризується мережею навчальних закладів, які систематично надають освіту російською мовою від дошкільного до вищого рівня.

У 2018–2019 н.р. дошкільну освіту забезпечували 207 установ з однією мовою викладання та 114 установ з двома та більше мовами викладання. З 25 558 дітей, які відвідують ці заклади, 17,1 % навчалися російською мовою (проти 82,9 % румунською). Початкову та середню загальну освіту надавали у 1246 закладах, зокрема в 103 початкових школах, 780 гімназіях, 350 середніх школах (ліцеях) та 13 школах для дітей із розумовими та фізичними вадами. Загальна кількість учнів, що навчаються в початковій та середній школі, зменшується, враховуючи загальний негативний приріст населення. Частка учнів та студентів, які навчаються за програмами початкової та середньої освіти румунською та російською мовами, залишалася приблизно однаковою протягом останніх чотирьох років – 80,7 % та 19,2 %, відповідно; 0,1 % від загальної кількості учнів та студентів

²⁷³ За даними перепису населення від 2014 року, 2544,7 тис. осіб (98,2 % населення, охоплених переписом) зазначили свою етнічну належність. 75,1 % населення Молдови заявили, що вони – молдовани, 7,0 % – румуни, 6,6 % – українці, 4,6 % – гагаузи, 4,1 % – росіяни, 1,9 % – болгари, 0,3 % – роми, а інші етнічні громади становлять 0,5 % усього населення. Етнічні групи, що налічують понад тисячу осіб, – це білоруси (2,8 тис.), євреї (1,6 тис.), поляки (1,4 тис.) та вірмени (1,0 тис.).

(334 159 у 2018–2019 н.р.) навчались за програми з іншими мовами викладання. Приблизно 32 % учнів вирішили вивчати російську мову як свою першу іноземну мову²⁷⁴. Середню професійну та вищу освіту російською мовою здобували 13 % та 11 % усіх учнів, відповідно. Насамкінець, приблизно 14 % програм вищої освіти викладають російською мовою.

З 2016 року уряд проводить кілька реформ у сфері освіти, зокрема ті, які спеціально спрямовані на покращення доступу до вивчення мов меншин та румунської мови в початкових та середніх школах. Для сприяння двомовним моделям освіти й, зокрема, предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) у школах з викладанням російською мовою й іншими мовами меншин Міністерство освіти, культури та досліджень (МОКД) реалізує Національну програму вдосконалення якісного викладання румунської мови в навчальних закладах з викладанням мовами меншин (2016–2020 рр.)²⁷⁵. За цією програмою, школи можуть долучатися до проєкту «Соціолінгвістична інтеграція учнів/студентів, що належать до національних меншин, через збільшення кількості шкільних предметів, які викладають румунською мовою» з метою вивчення окремих дисциплін (історія, суспільне виховання, музика, фізична культура тощо) румунською мовою за умови, що школи мають ресурси для організації такої двомовної освіти, а також за згодою батьків та учнів.

Початкова та неповна середня освіта

Початкова та неповна середня освіта в Республіці Молдові становить єдину структуру освіти, яка охоплює початкову освіту (1–4 класи) та гімназію (5–9 класи). Розроблено дві моделі освіти російською мовою, які впроваджуються в 243 гімназіях і середніх школах (ліцеях):

- ▶ **школи з викладанням російською мовою**, де традиційно навчаються представники російської й інших меншин (тобто **болгарської**, **гагаузької** та української);
- ▶ **школи з викладанням російською мовою**, де, крім російської, з години на тиждень викладають як предмети українську, **гагаузьку**, **болгарську** й інші мови; дисципліна «Історія, культура й традиції російського, українського, **гагаузького** та **болгарського** народів» викладається 1 годину на тиждень.

Нещодавно МОКД опублікувало новий план навчальних програм на 2019–2020 навчальний рік, який передбачає різні моделі, серед яких школи можуть вибрати модель для забезпечення викладання російської мови й інших мов меншин не лише в школах з викладанням російською мовою, а доступ до цих мов надається протягом усіх обов'язкових років навчання, незалежно від мови викладання в школах. Ті ж положення застосовуються до російської й інших мов меншин, як-от українська, **болгарська** та **гагаузька** (див. таблицю нижче)²⁷⁶. Крім того, школи можуть вибирати додаткові (факультативні) предмети для навчальних програм; викладання та вивчення цих предметів може відбуватися мовами, що внесені в навчальну програму²⁷⁷. Загалом новий навчальний план сприяє двомовній і тримовній моделям освіти рідною мовою²⁷⁸ (наприклад, російською/румунською/іншою мовою меншини), бо він передбачає доступ до підтримки рідної мови (першої мови) впродовж 1–9 класів.

274 Національне бюро статистики Республіки Молдови, Освіта в Республіці Молдові у 2018–2019 н.р., Статистичне видання, Кишинів (2019 р.).

275 Затверджено постановою Уряду Республіки Молдови № 904 від 31 грудня 2015 року.

276 МОКД, Національна навчальна програма, План навчання для програм для дошкільних закладів, гімназій та ліцеїв на 2019–2020 навчальний рік, Кишинів.

277 Пілотний план (Е) для початкових шкіл та гімназій з російською мовою викладання для учнів української, **гагаузької** та **болгарської** національностей призначений для шкіл, які мають намір забезпечити освіту мовами меншин.

278 Цей термін був введений у 2003 році, коли ЮНЕСКО випустила документ «Освіта в багатомовному світі: позиційний документ ЮНЕСКО про освіту», доступний за посиланням: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000129728>.

Відмінності в плануванні навчального плану для програм початкової освіти та гімназій з різними мовами викладання (2019–2020 н.р.)

Предмети	Початкова освіта					Гімназія			
	Клас/кількість годин на тиждень					Клас/кількість годин на тиждень			
А. План для початкових шкіл і гімназій із російською мовою викладання									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Російська мова та література	8	7	7	7	6	6	5	5	5
Румунська мова та література	3	3	4	4	4	4	4	4	4
Іноземна мова	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Історія, культура та традиції російського, українського, гагаузького, болгарського, ромського та інших народів	1	1	1	1	1	1	1	1	1
В. План для початкових шкіл та гімназій з рідною мовою викладання для учнів української, гагаузької та болгарської національних меншин									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Українська/гагаузька/болгарська мова та література	8	7	7	7	6	6	5	5	5
Румунська мова та література	3	3	4	4	4	4	4	4	4
Російська мова та література	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Історія, культура та традиції російського, українського, гагаузького, болгарського, ромського та інших народів	1	1	1	1	1	1	1	1	1
С. План для початкових шкіл та гімназій з румунською мовою викладання для учнів з української, гагаузької та болгарської національних меншин									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Румунська мова та література	8	7	7	7	6	6	5	5	5
Українська/гагаузька/болгарська мова та література	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Російська мова та література	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Історія, культура та традиції російського, українського, гагаузького, болгарського, ромського та інших народів	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Д. План для початкових шкіл та гімназій з російською мовою викладання для учнів з української, гагаузької та болгарської національних меншин									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Російська мова та література	8	7	7	7	6	6	5	5	5
Українська/гагаузька/болгарська мова та література	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Румунська мова та література	3	3	4	4	4	4	4	4	4
Іноземна мова	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Історія, культура та традиції російського, українського, гагаузького, болгарського, ромського та інших народів	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Е. Пілотний план для початкових шкіл та гімназій із російською мовою викладання для учнів з української, гагаузької та болгарської національних меншин²⁷⁹									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Російська мова та література	7	6	6	6	5	5	4	4	4
Українська/гагаузька/болгарська мова та література	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Румунська мова та література	3	3	4	4	4	4	4	4	4
Іноземна мова	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Історія, культура та традиції російського, українського, гагаузького, болгарського, ромського та інших народів	1	1	1	1	1	1	1	1	1

279. У I–IX класах кількість годин викладання предмета з російської мови та літератури скорочується на 1 годину за умови, що навчальні заклади розташовані в місцях компактного проживання українців/гагаузів/болгар Республіки Молдови, де їхня рідна мова використовується як основна мова спілкування, а також одночасно вивчаються 4 мови.

Незалежно від мови викладання, доступ до вивчення російської мови (як першої чи другої мови) надається протягом усіх класів початкової та середньої школи. Водночас школи можуть забезпечити вивчення інших предметів румунською та/або російською мовами за умови, що школи мають ресурси, а також якщо цього вимагають батьки. Метою запровадження експериментального плану Е (див. таблицю 1) було сприяння переходові до двомовних та багатомовних моделей навчання, де забезпечується підтримка навчання рідною мовою в обов'язкових загальноосвітніх класах.

Це відповідає рекомендаціям Консультативного комітету Рамкової конвенції про захист національних меншин щодо забезпечення надання системою освіти представникам національних меншин фактичного доступу до повного володіння державною мовою (румунською), а також розширює доступ до якісного викладання усіх мов меншин та цими мовами через двомовні та тримовні моделі навчання, що забезпечує доступ до мов, які використовуються в Молдові²⁸⁰.

Наразі двомовні моделі освіти пілотувалися в рамках освітнього проекту «Соціолінгвістична інтеграція учнів, що належать до національних меншин, через збільшення кількості шкільних предметів, які викладають румунською мовою», координованого МОКД, який продовжено до 2020 року. Проєкт був на пілотній стадії з 2011 року в 45 початкових та середніх школах по всій країні²⁸¹; 94 вчителі викладають 6 шкільних предметів румунською мовою (за методикою CLIL) учням зі 171 класу, які користуються можливістю вдосконалити свої знання румунської мови²⁸².

Повна середня освіта

Повна середня освіта складається з X–XII класів і не обов'язкова; вона надається через програми ліцеїв, по закінченні яких учні складають національні іспити (бакалаврат) (див. таблицю нижче). Школам доступні чотири види навчальних програм для забезпечення доступу до вивчення російської мови та мов меншин незалежно від основної мови викладання. Четверта (пілотна) модель дозволяє студентам з регіонів, де поширена мова їхньої меншини, обирати мову для іспиту по завершенні бакалаврату – російську чи українську/**болгарську/гагаузьку**.

Відмінності у плануванні навчальних планів для програм ліцеїв із різними мовами викладання (2019–2020 н.р.)

Предмети	Профіль/кількість годин на тиждень					
	Гуманітарний профіль			Профіль точних наук		
А. План для ліцеїв із російською мовою викладання						
	X	XI	XII	X	XI	XII
Російська мова та література	5	5	5	4	4	4
Румунська мова та література	4	4	4	4	4	4
Іноземна мова I	3	3	3	3	3	3
Іноземна мова II	2	2	2			
В. План для ліцеїв із румунською мовою викладання для учнів із російської, української, гагаузької та болгарської національних меншин						
	X	XI	XII	X	XI	XII
Румунська мова та література	6	6	6	5	5	5
Російська/українська/гагаузька/болгарська мова та література	4	4	4	3	3	3
Іноземна мова	3	3	3	3	3	3
С. План для ліцеїв із російською мовою викладання для учнів з української, гагаузької та болгарської національних меншин						
	X	XI	XII	X	XI	XII

280 КРК (2016 р.), Четвертий висновок щодо Республіки Молдови, затверджений 25 травня 2016 року, ACFC/OP/IV(2016)004, 7 лютого 2017 року, п. 86.

281 На момент написання проєкту проєкт повинен був бути апробований принаймні до кінця 2020 року.

282 Республіка Молдова (2019 р.), П'ятий звіт, що подала Республіка Молдова відповідно до пункту 2 статті 25 Рамкової конвенції про захист національних меншин, отриманий 22 травня 2019 року, ACFC/SR/V(2019)011, с. 50.

Російська мова та література	5	5	5	4	4	4
Українська/гагаузька/болгарська мова та література	4	4	4	3	3	3
Румунська мова та література	4	4	4	4	4	4
Іноземна мова	3	3	3	3	3	2
D. Пілотний план для ліцеїв із російською мовою викладання для учнів з української, гагаузької та болгарської національних меншин²⁸³						
	X	XI	XII	X	XI	XII
Російська мова та література	4	4	4	3	3	3
Українська/гагаузька/болгарська мова та література	4	4	4	3	3	3
Румунська мова та література	4	4	4	4	4	4
Іноземна мова	3	3	3	3	3	2

Щодо початкової та нижчої середньої загальної освіти, ця модель також характеризується безперервним доступом до вивчення російської мови (та викладання нею) незалежно від мови викладання. Це також дозволяє в перспективі розвивати володіння багатьма мовами тих учнів, рідна мова яких російська чи інша мова меншини.

283. У X–XII класах кількість годин викладання предмета з російської мови та літератури скорочується на 1 годину. У XII класі учням надають право вибору скласти іспит на диплом бакалавра – з російської мови та літератури або з української/гагаузької/болгарської мови та літератури з урахуванням того, що пілотні школи розташовані в районах, густо заселених національними меншинами Республіки Молдови, де їхня рідна мова – основна мова спілкування, а також вони вивчають 4 мови одночасно (4 мовні іспити: румунська, російська, рідна та іноземна мови); кількість іспитів на диплом бакалавра скорочується з 6 до 5.

НІМЕЦЬКА

Німецька (Угорщина)

Сильні сторони

- ▶ Низка можливостей для здобуття німецькомовної або двомовної освіти.
- ▶ **Двомовні школи повинні забезпечувати не менше ніж 50 % викладання мовою меншини.**
- ▶ Велика кількість двомовних німецько-угорських шкіл, де навчаються не лише учні, які походять із німецької меншини, але й інші учні, які бажають вивчити мову.
- ▶ Безперервність надання освіти німецькою мовою від дошкільного до вищого рівня.
- ▶ Національні органи самоврядування (виборні представницькі установи меншин) можуть узяти на себе керування школами, користуючись автономією в освітніх питаннях мовної спільноти.
- ▶ Великою кількістю шкіл управляють німецькі ОСНМ.
- ▶ Існують юридичні зобов'язання органів державної влади щодо консультування з органами самоврядування національних меншин стосовно політики щодо освіти й навчальних програм.
- ▶ Нещодавнє збільшення фінансування німецькомовної (мов меншин у ширшому сенсі) та двомовної освіти, а також фінансові стимули для вчителів, що викладають мовами меншин.

Слабкі сторони

- ▶ Автономія національних органів самоврядування в певних сферах обмежена.

Огляд

За даними перепису населення від 2011 року, 185 696 осіб з 9,9 мільйона населення зазначили, що вони належать до німецької меншини. Німці були другою за кількістю національною меншиною після ромів (315 583), за якими йшли румуни (35 641) та словаки (35 208). З осіб, які належать до німецької меншини, приблизно 20 % (38 248) вважали німецьку рідною мовою, а понад половина (95 661) заявили, що вони спілкуються цією мовою з членами сім'ї та друзями²⁸⁴. Німецькі спільноти проживають у західній частині країни в більших поселеннях у медьє Бараня, Дьйор, Комаром, Пешт, Толна, а також у Будапешті²⁸⁵.

Загалом кількість осіб, які, за даними перепису від 2011 року, зазначили, що розмовляють німецькою мовою, значно перевищує кількість осіб, які визнали себе членами німецької меншини (1 111 997 осіб проти 185 696). Це відображає той факт, що німецька освіта загалом користується попитом: учнів, які здобувають освіту німецької меншини, набагато більше, ніж можна очікувати, враховуючи кількість німецької громади²⁸⁶; приблизно дві третини учнів не мають німецького походження. Попит на варіанти вивчення німецької мови зумовив перехід деяких німецькомовних шкіл на двомовну модель, яка задовольняє потреби учнів у вільному володінні як угорською, так і німецькою мовами. Крім шкіл, розташованих у регіонах проживання носіїв німецької мови, німецькомовні заклади розміщені переважно в місцях проживання словенів та румунів

284 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт у межах ЄХРМ (п. 24), с. 9. Джерело: Центральне статистичне управління Угорщини.

285 Там само, с. 13.

286 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 262.

(де німецькі спільноти також корінні); деякі з них аналогічним чином перейшли з німецькомовної освіти на двомовну²⁸⁷.

Комітет експертів визнав зобов'язання щодо німецької мови виконаними або частково виконаними в 7-му циклі (2019 р.); попри це, загальне зменшення кількості учнів у німецьких школах у другій половині 2010-х років стала поштовхом до рекомендації Комітету експертів щодо сприяння німецькомовній або двомовній освіті на всіх її рівнях²⁸⁸. Кількість знову зросла у 2018–2019 (див. дані нижче).

Наразі існує низка можливостей для німецькомовного чи двомовного навчання. У двомовних школах щонайменше 50 % (обов'язкових) занять викладають мовою меншини (охоплюючи принаймні три навчальні предмети), а решта викладають угорською мовою²⁸⁹. Кількома німецькими школами керує ОСНМ відповідно до положень Закону CLXXIX про права національних меншин (2011 р.), який передбачає, що органи самоврядування національних меншин (ОСНМ) (як на муніципальному, так і на національному рівні) можуть створювати школи або брати на себе керування ними від держави (огляд цих та інших відповідних правових положень див. у розділі «Словацька (Угорщина)»). Необхідно проводити консультації з ОСНМ з питань, що стосуються освіти національних меншин²⁹⁰.

Відповідно до даних угорського уряду (у 7-му національному звіті, 2018 рік), німецький ОСНМ (що працює на національному рівні) керував такими закладами, як-от:

- ▶ гімназія, початкова школа, ясла, інтернат та педагогічний інститут ім. Валерії Кох у місті Печі (керування передано у 2004 році);
- ▶ гімназія, середня професійна школа та інтернат ім. Фрідріха Шиллера в місті Пілішверешварі (2004 рік);
- ▶ гімназія та інтернат німецької національної меншини в Будапешті (2015 р.)²⁹¹.

Із закладів, якими керували місцеві ОСНМ, найпоширенішими були ті, якими керували німецькі ОСНМ: їх було 46 із 60 у 2018 році (іншими закладами були два хорватські, два словацькі, один русинський та один ромський)²⁹². Керування чотирма початковими школами (у Чолноці, Угартьяні, Кофазі, Токшоні) передано закладам німецької ОСНМ у 2014–2015 роках²⁹³. На кінець 2018 року це означало, що німецькі ОСНМ загалом керували 53 дошкільними та навчальними закладами.

Католицька церква керувала кількома інститутами, де організовано викладання мовами меншин (щодо німецької мови: в Баї, Будаїорші, Обуді в Будапешті, Ерді, Естергомі, Мохачі, Морі, Сексарді²⁹⁴. Насамкінець, Євангельська церква керує державним німецькомовним закладом освіти у Шольтвадкерті²⁹⁵.

У період з 2012 по 2014 рік фінансування освітніх закладів, якими керувала німецька ОСНМ, збільшилося зі 105 600 000 форинтів (338 330 євро) до 125 600 000 форинтів (402 408 євро)²⁹⁶. У світлі цього Комітет експертів 2016 року оголосив подяку угорським органам влади «за значне збільшення бюджетної підтримки німецькомовної освіти»²⁹⁷. Крім законів про щорічний державний

287 Там само. Див. також Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 24), п. 24.

288 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), розділ 2.7.2(a).

289 Також існують школи з «компонентом національної освіти», де п'ять годин на тиждень викладають культуру та мову меншин, зокрема німців.

290 Розділ 81(2), CLXXIX про Права національних меншин (2011 р.); розділ 5(9) Закону СХС про національну народну освіту (2011 р., зі змінами та доповненнями від 2017 року).

291 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 61. Джерело: Міністерство з питань людських ресурсів.

292 Там само, п. 62–64.

293 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 261.

294 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 29.

295 Там само.

296 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 261.

297 Там само, п. 263.

бюджет²⁹⁸, постанова міністерства дала змогу додатково допомогти двомовній освіті там, де це було необхідно. У цьому разі укладається спеціальний договір про освіту, хоча німецькому ОСНМ робити це не було потреби²⁹⁹.

Програми для німецької спільноти в Угорщині були внесені в культурні угоди, укладені з низкою німецьких регіонів. Створено об'єднані комітети з питань освіти та культури, а німецькі ОСНМ в Угорщині відіграють важливу роль у підтримці відносин із Німеччиною³⁰⁰.

Дошкільна освіта

Хоча зобов'язання щодо дошкільної освіти вважалося виконаним для німецької мови в 6-му циклі моніторингу³⁰¹, у 7-му циклі (2019 р.)³⁰² воно вважалося частково виконаним, насамперед через зменшення кількості дітей, які навчалися за двомовною моделлю³⁰³ проти попереднього циклу³⁰⁴. Проте після цього вона знову зросла³⁰⁵.

У 6-му циклі моніторингу Комітет експертів також зазначив, що кількість дітей, які навчаються в дошкільних закладах освіти рідною мовою, була досить низька проти кількості дітей, які навчаються у двомовних яслах³⁰⁶.

Німецькі дошкільні заклади (2013–2014 н.р.) (ясла для національних меншин)³⁰⁷

Німецькомовні		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
28	1113	245	12 540

Німецькі дошкільні заклади (2016–2017 н.р.)³⁰⁸

Німецькомовні		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
30	1542	238	11 522

Німецькі дошкільні заклади (2018–2019 н.р.)³⁰⁹

Німецькомовні		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
38	1999	189	12 039

298 Див. також розділ «Словацька (Угорщина)».

299 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 261. У національному звіті йдеться про те, що такі договори були укладені з чотирма ОСНМ національного рівня (сербським, словенським, словацьким та **румунським**), а також з одним із місцевих ОСНМ (у Матрасентімере). Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт у межах ЄХРМ (п. 24), с. 64.

300 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й національний звіт у межах ЄХРМ (п.24), с. 22.

301 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 271

302 8.1.aiv («підтримка та/або заохочення до надання дошкільної освіти німецькою мовою та значної частини дошкільної освіти німецькою мовою»), розділ 2.5.1.

303 А також для додаткової моделі освіти меншин.

304 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 269.

305 Важко з упевненістю встановити конкретні чинники, що привели до цього зростання. Вони можуть бути пов'язані з фінансовими стимулами та інформаційно-роз'яснювальною діяльністю. Батьки також можуть вибрати школи, якими керують церкви, або школи меншин як менш централізовані, ніж державні школи, бо вони, ймовірно, надають якіснішу освіту.

306 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 270. Комітет експертів додав, що, на думку представників німецької спільноти, «на дошкільному рівні модель дошкільної освіти рідною мовою краще відповідає ситуації з німецькою мовою в Угорщині». Там само, п. 270.

307 Уряд Угорщини (2015 р.), 6-й звіт у межах ЄХРМ (п. 45), с. 56. Джерело: Міністерство з питань людських ресурсів.

308 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (п. 24), Додаток 1, с. 111. Джерело: Міністерство з питань людських ресурсів. Державна статистика також охоплює дані про додаткову освіту меншин та викладання мов та культури меншин (хоча й не в усіх випадках). Вони не внесені сюди, бо робота зосереджена на освіті мовами меншин.

309 Уряд Угорщини (2019 р.), Звіт про ситуацію щодо національних меншин в Угорщині (№ 71), Додаток 5, с. 198.

Початкова освіта

Початкова освіта надається як німецькою мовою, так і двома мовами. Відповідне зобов'язання вважалося виконаним для початкової освіти в 7-му моніторинговому звіті³¹⁰.

Німецька початкова освіта, 2016–2017 навчальний рік³¹¹

Німецькомовні		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
9	1076	35	6036

Німецька початкова освіта, 2018–2019 навчальний рік³¹²

Німецькомовні		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
16	1833	31	5315

У період між 2011–2012 та 2012–2013 навчальними роками зафіксовано різке зменшення кількості учнів (коли кількість учнів в одномовних початкових школах зменшилася з приблизно 2000 учнів до трохи більше ніж 1100 учнів, а число закладів із викладанням рідною мовою зменшилася з 18 до 11). Протягом того самого періоду кількість шкіл та учнів у двомовній освіті залишалася стабільною, а між 2013–2014 та 2016–2017 навчальними роками вона зросла з 34 шкіл, у яких навчалися 5522 учні³¹³, до 35 закладів, де навчалися 6036 учнів. Крім того, кількість учнів німецькомовних шкіл значно зросла між 2016–2017 та 2018–2019 навчальними роками.

Середня освіта

У 2018–2019 навчальному році два загальноосвітні навчальні заклади викладали лише німецькою мовою, тоді як двома роками раніше був лише один такий заклад. Комітет експертів 2016 року відзначив зменшення кількості дітей, які здобувають освіту німецькою мовою, за попередні роки³¹⁴, тоді як кількість учнів, які навчаються у двомовних закладах, збільшилась (див. нижче) за аналогією до початкової освіти. У 2018–2019 навчальному році кількість учнів, які здобувають німецькомовну середню освіту, знову зросла.

Німецька середня освіта (гімназії), 2011–2012 навчальний рік³¹⁵

Німецькомовні		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
3	240	10	1991

Німецька середня освіта (гімназії), 2016–2017 навчальний рік³¹⁶

Німецькомовні		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
1	17	11	2260

310 Стаття 8.1.b.iv.

311 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 112.

312 Уряд Угорщини (2019 р.), Звіт про ситуацію щодо національних меншин в Угорщині (№ 71), с. 198.

313 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№. 21), п. 273.

314 Там само, п. 276.

315 Уряд Угорщини (2015 р.), 6-й звіт у межах ЄХРМ (№ 45), с. 59.

316 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 112.

Німецька середня освіта (гімназії), 2018–2019 навчальний рік³¹⁷

Німецькомовні		Двомовні	
Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
2	139	10	2401

Професійних шкіл із викладанням німецькою мовою чи двома мовами не існувало, а були лише заклади, де німецьку мову можна було вивчати як предмет³¹⁸. У 2018–2019 навчальному році була лише одна професійна школа, де німецьку мову викладали як мову меншини 93 учням³¹⁹.

Зобов'язання як щодо середньої освіти (ст. 8.1.c.iv), так і щодо професійної освіти (ст. 8.1.div) Комітет експертів вважав частково виконаними в 7-му циклі моніторингу³²⁰.

Вища освіта

Викладання курсів німецькою мовою, а також підготування вчителів для освіти німецької меншини забезпечують, *крім інших*, Католицький коледж ім. Апора Вільмоша (Вац), Коледж ім. Йожефа Етвеша (Бая), Будапештський університет ім. Лоранда Етвеша (Будапешт), Університет ім. Кароля Естергазі (Егер), Католицький університет Петера Пазманя (Будапешт), Університет Печа, Університет Західної Угорщини, Університет Сегеду, Будапештський університет ім. Матвія Корвіна та Будапештський університет технології та економіки. Крім того, Будапештський університет ім. Андраші Дюла (Andrássy Gyula Deutschsprachige Universität Budapest), заснований 2001 року, працює повністю німецькою мовою та дозволяє здобувати повну вищу освіту (ступені магістра та доктора наук)³²¹. Будапештський університет ім. Андраші Дюла підтримують низка держав і регіонів: Австрія, Баден-Вюртемберг, Баварія, Німеччина, Угорщина, Швейцарія та автономна область Трентіно-Альто-Адідже.

У своєму 7-му звіті Комітет експертів визнав виконаним зобов'язання 8.1.eiіi («заохочувати та/або забезпечувати надання університетської чи інших форм вищої освіти німецькою мовою або закладів для вивчення німецької мови як предмета в університеті чи закладі вищої освіти»)³²².

317 Уряд Угорщини (2019 р.), Звіт про ситуацію щодо національних меншин в Угорщині (№ 71), с. 199.

318 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 112.

319 Уряд Угорщини (2019 р.), Звіт про ситуацію щодо національних меншин в Угорщині (№ 71), с. 200.

320 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), розділ 2.5.1. У попередньому циклі моніторингу дійшли тих самих висновків. Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 272.

321 Див. вебсайт Будапештського університету ім. Андраші Дюла: <https://www.andrassyuni.eu/en/university/about-the-university/history.html>.

322 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), розділ 2.5.1.

ГЕЛЬСЬКА

Гельська (Шотландія)

Сильні сторони

- ▶ Безперервність освіти гельською мовою від дошкільного до середнього рівня, хоча безперервність між початковою та середньою освітою слабша, ніж повинна бути.
- ▶ Гельськомовна освіта застосовує модель із зануренням протягом перших трьох років початкової освіти з викладанням англійської мови в четвертому класі, але в початковій школі переважає гельська мова.
- ▶ Освіту гельською мовою може здобути будь-хто, при цьому немає вимоги, за якої учні повинні належати до гельськомовної етнічної групи. Така освіта швидко поширилася в районах, які зазвичай не асоціюють із гельськомовним населенням, зокрема в Глазго та Единбурзі.
- ▶ Успішність у навчанні оцінюють, і освіта гельською мовою виграє проти освіти англійською мовою, а успішність дітей, які навчаються гельською мовою, з більшості навчальних дисциплін принаймні не гірша, ніж в інших груп, які навчаються англійською мовою, і вони мають кращі знання англійської мови.
- ▶ Законодавство передбачає, що батьки мають право вимагати освіти гельською мовою, якій повинні намагатися сприяти органи з питань освіти. Зміни до положень щодо освіти гельською мовою потребують консультацій із батьками.
- ▶ Шотландський уряд затвердив значне фінансування на підтримку розширення освіти гельською мовою, а також створив значний фонд на покриття капітальних та інших витрат у зв'язку зі створенням шкіл із викладанням гельською мовою.
- ▶ Мовна політика, яка користується загальною підтримкою, що передбачає значну частку телебачення та радіомовлення гельською мовою, раду з мовних питань та нормативно-правову базу для мовної політики.

Слабкі сторони

- ▶ Безперервність між початковою та середньою освітою слабша, ніж повинна бути, при цьому значна кількість учнів, що здобувають початкову освіту гельською мовою, не продовжують здобувати нею середню освіту
- ▶ Навіть там, де можна продовжувати навчання на середньому рівні, кількість предметів, які викладають гельською мовою, обмежується, починаючи з другого року середньої освіти.
- ▶ Загалом початкова та середня освіта гельською мовою надається в класах шкіл, де домінуюча мова англійська; існує дуже мало шкіл із викладанням гельською мовою (лише одна на середньому рівні).

Огляд

Вважається, що в кінці першого тисячоліття гельською мовою спілкувалися в більшій частині Шотландії, але внаслідок різних чинників у пізньому Середньовіччі вона відступила до Шотландського нагір'я та Гебридських островів. Навіть у цих районах мова вживається все менше вже принаймні два століття. Ступінь зменшення використання мови можна побачити в результатах послідовних переписів населення Сполученого Королівства. 1901 року, наприклад, у Шотландії проживало 230 800 осіб віком від 3 років, які заявляли, що володіють гельською мовою, що

становило 5,1 % населення Шотландії³²³. Під час останнього перепису населення у 2011 році гельською мовою в Шотландії спілкувалося лише 57 600 осіб віком від 3 років, що становить 1,2 % населення Шотландії, хоча дещо більша кількість – 87 100 осіб (1,7 % населення Шотландії) – зазначила, що на деякому рівні володіє гельською мовою, зокрема 23 400 осіб, здатні розуміти мову, але не розмовляти, читати чи писати нею³²⁴. Лише на одній із 32 територій місцевих рад Шотландії – Зовнішніх Гебридських островів – більшість населення спілкується гельською мовою, і навіть там нею спілкуються трохи більше від половини населення (52,3 %). На двох інших територіях місцевих рад, яких найбільше асоціюють з історичним гельськомовним регіоном, Радам Гайленда й Аргайл-і-Б'ют, цією мовою наразі спілкується 5 % або менше. Проте є значна кількість носіїв гельської мови, що проживають за межами традиційних «центрів», особливо у Великому Глазго та Единбурзі.

Сполучене Королівство було високоцентралізованою державою, у якій виключна законодавча влада покладалася на парламент Великої Британії у Вестмінстері. Проте ситуація значно змінилася протягом останніх двох десятиліть завдяки процесові деволюції в Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії. На підставі *Закону про Шотландію від 1998 року*³²⁵ законодавчі повноваження й адміністративні обов'язки були передані у 1999 році парламентові Шотландії та виконавчому органу влади Шотландії (сьогодні відомий як уряд Шотландії), відповідно, разом з повноваженнями щодо освіти. Загальна відповідальність за освіту тепер покладається на міністра освіти та професійного підготування уряду Шотландії та Департамент освіти уряду Шотландії, який підпорядковується секретареві. Однак на практиці значні повноваження стосовно багатьох аспектів дошкільної, початкової та середньої освіти здійснюють місцеві «органи з питань освіти» – по суті, 32 місцеві органи самоврядування (або ради), зокрема стосовно ухвалення рішень щодо навчальної програми, роботи шкіл (і персоналу) й мови, якою надається освіта.

У XIX столітті існувала елементарна система гельської освіти за підтримки церкви, але протягом багатьох років після ухвалення парламентом Великої Британії *Закону про освіту (Шотландія) від 1872 року*³²⁶, який запровадив загальну бюджетну освіту в Шотландії, у школах вжито мало заходів для викладання гельської мови. 1918 року зміни до *Закону про освіту (Шотландія)*, які все ще становить частину закону, вимагали забезпечення місцевими органами з питань освіти викладання гельської мови на гельськомовних територіях. На практиці результат цієї законодавчої зміни був обмежений, бо не були визначені відповідні сфери, а також, як видається, не було вимоги щодо використання гельської мови у викладанні, але вона створила основу для викладання гельської мови як предмета, насамперед на рівні середньої школи та переважно в Гайлендсі та на Західних островах. Безперечно, обмежене викладання гельської мови й історичний брак будь-якої гельськомовної освіти сприяли зниженню кількості носіїв та зменшенню території поширення мови.

Лише в 1970-х роках ситуація почала змінюватися. Реорганізація органів місцевого самоврядування привела до створення нового місцевого органу влади на Західних островах (єдина територія Шотландії з переважно гельськомовним населенням) – Зовнішніх Гебридських островів (CNES) – який у 1975 році запровадив нетривалу гельську двомовну програму, що поступово поширена на всі його школи. 1985 року кампанія на підтримку гельськомовної початкової освіти, яку проводили батьки в Глазго та Інвернессі, привела до створення гельської «одиниці» – тобто гельськомовних класів в англomовній школі – у кожному місті прийняті кожним із двох місцевих органів з питань освіти. Як описано нижче, з 1985 року спостерігається поступовий розвиток гельськомовної початкової освіти, хоча багато місцевих органів з питань освіти часом не підтримують бажання батьків забезпечити їхнім дітям освіту гельською мовою. Одне ключове питання полягає в тому, як найкраще керувати або обмежувати високий ступінь автономії, якою користуються місцеві органи з питань освіти, – по суті, вони визначають, чи буде надаватися

323 Donald MacAulay (1992), "The Scottish Gaelic Language", у Donald MacAulay (ed.), *The Celtic Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 137–246, с. 141.

324 Перепис населення Шотландії від 2011 року: Гельський звіт (частина 2) (National Records of Scotland, 2015 р.), доступно в Інтернеті за посиланням: https://www.scotlandscensus.gov.uk/documents/analytical_reports/Report_part_2.pdf.

325 1998 р., с. 46.

326 35 & 36 Vict. с. 62.

гельською освітою та як. Інше ключове питання полягає в розвитку інфраструктури для підтримки гельською освітою, зокрема навчальних матеріалів, добору й підготовки вчителів, а також задоволення та підтримки особливих потреб; 1985 року для такої інфраструктури зроблено дуже мало.

Сполучене Королівство підписало Європейську хартію регіональних мов або мов меншин 2 березня 2000 року та ратифікувало її 27 березня 2001 року, а 1 липня 2001 року вона набула чинності. Сполучене Королівство вирішило застосувати частину III щодо гельської мови в Шотландії, а також відповідно до статті 8 «Освіта», вирішило застосувати 10 пунктів або підпунктів, а саме пункти 1a (i), 1b (i), 1c (i), 1d(iv), 1e (iii), 1f (iii), 1g, 1h, 1i, та 2.

Законодавство

1986 року, через рік після запровадження гельською освітою, уряд Сполученого Королівства вніс підзаконні акти в межах *Закону про освіту (Шотландія) від 1980 року* у форму постанови із силою закону, яка мала на меті забезпечити стимулювання органів з питань освіти Шотландії до розвитку гельською освітою та вивчення гельської мови. На підставі цих підзаконних актів – *Положень про грантову підтримку гельською освітою (Шотландія) від 1986 року*³²⁷ (так званих «Гельських цільових грантів») – уряд Шотландії покриватиме органам з питань освіти та деяким іншим органам, які беруть участь у розробленні та наданні освіти гельською мовою, до 75 % витрат, пов'язаних із забезпеченням освіти гельською мовою³²⁸. Ця фінансова підтримка надається на термін до п'яти років, після чого передбачається, що органи місцевого самоврядування чи інші органи візьмуть на себе повну відповідальність за фінансування³²⁹. Наразі уряд Шотландії виділяє £4.482 мільйони фунтів на рік для фінансування цих грантів.

Хоча Гельські цільові гранти сприяли стабільному розширенню гельською освітою, розвиток системи все ще залежить від місцевих органів з питань освіти. У 1990-х роках носії гельської мови, розчаровані опором розширенню гельською середовища на певних територіях рад, розпочали кампанію за мовне законодавство – у той час гельська мова не мала істотної підтримки законодавчої влади. Вони вимагали законного права на гельською освітою, що змушувало б місцеві органи з питань освіти забезпечувати гельською початкову та середню освіту за умови достатнього попиту на неї.

Хоча таке право не було створене, парламент Шотландії врешті ухвалив законодавство – *Закон про гельську мову (Шотландія) від 2005 року*³³⁰. Він створив «Bòrd na Gàidhlig» – орган з питань мовного планування, який, крім необхідності кожні п'ять років готувати національний план щодо гельської мови, дістав повноваження вимагати від державних органів влади Шотландії, разом з усіма 32 місцевими радами, підготувати плани щодо гельської мови, у яких вони повинні викласти заходи, яких державний орган влади вживатиме стосовно використання ним мови під час надання громадських послуг та у своїй внутрішній діяльності³³¹. На практиці «Bòrd» іноді вимагає від місцевих рад узяти на себе зобов'язання щодо гельською освітою та викладання гельської мови в їхніх планах щодо гельської мови. Друге положення в Законі від 2005 року, що стосується освіти, передбачає зобов'язання «Bòrd» надавати вказівки щодо гельською освітою, а також зобов'язання рад та їхніх місцевих органів з питань освіти й інших органів, які беруть участь у системі освіти, дотримуватися вказівок під час виконання своїх функцій³³². 2016 року «Bòrd» видав свої законодавчі вказівки – *Законодавчі вказівки щодо гельської освітою*³³³.

327 1986 р. № 410 (S. 35).

328 До деволуції цю підтримку контролювало Міністерство у справах Шотландії, яке було департаментом уряду Сполученого Королівства.

329 Bòrd na Gàidhlig, *Statutory Guidance on Gaelic Education*, Inverness, 2017 (див. нижче), пункти 2,68–2,70.

330 2005 asp 7.

331 Розділ 3(4).

332 Розділ 9.

333 Bòrd na Gàidhlig, Інвернесс, 2017 р. Доступно в інтернеті за посиланням: <https://www.gaidhlig.scot/wp-content/uploads/2017/01/Statutory-Guidance-for-Gaelic-Education.pdf>.

*Закон про освіту (Шотландія) від 2016 року*³³⁴ запровадив формальний процес, за допомогою якого батьки можуть звернутися до органу з питань освіти для оцінювання потреби в гельськомовній початковій школі. Законодавство застосовується лише до початкової освіти; місцеві органи з питань освіти продовжують мати широку свободу дій щодо гельськомовної дошкільної освіти, а також гельськомовної освіти та викладання гельської як предмета на середньому рівні. Відповідно до законодавства, батьки дитини, яка ще не почала здобувати початкову освіту, можуть вимагати від органу з питань освіти забезпечити гельськомовну початкову освіту та повинні в запиті надати докази попиту на неї на цій території від інших батьків дітей того ж віку. Після цього орган з питань освіти повинен провести початкове оцінювання потреби в гельськомовній початковій освіті; проте якщо виявляється, що на території є щонайменше п'ять дітей того ж віку, які бажають здобути гельськомовну початкову освіту, місцевий орган влади повинен провести повне оцінювання потреби в гельськомовній початковій освіті на цій території. Під час цього повного оцінювання орган з питань освіти повинен врахувати низку чинників, зокрема результати консультації з громадськістю щодо цього питання, законодавчі вказівки «Bòrd na Gàidhlig» за 2017 рік (про які йдеться вище), попит на таку освіту, наявність відповідних приміщень, витрати, імовірність наявності вчителя чи вчителів, а також потенціал для розвитку гельськомовної початкової освіти на цій території. Проте є презумпція необхідності надання гельськомовної початкової освіти: законодавство передбачає, що місцевий орган влади повинен ухвалити рішення про забезпечення гельськомовної початкової освіти, за винятком випадків, коли це необґрунтовано. Хоча законодавство від 2016 року не створює права на гельськомовну початкову освіту, воно створює механізм, який значно обмежує широку свободу дій, якою раніше користувалися органи з питань освіти, а також повинно сприяти подальшому розширенню гельськомовної початкової освіти.

2007 року у зв'язку зі зростанням попиту на гельськомовну освіту загалом (а не тільки на рівні початкової школи), а також для допомоги органам з питань освіти в розвитку гельської освіти, уряд Шотландії створив Гельський капітальний фонд, який може отримувати кошти на покриття витрат на створення чи розширення гельської освіти місцевими органами влади. Його використовували для допомоги в покритті капітальних витрат, пов'язаних із будівництвом гельськомовних шкіл (див. нижче «початкова освіта»), – на реконструкцію наявної школи або на будівництво нових шкільних будівель. Уряд Шотландії виділяє для цього фонду 4 мільйони фунтів на рік на додаток до Гельських цільових грантів.

Існують дві примітні особливості гельської мовної політики загалом та гельської політики щодо освіти зокрема. По-перше, загальна мета політики – підтримка та відродження гельської мови, а отже вона спрямована не лише на надання послуг наявній спільноті мовців гельської мови, але й на підготування значної кількості нових мовців шотландської гельської мови. Неважливо, чи є в цих нових носіїв якісь попередні сімейні чи інші етнічні зв'язки з традиційними гельськомовними «центрами». Багато учнів, які здобувають гельську освіту, не походять з гельськомовних сімей – дійсно, у районах за межами традиційних «центрів» і особливо в Глазго та Единбурзі, двох найбільших містах і місцях, де швидко розвивається гельськомовна освіта, значна більшість учнів не походить з гельськомовних сімей. По-друге, учні не повинні бути членами гельської етнічної групи, щоб здобувати гельську освіту або гельськомовні послуги загалом.

Дошкільна освіта

Існує право на безплатний дошкільний заклад раннього розвитку, що працює неповний робочий день, для всіх 3- і 4-річних дітей, батьки яких цього бажають³³⁵. У 2018–2019 навчальному році гельськомовні ясла були доступні на 12 територіях місцевих рад Шотландії з 32. Загалом у 56 дитячих дошкільних групах було 1078 дітей, що становить 1,1 % від усіх дітей, які перебувають у дитячих дошкільних групах у Шотландії. На території Гайленд 367 дітей (8,7 % від усіх дітей, які

³³⁴ 2016 asp 8.

³³⁵ Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Сполучене Королівство – Шотландія, Огляд: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/united-kingdom-scotland_en.

перебували в яслах) навчались у 19 групах, а на Західних островах 331 дитина (73,6 % від усіх дітей, які перебували в яслах) навчалась у 20 групах; значна кількість дітей навчалася в яслах у Глазго (108 дітей у трьох яслах) та Единбурзі (101 дитина в одних яслах)³³⁶.

Досягнутий прогрес можна побачити в послідовних моніторингових звітах Комітету експертів ЄХРМ. Наприклад, у своєму третьому моніторинговому звіті у 2010 році експерти відзначили, що у 2007–2008 навчальному році в гельськомовних дошкільних навчальних закладах навчалось 718 дітей, хоча кількість дошкільних центрів (55) та кількість місцевих органів влади, які брали участь (12), по суті, така ж сама, як і тепер. У своєму третьому моніторинговому звіті вони відзначили, що головною перешкодою була відсутність кваліфікованих вчителів дошкільних закладів, які володіють гельською мовою³³⁷. У своєму останньому звіті від 2014 року експерти відзначили низку позитивних зрушень, серед яких було призначення «Bòrd na Gàidhlig» п'яти працівників з питань регіонального розвитку, а також розроблення ресурсів для надання допомоги на ранньому етапі, зокрема статутів для дошкільних груп, методичних вказівок й посібника для дошкільних груп. Попри це, експерти дійшли висновку, що зобов'язання Сполученого Королівства, передбачені підпунктом 1 а і статті 8, були виконані лише частково³³⁸.

Початкова освіта

У Шотландії всі діти починають здобувати початкову освіту у віці від 4,5 до 5,5 року, залежно від дня народження дитини. Початкова освіта обов'язкова і триває сім років, поки дитині не виповниться 12 років³³⁹. У 2018–2019 н.р. гельськомовна початкова освіта надавалась у 14 з 32 територій місцевих рад Шотландії. 3467 учнів, що становлять трохи менше ніж 1 % від усіх учнів початкових класів Шотландії, здобували гельськомовну початкову освіту в 6 школах із викладанням лише гельською мовою та в 53 одиницях (гельськомовних класах) в англomовних середніх школах. На території Гайленд гельськомовну початкову освіту здобували 963 учні початкових класів – 5,6 % від усіх учнів, які навчалися в початкових школах території Гайленд, у 3 школах (Інвернесс, Форт-Вільям та Портрі) і 17 одиницях, що становлять трохи більше ніж десяту частину початкових шкіл території. На Західних островах гельськомовну освіту здобували 963 учні початкових класів (39 % від усіх таких учнів території) у гельських одиницях у 20 початкових школах; дещо більше ніж 90 % початкових шкіл Західних островів мають гельські потоки, хоча на цій території Шотландії зі значною більшістю мовців гельської мови досі немає окремих гельськомовних шкіл. Гельськомовна початкова освіта значно розширилася в Глазго, де у 2 окремих гельських школах у 2018–2019 н.р. навчалось 699 учнів (і де у 2019–2020 н.р. відкрилася третя окрема гельська школа), і в Единбурзі, де в єдиній у столиці окремій гельській школі навчалось 375 учнів³⁴⁰. Міські ради Глазго й Единбурга підтримують гельськомовну початкову освіту; обидва міста планують найближчим часом відкрити ще одну окрему гельську школу.

Як і щодо дошкільної освіти, моніторингові звіти Комітету експертів указують на прогрес на початковому рівні. У своєму третьому моніторинговому звіті за 2010 рік експерти зазначили, що у 2007–2008 н.р. гельськомовну початкову освіту здобували 2164 учні, хоча початкових шкіл, які надавали таку освіту було дещо більше (61), ніж тепер³⁴¹. У своєму четвертому моніторинговому звіті за 2014 рік Комітет експертів відзначив позитивні заходи, вжиті щодо початкової освіти, але все ж дійшов висновку, що зобов'язання відповідно до підпункту 1 b (i) виконано лише частково³⁴².

336 Bòrd na Gàidhlig (2019), *Dàta Foghlaim Ghàidhlig/Gaelic Education Data*, Inverness: Bòrd na Gàidhlig, за посиланням: <https://www.gaidhlig.scot/wp-content/uploads/2019/07/Dàta-Foghlaim-AM-FOLLAIS-2018-19-egn-2-PUBLIC-Education-Data-1.pdf>.

337 Комітет експертів (2010 р.), *Застосування Хартії в Сполученому Королівстві: Звіт Комітету експертів щодо Хартії*, 3-й цикл моніторингу, Рада Європи, ЄХРМ (2010) 4, 21 квітня 2010 р., п. 221.

338 Комітет експертів (2014 р.), *Застосування Хартії у Сполученому Королівстві: Звіт Комітету експертів щодо Хартії*, 4-й цикл моніторингу, Рада Європи, ЄХРМ (2014) 1, 15 січня 2014 р., п. 144–149.

339 Європейська комісія, Eurydice, «Огляд Сполученого Королівства – Шотландія» (№ 336).

340 Bòrd na Gàidhlig (2019), *Dàta Foghlaim Ghàidhlig* (n. 337).

341 Комітет експертів (2010 р.), 3-й звіт щодо Сполученого Королівства (№ 338), п. 224.

342 Комітет експертів (2014 р.), 4-й звіт щодо Сполученого Королівства (№ 339), п. 153.

Щодо гельськомовної початкової освіти, всі учні навчаються разом незалежно від того, чи походять вони з гельськомовних сімей. Зазвичай вступити до гельськомовної початкової школи можна лише в перший клас. Протягом перших трьох років початкової освіти викладання відбувається лише гельською мовою, а також вона єдина мова спілкування в класі. Існує тісний взаємозв'язок між повним зануренням у перші три роки та пізнішою успішністю учнів. З четвертого до сьомого й останнього року гельськомовної початкової освіти вводиться англійська мова та література, але школи заохочують забезпечувати подальше виконання всіх аспектів навчальної програми гельською мовою. Мета гельськомовної початкової освіти – надання дітям та молоді можливості вільно та впевнено володіти гельською й англійською мовами³⁴³.

Середня освіта

Середня освіта починається у віці 12 років і триває 4 роки – до 16 років, і вона обов'язкова. Повна середня освіта, яка починається у віці 16 років і триває до 18 років, не обов'язкова, а різні курси вивчають для державної кваліфікації, необхідної для подальшої та вищої освіти³⁴⁴.

Гельськомовна освіта не так розвинена на середньому рівні, і наразі в країні працює лише одна окрема гельськомовна середня школа в Глазго, хоча в Единбурзі планується створення однієї школи з оптимістичним прогнозом до 2024–2025 н.р. Дійсно, брак безперервності між початковою та середньою освітою – основна проблема, бо за межами Глазго багато дітей, які закінчили гельськомовну початкову школу, не зможуть продовжити таке навчання в середній школі; навіть там, де воно існує, кількість дисциплін, які викладаються гельською мовою, обмежена й зменшується, починаючи з другого року середньої освіти. Попри це, «Bòrd na Gàidhlig» у своїх законодавчих вказівках, яких повинні дотримуватися всі органи з питань освіти, зазначив, що там, де гельськомовна освіта надається на рівні початкової школи, вважається важливим, щоб діти та молодь мали можливість продовжувати покращувати своє володіння мовою в середній школі³⁴⁵.

У 2018–2019 н.р. гельськомовну середню освіту надавали лише на 12 територіях місцевих рад Шотландії з 32; учні гельськомовних початкових класів не мають можливості здобути гельськомовну середню освіту на територіях рад Ангуса та Інверклайда. 1423 учні, що становлять 0,5 % від усіх учнів середніх шкіл Шотландії, навчалися в одній окремій гельськомовній середній школі та в 33 англословних середніх школах. На території Гайленд 416 учнів середніх шкіл вивчали гельською мовою принаймні деякі дисципліни – вони становлять 3,1 % від усіх учнів середніх шкіл території – у 14 школах, що становлять майже половину середніх шкіл території. На Західних островах принаймні деякі дисципліни викладають гельською мовою в усіх чотирьох середніх школах території, а 353 учні середніх шкіл вивчали гельською мовою принаймні частину предметів – вони становлять 23,9 % від усіх учнів середніх шкіл ради. У Глазго в повністю гельськомовній середній школі (Sgoil Ghàidhlig Ghlaschu) навчалися 343 учні, а в Единбурзі 105 учнів середніх шкіл вивчали принаймні деякі предмети гельською мовою, хоча й в англословній середній школі³⁴⁶.

Гельськомовна освіта на середньому рівні й далі надається на основі принципу занурення в гельську мову. У своїх законодавчих вказівках, яких повинні дотримуватися всі органи з питань освіти та школи, «Bòrd na Gàidhlig» зазначає, що школи повинні прагнути забезпечити достатню частку навчальної програми середньої освіти гельською мовою, щоб молодь могла продовжувати вдосконалювати своє володіння гельською мовою, а також, що школи та органи з питань освіти повинні це планувати³⁴⁷. Наразі в старших класах середніх шкіл викладають гельську мову, історію, географію, знання про сучасність та математику, а в перші два роки середньої освіти викладають дещо ширше коло дисциплін³⁴⁸.

343 Bòrd na Gàidhlig (№ 334), пункти 2.10–2.12.

344 Європейська Комісія, Eurydice, «Огляд Сполученого Королівства – Шотландія» (№ 336)ю 345 П. 2.14.

346 Bòrd na Gàidhlig (2019), Dàta Foghlaim Ghàidhlig, (n. 337).

347 П. 2.16.

348 Bòrd na Gàidhlig (n. 334), п. 2.19.

Гельську мову також викладають як предмет у середніх школах 7 територій місцевих рад Шотландії (Глазго та Единбург не входять сюди; хоча гельську мову викладають як предмет, у кожному місті її навчають лише в єдиній середній школі, що забезпечує гельськомовну освіту). Гельську мову як предмет вивчають 3266 учнів середніх класів у 29 різних англомовних школах. Кількість учнів знову-таки найбільша в Гайленді, гельську мову як предмет вивчають 1887 учнів середніх класів у 15 школах, а також на Західних островах, де гельську мову викладають як предмет у всіх чотирьох середніх школах Західних островів, де навчаються 580 учнів³⁴⁹.

Як і щодо дошкільної та початкової освіти, моніторингові звіти Комітету експертів вказують на прогрес на середньому рівні. У своєму третьому моніторинговому звіті за 2010 рік експерти зазначили, що у 2007–2008 н.р. 2733 учні вивчали гельську мову на початковому рівні, а 968 учнів вивчали її на рівні вільного володіння, хоча кількість середніх шкіл, які надають таку освіту (39), була дещо вища³⁵⁰. У своєму четвертому моніторинговому звіті за 2014 рік Комітет експертів знову відзначив позитивні заходи, яких було вжито щодо середньої освіти, але все ж дійшов висновку, що зобов'язання відповідно до підпункту 1 с (i) виконано лише частково³⁵¹.

Навчання вчителів та навчальні матеріали з гельської мови див. у відповідних розділах нижче.

349 Там само.

350 Комітет експертів (2010 р.), 3-й звіт щодо Сполученого Королівства (№ 338), п. 228.

351 Комітет експертів (2014 р.), 4-й звіт щодо Сполученого Королівства (№ 339), п. 159.

БАСКСЬКА

Баскська (Франція)

Сильні сторони

- ▶ Безперервність освіти баскською мовою від дошкільного до середнього рівня (хоча між початковим та середнім рівнями безперервність слабшає).
- ▶ Приватні школи із зануренням (ікастоли) отримують значне державне фінансування.
- ▶ Приватні школи забезпечують повне занурення, а двомовні школи рівною мірою викладають баскською та французькою мовами на початковому рівні та майже рівною мірою на середньому рівні.
- ▶ Існує гнучка система освіти меншин із широким вибором варіантів: приватні баскські школи із зануренням (ікастоли), приватні католицькі школи з учнями одного віросповідання, де надається двомовна освіта, а також державні школи, які теж надають двомовну освіту.
- ▶ Існують транскордонні обміни з іспанською Країною Басків, а автономна спільнота Басків (Іспанія) надає певну фінансову підтримку.

Слабкі сторони

- ▶ Попри створення органу з мовного планування (Office Public de la Langue Basque) у 2004 році, загальна правова база для мов меншин у Франції слабка.
- ▶ Баскська мова й інші регіональні мови чи мови меншин мають обмежену сферу визнання в законодавстві, хоча вони певною мірою наявні в суспільному радіомовленні й телебаченні, на деяких вивісках, географічних назвах, вебсайтах громадських установ та в офіційних виборчих матеріалах.
- ▶ Франція не підписала й не ратифікувала РКНМ, а ЄХРМ вона підписала, але не ратифікувала³⁵².

Огляд

Баскською мовою (Euskara) спілкуються в Країні Басків (Euskal Herria) – на території, розташованій по обидві сторони французько-іспанського кордону. Країна Басків складається із семи провінцій. Три з них – Лапурді, Нижня Наварра та Субероа, які разом називають «Північною Країною Басків» або «Французькою Країною Басків» (Iparralde) – належать до департаменту Атлантичні Піренеї, одному з 96 територіально-адміністративних одиниць метрополії Франції. Інші чотири провінції – в Іспанії: Біскаїя, Гіпускоа та Алава утворюють автономну спільноту Країну Басків (КБ), одну із сімнадцяти автономних спільнот (або регіональних урядів спільнот) Іспанії, а четверта – автономна спільнота Наварри (далі – Наварра).

Що стосується демографічних характеристик, населення Північної Країни Басків у 2016 році становило 298 664, а 2014 року населення автономної спільноти Країни Басків становило 2 189 000, а Наварри – 640 790. По всій території Країни Басків, за даними оцінки у 2016 році (останній рік, для якого є інформація), 28,4 % населення віком від 16 років розмовляли баскською мовою (а також французькою у Франції або іспанською в Іспанії), а кількість і відсоткова частка загалом продовжують зростати. Проте, за даними оцінювання в Північній Країні Басків, баскською мовою розмовляв менший відсоток – 20,5 % (51 000 мовців віком від 16 років), а ще 9,3 % (23 300 осіб)

³⁵² Проте у 2014 та 2015 роках у регіоні Ельзас департаменти та кілька міст і муніципалітетів взяли на себе зобов'язання Частини III ЄХРМ відповідно до своїх компетенцій.

могли розуміти мову, але не розмовляти нею, утім ці цифри та відсоткова частка мовців неухильно знижуються³⁵³.

Різний напрям розвитку баскської мови в Північній Країні Басків значною мірою зумовлений дуже відмінною й істотно менш сприятливою мовною політикою Північної Країни Басків, зокрема в системі освіти. Після повернення Іспанії до демократії, у Конституції Іспанії від 1978 року кастильський діалект іспанської мови був визначений єдиною офіційною мовою іспанської держави, але в статті 3.2 Конституції зазначено, що інші іспанські мови можуть бути офіційними в різних автономних спільнотах, якщо це передбачено їхніми статутами автономії. Стаття 3.3 також передбачає, що «багатство різних мовних особливостей Іспанії – культурна спадщина, яка користується особливою повагою і захистом». Стаття 6.1 Статуту автономії КБ від 1979 року передбачає, що баскська й іспанська мови – офіційні мови КБ і всі мешканці КБ мають право знати та використовувати обидві мови. Стаття 6.2 передбачає, що установи КБ гарантують використання обох мов, а також вживають та регулюють усі необхідні заходи та засоби для забезпечення їх знання. Статтею 9.1 Статуту автономії Наварри від 1982 року передбачено, що іспанська мова – її офіційна мова, але стаття 9.2 передбачала, що баскська мова також офіційна в районах спільноти, де нею розмовляють, і що подальший закон визначатиме ці райони, регулюватиме офіційне використання баскської та займатиметься організацією її вивчення. Офіційний статус мови також уточнено в законодавстві обох автономних спільнот.

У Франції ситуація сильно відрізняється: по суті, баскська, як і всі інші регіональні мови або мови меншин, не має офіційного статусу навіть на своїх територіях Північної Країни Басків. Стаття 2 Конституції Франції від 1958 року була змінена в 1992 році й лише передбачає, що мова Французької Республіки – французька. У Конституції не передбачено жодного положення про визнання інших мов ані на національному, ані на місцевому рівні, хоча після внесення змін у 2008 році стаття 75.1 тепер передбачає, що «регіональні мови» – «частина спадщини Франції». На відміну від Іспанії, Франція не підписала та не ратифікувала РКНМ, і хоча вона підписала ЄХРМ у 1999 році, та все ще не ратифікувала її, частково через рішення Конституційного суду Франції, за яким визнання регіональних мов або мов меншин через ратифікацію договору суперечить Конституції Франції³⁵⁴.

У перші місяці після Французької революції 1789 року освітня політика у Франції загалом була спрямована на забезпечення використання французької мови як єдиної у Франції, і донедавна майже не містила положень щодо регіональних мов або мов меншин. Коротко кажучи, її мета була асиміляційна. Першим кроком до надання регіональним мовам або мовам меншин істотнішого місця у французькій системі освіти став Закон Дейксона від 1951 року, який створив можливість викладати регіональну мову або мову меншини на рівні дошкільної та початкової освіти до 2 годин з 24-годинного навчального тижня, але на бажання і спочатку лише для баскської, бретонської, каталонської й окситанської мов. Однією з цілей закону було викладання регіональних мов як інструмента для сприяння опануванню французькою мовою, а тому можна вважати, що він запровадив субтрактивну модель двомовної освіти³⁵⁵.

У 1960-х роках батьки та вчителі Північної Країни Басків, які бажали відродити там баскську мову, створили для цього асоціацію «Seaska» (тобто «Колиска») (<https://www.seaska.eus/fr>). Схожа ініціатива, рух «Icastola»¹, відбувалася в іспанській Країні Басків, де в той час диктатура Франко все ще проводила рішуче асиміляційну політику щодо освіти як частину ширшої політики невизнання регіональних мов та мов меншин. Ці рухи мали на меті створення системи, яка б

353 Jean-Baptiste Coyos (2019), "Public Language Policy and the Revitalisation of Basque", у Michelle A. Harrison and Aurélie Joubert (eds.), *French Language Policies and the Revitalisation of Regional Languages in the 21st Century*, (Springer [Palgrave Macmillan]: Cham, Switzerland), с. 245–246.

354 Geoffrey Roger (2019), "The *Langues de France* and the European Charter for Regional or Minority Languages: Keeping Ratification at bay through Disinformation: 2014–2015", у Michelle A. Harrison and Aurélie Joubert (eds.), *French Language Policies and the Revitalisation of Regional Languages in the 21st Century*, там само, с. 309–33.

355 Michelle A. Harrison and Amélie Joubert (2019), "Introduction: Shifting Dynamics in French Language Policies", у Michelle A. Harrison and Aurélie Joubert (eds.), *French Language Policies and the Revitalisation of Regional Languages in the 21st Century*, там само, с. 245–6, п. 14.

сприяла кумулятивній, а не субтрактивній двомовності. 1969 року «Seaska» відкрила свою першу баскськомовну ікастолу як приватну школу, яку оплачували самі батьки. З того часу кількість ікастол «Seaska» продовжує зростати; у 2018–2019 н.р. було 36 ікастол, зокрема 11 дошкільних закладів, 20 початкових шкіл, 4 коледжі та один ліцей, у яких навчались 3689 учнів³⁵⁶. Ікастоли – приватні заклади, але з 1993 року вони уклали договір про асоціацію з державою, тож та оплачує працю більшості викладачів³⁵⁷. До 2007 року французька держава оплачувала приблизно 70 % витрат на ікастоли, а решту забезпечували батьки та «Seaska»³⁵⁸.

Попри конституційний статус, політика щодо регіональних мов та мов меншин у Франції повільно змінюється. Закон Абі 1975 року створив можливість викладання регіональних мов або мов меншин у системі державних шкіл, а уряд Міттерана розширив її завдяки законопроєктам про освіту Саварі від 1982 та 1983 рр., які створили можливість двомовної освіти в державних школах, що привело до створення в 1983 році першої баскської двомовної програми в державній школі³⁵⁹. На додаток до ініціатив у школах, 2004 року, регіон Нова Аквітанія, у якому розташована Північна Країна Басків, департамент Атлантичні Піренеї, Міжспільнотний синдикат підтримки культури басків, а також уряд КБ створили Державну службу баскської мови (OPLB) (<https://www.mintzaira.fr/fr.html>), бюджет якої 2018 року становив 4,186 мільйона євро (400 000 з яких надійшли від КБ)³⁶⁰. OPLB стала першою створеною у Франції державною установою, відповідальною за сприяння регіональним мовам або мовам меншин, а її основна місія – розроблення та впровадження лінгвістичної політики на підтримку баскської мови та, зокрема, баскської освіти. 2006 року OPLB опублікувала свій «План мовної політики – одна центральна мета: повноцінні мовці; одна головна ціль: молоді покоління» (Projet de politique linguistique – Un objectif central: de locuteurs complets; un coeur di cible: les jeunes générations). У плані зазначалося, що передання баскської мови між поколіннями було вкрай слабке в Північній Країні Басків, а квазізникнення передання між поколіннями змусило їх зосередитися на зростанні кількості тих, хто вільно володіє мовою серед молодших поколінь. У зв'язку з цим план зосереджувався на структуруванні та розвитку навчального процесу баскської мови, що вважалося істотним інструментом передання баскської мови³⁶¹. Отже, політика щодо освіти баскською мовою, як і в Шотландії, зосереджена здебільшого на відродженні мови, а тому на підготованні нових мовців через школу.

Дошкільна освіта

У Північній Країні Басків дошкільна освіта надається баскською мовою, а кількість учнів неухильно збільшується: у 2003–2004 н.р. 30,4 % дітей дошкільного віку навчались у баскськомовних закладах дошкільної освіти, тоді як у 2015–2016 н.р. їх частка зросла до 44,7 %³⁶². Дошкільна освіта надається в ікастолах лише баскською мовою; державні дошкільні заклади двомовні, як і заклади, якими керує католицька церква, при цьому як баскська, так і французька мови використовуються приблизно з однаковою частотою.

Початкова освіта

По суті існують дві моделі баскськомовної початкової освіти – модель із повним зануренням і модель, яка передбачає рівність між викладанням французькою та баскською мовами (фактично

356 Seaska, Développement des Ikastola: <https://www.seaska.eus/fr/developpement-ikastola>.

357 Jean-Baptiste Coyos (2016), "L'enseignement Scolaire Bilingue Basque-Français: Avancées et Limites", in Christine Hélot et Jürgen Erfur, *L'éducation bilingue en France: Politiques linguistiques, modèles et pratiques*, (Limoges: Lambert-Lucas), c.168–182, на с. 175.

358 Daniel Sanchez (2007), *Basque: The Basque language in education in France*, 2nd Edition, Mercator Regional Dossier Series, (Ljouwert: Mercator Research Centre on Multilingualism and Language Learning), c. 10.

359 Harrison and Joubert, "Introduction" (№ 356), c. 15.

360 Euskararen erakunde publikoa/Office public de la langue basque, "Etat Prévisionnel des Recettes et des Expenses 2018": https://www.mintzaira.fr/fileadmin/images/Budget/EPRD_2018_ADOPTÉ.pdf.

361 Coyos, "Public Language Policy and the Revitalisation of Basque" (№ 354), c. 249.

362 Там само, с. 251.

двомовна модель). Модель із повним зануренням спрямована на підготування учнів, які до кінця початкової освіти досягають рівня B1 згідно із Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти, тоді як двомовна модель спрямована лише на підготування учнів, які на цьому етапі досягають рівня A2, а дослідження показало, що учні, які повністю занурені, дійсно досягають кращих результатів із баскської мови, ніж ті, хто здобуває двомовну освіту³⁶³. В освіті басків із зануренням баскська мова – єдина мова викладання протягом перших двох років початкової школи; на третьому році до 24-годинного навчального тижня вводять 2 години французької мови, які збільшуються до 5 годин у четвертому класі та до 8 годин у п'ятому й останньому класі початкової школи. Увесь невикладацький склад – носії баскської мови³⁶⁴. Важливо також зазначити, що двомовна освіта надається в класах шкіл, де викладання також відбувається французькою мовою, а не в окремих школах; у цьому сенсі ситуація дуже схожа на більшість гельськомовної освіти в Шотландії (як ми вже бачили, гельськомовні школи все ще залишаються винятком).

Викладання баскською мовою проходить у трьох видах шкіл: державних (де застосовується двомовна модель), приватних католицьких з учнями одного віросповідання (де також застосовується двомовна модель) та ікастолах (де застосовується модель із повним зануренням). Кількість і відсоток дітей тієї чи іншої форми баскськомовної освіти неухильно зростають: з 1993–1994 по 2013–2014 навчальні роки кількість тих, хто навчався баскською мовою в державних школах, збільшилася з 1309 до 5003 учнів, кількість баскськомовних учнів у католицьких школах зросла з 593 до 2072, а кількість баскськомовних учнів ікастол збільшилася з 1005 до 2175. Загалом, станом на 2013–2014 н.р., 36,6 % учнів початкових класів у Північній Країні Басків здобували певну форму баскськомовної освіти³⁶⁵.

Середня освіта

Французька середня освіта складається з двох рівнів – *колежі* для дітей віком від 11 до 15 років та *ліцеї* для дітей віком від 15 до 18 років. Попри наявність баскськомовної освіти на середньому рівні, існують значні проблеми з боку безперервності навчання. У колежах лише 9,9 % учнів здобувають двомовну освіту або освіту із зануренням – у 2013–2014 н.р. загальна кількість становила 2115 учнів, а в ліцеях цей відсоток був ще нижчий і становив лише 5 % – 575 учнів³⁶⁶. У баскських школах із зануренням (ікастолах) більшість навчальних програм усе ще викладають баскською мовою, а останню викладають 4 години на тиждень³⁶⁷. У двомовних школах французька мова використовується як мова викладання протягом приблизно 15 годин на тиждень, а баскська – орієнтовно 12 годин на тиждень³⁶⁸.

Навчання вчителів та навчальні матеріали з баскської мови див. у відповідних розділах нижче.

363 Там само, с. 251.

364 Coyos, "L'enseignement Scolaire Bilingue Basque-Français" (№ 358), с. 175–6.

365 Там само, с. 173.

366 Там само, с. 174.

367 Там само, с. 176.

368 Sanchez, *Basque: The Basque language in education in France* (№ 359), с. 22.

НАВЧАННЯ ВЧИТЕЛІВ, НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ, ПІДВИЩЕННЯ ОБІЗНАНОСТІ

НАВЧАННЯ ВЧИТЕЛІВ

Угорська (Словацьчина)

Заклад, відповідальний за післядипломну освіту вчителів у Словацьчині, зокрема вчителів мов меншин, – Центр методики та педагогіки (ЦМП). Післядипломне підготування вчителів угорських шкіл проходить у філії Центру в місті Комарні, а також у філії в містах Кошицях і та Трнаві. Угорськомовним учителям забезпечується педагогічне підготування. Крім педагогічних програм, які викладають угорською мовою, організовувалися різні заходи. Вони охоплюють літній університет, конференції та семінари для вчителів угорськомовних шкіл, організовані філією в місті Комарні у співпраці з угорськими вчителями в Словацькій Республіці.³⁶⁹ Крім того, серед програм, організованих філією ЦМП в місті Кошицях та які проводяться угорською мовою, були такі, як «Цифрові технології для вдосконалення викладання за допомогою інтерактивної дошки у школах з викладанням угорською мовою, а також створення та розвиток сприятливого середовища в класі»³⁷⁰.

Словацька система передбачає професійний розвиток, зокрема через кар'єрний ріст, а це передбачає проходження першої та другої атестацій³⁷¹. Атестацію ЦМП можна проходити мовою меншини³⁷², а також мовою меншини можна виконувати письмові завдання³⁷³. У п'ятому циклі моніторингу (2019 р.) Комітет експертів визнав виконаним зобов'язання щодо забезпечення основного та післядипломної освіти вчителів угорської мови³⁷⁴.

Словацька (Угорщина)

Географічна близькість Угорщини до Словацьчини полегшує обмін, забезпечуючи можливості для підвищення вчителями рівня володіння мовою. Словацьких учителів зі словацьких закладів також запрошують викладати в Угорщині³⁷⁵. Завдяки об'єднаному міністерському робочо-

369 Комітет експертів (2016 р.), 4-й звіт щодо Словацьчини (№ 161), п. 96; Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словацьчини (№ 156), п. 28; Уряд Словацьчини (2015 р.), *Четвертий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії*, MIN-LANG (2015) PR 5, 30 березня 2015 р., с. 27–29.

370 Уряд Словацьчини (2015 р.), там само, с. 28.

371 Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Словацьчина, "Continuing Professional Development for Teachers working in Early Childhood and School Education": https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/continuing-professional-development-teachers-working-early-childhood-and-school-education-68_en.

Серед останнього – Закон № 138/2019 від 2019 року про педагогів та спеціалістів та внесення змін і доповнень до деяких актів.

372 Уряд Словацьчини (2015 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 370), п. 29.

373 Внутрішня директива ЦМП № 8/2013 щодо атестації. Уряд Словацьчини (2015 р.), 4-й національний звіт у межах ЄХРМ (№ 370), п. 29.

374 Комітет експертів (2019 р.), 5-й звіт щодо Словацьчини (№ 156), розділ 2.1.5. Це зобов'язання також визнано виконаним у 4-му циклі моніторингу.

375 Водночас ця практика викликала занепокоєння представників національних меншин щодо того, що ці вчителі «обмежено обізнані з культурними особливостями дітей меншин та контекстом угорської держави». ККРК (2016 р.), 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 155.

му планові викладачі мов меншин (словацької, а також **німецької**, хорватської та словенської мов) можуть брати участь у програмах післядипломної освіти, що організовується для вчителів у співпраці з материнськими державами³⁷⁶.

ККРК вказує на «постійну допомогу **німецького**, сербського та словацького педагогічних та методичних центрів, яку надають закладам, що викладають своїми мовами в Угорщині»³⁷⁷.

Загалом, коли йшлося про словацьку мову, Комітет експертів визнав зобов'язання щодо навчання вчителів частково виконаним³⁷⁸. Попри те, що ситуацію з післядипломною освітою оцінювали як «цілком задовільну», вважалось, що основне навчання вчителів не задовольняло потреби освіти регіональними мовами або мовами меншин, зокрема в частині викладання цими мовами³⁷⁹. Це визнав і угорський уряд, так само як необхідність підвищення рівня навчання для задоволення попиту³⁸⁰. Знизилася кількість студентів, які подавали заявки на навчання вчителів, зокрема для словацької мови³⁸¹. Проблема низької кількості викладачів загострюється через те, що деякі з підготовлених викладачів можуть вирішити емігрувати через кращі перспективи, а деяких із тих, що вийшли на пенсію, не замінюють³⁸². Комітет експертів та Комітет міністрів рекомендували вжити заходів, спрямованих на збільшення кількості викладачів, які можуть викладати предмети регіональними мовами або мовами меншин³⁸³.

Для пом'якшення наявних проблем вжито низку заходів. Зокрема запроваджено стимули для вчителів дошкільних закладів, які використовують регіональні мови або мови меншин. Комітет експертів рекомендував також впроваджувати подібні стимули, як-от гарантоване працевлаштування та премії, на початковому та середньому рівнях для заохочення учнів стати викладачами регіональних мов або мов меншин³⁸⁴. Інші заходи охоплювали (за інформацією угорського уряду):

- ▶ часткові державні гранти для дібраних учнів, зокрема студентів словацької мови, що отримують базову педагогічну освіту за спеціалізацією «Викладання мовами меншин», починаючи з 2013–2014 навчального року. Щорічно один словацькомовний учень отримує за державної підтримки місце у вищому навчальному закладі, пов'язане з підготуванням викладачів³⁸⁵;
- ▶ розроблення кількох акредитованих навчальних програм, зокрема деяких спільно з Європейським Союзом; ЄС також підтримав програму вдосконалення підручників (SR0P41 3.4.1 про освіту учнів із меншин та допомогу в підготуванні), яка надає кандидатам можливість розробляти програми післядипломної освіти викладачів³⁸⁶.

Будапештський університет ім. Лоранда Етвеша (гуманітарний факультет Інституту слов'янської та балтійської філології) пропонує такі акредитовані курси післядипломного освіти словацьких викладачів:

- ▶ теорія та методика викладання словацької культурології в 1–8 класах державних навчальних закладів;
- ▶ теорія та методика викладання словацької культурології в 9–12 класах державних навчальних закладів³⁸⁷.

376 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 60.

377 ККРК (2016 р.), 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 156.

378 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), розділ 2.12.1.

379 Там само, п. 17.

380 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 48.

381 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), п. 17.

382 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 648.

383 Там само, п. 645.

384 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), п. 17.

385 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 646; Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 50.

386 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 647.

387 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 56–57.

Крім Будапештського університету, курси підготовки зі словацької мови та культури для словацьких вихователів ясел і вчителів шкіл проводять в Університеті Сегеду³⁸⁸. Насамкінець, словацькі викладачі також проходять підготовку в Католицькому коледжі ім. Яноша Вітеза³⁸⁹.

Німецька (Угорщина)

Німецька мова перебуває в сприятливішому становищі, коли йдеться про підготовку викладачів в Угорщині, якщо порівняти з іншими мовами: кількість учнів для підготовки викладачів (для всіх рівнів освіти) низька для інших мов, але тільки не для німецької³⁹⁰. Це відображає популярність німецькомовної освіти в Угорщині (див. розділ «Німецька (Угорщина)»). Навчання вчителів німецької мови – безсумнівно, найпоширеніший вид навчання вихователів ясел і вчителів шкіл, які викладають німецьку мову та культуру. Її пропонують Католицький коледж ім. Апора Вільмоша, Коледж ім. Йозефа Етвеша, Будапештський університет ім. Лоранда Етвеша, Університет Західної Угорщини, Католицький університет Петера Пазманя, Університет Печа, Університет Святого Стефана, Університет Сегеду³⁹¹ та Католицький коледж ім. Яноша Вітеза³⁹².

Саме підготовку зазвичай проводять угорською мовою, а деколи і німецькою (підготовка спеціаліста з освіти німецької меншини в Будапештському університеті ім. Лоранда Етвеша проводять німецькою)³⁹³.

Об'єднаний міністерський робочий план передбачає надання німецькомовним викладачам можливості брати участь у програмах післядипломної освіти, організованих для викладачів у співпраці з Німеччиною³⁹⁴. Водночас у 7-му циклі моніторингу (2019 р.) Комітет експертів наголосив на необхідності «збільшення кількості викладачів, які можуть викладати предмети німецькою мовою»³⁹⁵. Це зобов'язання за статтею 8.1.h вважається виконаним лише частково (забезпечується основна та післядипломна освіта вчителів німецької мови, які також викладають німецькою).

Для підтримки студентів, які здобувають вищу освіту, розширення пропозиції високоякісних викладачів, а також підтримки навчання студентів у закладах вищої освіти, починаючи з 2013–2014 навчального року, запроваджено навчальну стипендію Клебельсберга. У 7-му звіті (2017 р.) йдеться загалом про 1517 студентів, що отримували стипендію, з яких 16 навчалися на викладачів німецької мови та культури³⁹⁶.

У 7-му звіті згадано акредитовані курси післядипломної освіти вчителів для національних меншин.

У гімназії, початковій школі, яслах, інтернаті та педагогічному інституті ім. Валерії Кох це:

- ▶ «Використання eBook у викладанні історії, соціології та суспільного виховання німецькою мовою»;
- ▶ «Розроблення інтерактивних навчальних матеріалів для навчання німецької національної меншини»;
- ▶ «Нові методи викладання й навчання мовою німецької національної меншини»;
- ▶ «Викладання німецького фольклору в середній школі в Угорщині (народний танець, народні пісні, народні костюми та традиції)»;
- ▶ «Гри та танці у яслах та школах німецької національної меншини»;

388 Уряд Угорщини (2015 р.), 6-й звіт у межах ЄХРМ (№ 45), с. 127.

389 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 29.

390 Там само, с. 48.

391 Уряд Угорщини (2015 р.), 6-й звіт у межах ЄХРМ (№ 45), с. 125–127.

392 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 29.

393 Уряд Угорщини (2015 р.), 6-й звіт у межах ЄХРМ (№ 45), с. 114–115. У звіті перелічено курси підготовки за 2014 рік.

394 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 60.

395 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), розділ 2.5.2.

396 Уряд Угорщини (2018 р.), 7-й звіт у межах ЄХРМ (№ 24), с. 50.

- ▶ «Театр ляльок у яслах німецької національної меншини та в перших чотирьох класах початкової школи»;
- ▶ «Передання сутності національної меншини за допомогою методів проєктування й організації ігрових станцій»³⁹⁷.

В Університеті Печа, на факультеті ім. Дьюлі Ієша, педагогічний інститут:

- ▶ «Різноманітна німецька мова в яслах/Засвоєння мови в яслах німецької національної меншини»;
- ▶ «Різноманітна німецька мова в молодших класах початкових шкіл німецької національної меншини»³⁹⁸.

Фризька (Нідерланди)

Фризька – германська мова, що тісно пов'язана з нідерландською та якою спілкуються в нідерландській провінції Фрисландія. Понад половина населення провінції (620 000 осіб із 16 мільйонів населення Нідерландів) вважають фризьку рідною мовою³⁹⁹. Через те що вона має статус офіційної в Нідерландах, докладено зусиль для розвитку фризькомовної освіти (двомовної – нідерландською та фризькою, або тримовної – додається англійська)⁴⁰⁰. Мову викладають і як предмет, і через занурення або двомовні програми дошкільної освіти. Результати виявилися неоднозначними, частково через необхідність підвищення мотивації шкіл до належного викладання мови⁴⁰¹. Зусилля спрямовані і на програми підвищення обізнаності. У цьому дослідженні особливе зацікавлення викликають програми підготування вчителів та навчальні матеріали.

Підготування вчителів початкових класів триває чотири роки (або до шести років із частковим навантаженням) і передбачає інтегровану модель, що охоплює теоретичні та практичні аспекти викладання. Через те що фризька мова – обов'язковий предмет у фризьких початкових школах, вивчення мови як предмета – невіддільна частина програм підготування вчителів початкового рівня. У перші два роки всі учні відвідують курси фризької мови, але пізніше це перестає бути обов'язковим⁴⁰².

Підготування вчителів середніх шкіл поділено на дві частини. Нижній рівень (сертифікат другого рівня – чотири роки) необхідний для викладання в дошкільних закладах та 1–3 класах загальної середньої освіти й довшівської середньої освіти. Для вищих рівнів необхідно завершити курс першого рівня (3 роки з частковим навантаженням після отримання сертифіката другого рівня). Серед предметів курсу першого рівня – фризька мова, історія Фрисландії та педагогіка. Протягом значної частини програми кандидати проходять стажування в школах. Також передбачається підготування без відриву від роботи для підвищення рівня володіння мовою й ознайомлення з новими методами навчання⁴⁰³.

Польська (Латвія)

Програми навчання вчителів доступні в Даугавпільському університеті, де можна здобути подвійну спеціальність, наприклад викладача польської та англійської або **німецької**/французької/шведської/іспанської мов.

397 Там само, с. 56–58.

398 Там само.

399 Mercator, *Frisian: The Frisian Language in Education in the Netherlands*, 4th Edition (Ljouwert/Leeuwarden, Mercator, 2007), с. 5:

https://www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/documents/regional_dossiers/frisian_in_netherlands_4th.pdf.

400 Там само, с. 9–10.

401 Там само, с. 38.

402 Там само, с. 30.

403 Там само, с. 31–2.

Усі викладачі в Латвії зобов'язані пройти щонайменше 36 годин безперервної професійної освіти що три роки. 1995 року створено спеціалізоване відомство – Державне агентство з вивчення латиської мови⁴⁰⁴. З 1997 по 2012 рік професійне підготування надано 4000 викладачам програм освіти меншин, пов'язаних із методикою двомовної освіти й предметною методикою для всіх навчальних дисциплін. У межах методики предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) розроблено спеціальну 60-годинну програму, яку пропонували викладачам, що працюють за програмами освіти меншин, а також учителям шкіл із латиською мовою викладання⁴⁰⁵. Агентство розробило велику кількість матеріалів для викладачів, які працюють за програмами освіти меншин, що охоплюють теоретичний аспект двомовної освіти (тобто посібник із двомовної освіти) і практичні матеріали з предметів та зразки занять і тестів, матеріали у форматі DVD тощо. Викладачі можуть переглянути матеріали на спеціальній сторінці вебсайту агентства, присвяченій різним аспектам викладання й вивчення латиської мови та двомовної освіти⁴⁰⁶.

Крім того, Латвійське мовне агентство продовжує проводити курси вдосконалення латиської мови для викладачів. 8084 викладачі взяли участь у таких курсах у період із 2012 по 2016 рік.

Для забезпечення шкіл із польською мовою викладання кваліфікованими педагогами, особливо вчителями польської мови, держава видає запрошеним учителям із Польщі дозволи на роботу в польських школах, і їхня кількість коливалася в межах 8–12 у 2012–2017 роках⁴⁰⁷. Викладачам із Польщі пропонують безплатні заняття з латиської мови; водночас місцевим викладачам надають можливості вдосконалити свої знання польської мови в Польщі, тобто у Школі польської мови та культури, організованій Вроцлавським університетом⁴⁰⁸.

Польська (Литва)

У Литві відбулася фундаментальна реформа підготування викладачів. Положення, затверджене 29 травня 2018 року, передбачає забезпечення початкового підготування вчителів центрами підготування вчителів (далі – Центр) та іншими вищими навчальними закладами, що уклали договори про співпрацю з центрами. Центр – це університет, який відповідає вимогам, визначеним Міністерством освіти і науки. Він повинен зосередити в собі державний (регіональний) освітній потенціал і співпрацювати з іншими вищими навчальними закладами, які пропонують навчальні програми первинного підготування вчителів.

Сьогодні в Литовському університеті освітніх наук (LEU) готують учителів шкіл із польською мовою навчання⁴⁰⁹. Наразі повідомляють, що викладачів не бракує, хоча реформа вищої освіти передбачає скорочення кількості наявних університетів із чотирнадцяти до дев'яти⁴¹⁰.

Відповідно до Закону про вищу освіту (2009 р.), литовські вищі навчальні заклади викладають литовською мовою для забезпечення належного підготування викладачів до педагогічної діяльності в будь-якій школі, де застосовуються програми дошкільної, початкової, базової та середньої

404 Перейменовано в Латвійське мовне агентство після реорганізації разом із Державним мовним агентством у 2009 році: <https://valoda.lv/par-mums/>.

405 Indra Lapinska, Latvian language Agency, “CLIL experience in Latvia”, презентація (дата невідома), доступно латиською мовою за посиланням: <http://maciunmacies.valoda.lv/clil#tab2>.

406 Латвійське мовне агентство, за посиланням: <http://maciunmacies.valoda.lv/clil#tab3>.

407 ККРК (2018 р.), 3-й висновок щодо Латвії (№ 224), п. 153.

408 За інформацією, наданою в доповідях щодо самооцінювання польських шкіл, яка доступна на вебсайтах шкіл.

409 Литовський університет освітніх наук присвоює кваліфікаційний ступінь бакалавра польської, **російської** та **німецької** філології, а також пропонує професійне підготування викладачів.

410 5 червня 2019 року парламент (сейм) ухвалив рішення про об'єднання Литовського університету освітніх наук (LEU) та Університету ім. Александраса Стульгінскіса (ASU) з Університетом ім. Вітовта Великого (VDU). Після об'єднання розташований у Вільнюсі LEU стане Академією освіти VDU в Каунасі, другому за величиною місті Литви, а ASU стане Сільськогосподарською академією VDU. За інформацією, наданою канцелярією Верховного комісара з питань національних меншин, представники національних меншин стурбовані майбутнім обмеженням можливості підготування вчителів **російської** та польської мов; Міністерство освіти і науки запевнило, що студенти, які тепер навчаються в LEU, матимуть можливість закінчити освіту у Вільнюському університеті філологічних наук (Ірина Уласюк, юрисконсульт ВКНМ, зв'язок електронною поштою, липень 2019 р.)

освіти державною мовою. Це забезпечує можливість працювати викладачами мови в школах із викладанням мовою національної меншини.

Професійна освіта й акредитація викладачів, які працюють мовою національної меншини в дошкільних закладах і загальноосвітніх школах, організовується відповідно до чинної в литовській системі освіти загальної процедури професійного освіти та акредитації викладачів. На основі міжнародних угод викладачі мають можливість підвищити свою кваліфікацію в іноземних вищих навчальних закладах⁴¹¹.

Російська (Молдова)

Програма вищої освіти, зокрема курс педагогіки, надається російською мовою. Те саме стосується професійного підготування викладачів. Водночас для розв'язання проблеми браку вчителів та забезпечення шкіл із викладанням російською й іншими мовами меншин кваліфікованим персоналом, який володіє кількома мовами, МОКД у співпраці з національними та міжнародними партнерами впроваджує різні заходи. Наприклад, згідно з рішенням уряду № 334 (24 березня 2016 року) «Про певні заходи щодо покращення соціально-економічної ситуації в Автономному територіальному утворенні Гагаузія на період 2016–2019 рр.», МОКД спільно з румунськими партнерами надали підтримку для підготування 40 викладачів румунської мови в регіоні. Крім того, за цією ж програмою Комратський державний університет відкрив програми підготування викладачів румунської та **гагаузької** мов, а також педагогічні заняття для вчителів дошкільної та початкової освіти. Існує кілька програм підготування викладачів, які готують учителів двох мов:

- ▶ вчителі румунсько-української філології (Бельський державний університет ім. Алеко Руссо);
- ▶ вчителі російсько-румунської, румунсько-**гагаузької** та румунсько-**болгарської** філології (Державний педагогічний університет імені Йона Крянге в Кишиневі);
- ▶ вчителі **гагаузько**-румунської та **болгарсько**-румунської філології (Комратський державний університет).

Вихователі ясел, де вивчають **гагаузьку** та **болгарську** мови й викладають цими мовами, проходять підготування в коледжах муніципалітету Комрат і міста Тараклії. Програми впроваджуються російською мовою.

Були спроби інтегрувати викладання двома мовами у вищу освіту для забезпечення щонайменше 30 % викладання румунською мовою, проте ця вимога суворо не виконується, а мову викладання здебільшого визначає наявність у вищих навчальних закладах персоналу зі знанням мов. Варто відзначити, що румунську мову внесено до програми підготування викладачів, а також до інших спеціалізацій (мова для професійних цілей)⁴¹².

Гельська (Шотландія, Сполучене Королівство)

Нестача вчителів як на початковому, так і на середньому рівні залишається проблемою гельсько-мовної освіти в Шотландії з моменту її впровадження в 1985 році. Комітет експертів неодноразово підкреслював її як проблему; у своєму останньому моніторинговому звіті у 2014 році експерти особливо відзначили у своїх висновках брак викладачів⁴¹³ і рекомендували органам влади продовжувати вживати заходів для зміцнення шотландської гельської освіти через підготування викладачів⁴¹⁴. Проте базове та післядипломне підготування викладачів значно розширилося, особливо з моменту створення у 2006 році «Bòrd na Gàidhlig». Значну частину періоду, починаючи з

411 ККРК (2018 р.), 4-й висновок щодо Литви (№ 242), п. 111.

412 Інтерв'ю з представниками Національного агентства із забезпечення якості освіти та досліджень 18 вересня 2019 року в Кишиневі, Молдова.

413 Комітет експертів (2014 р.), 4-й звіт щодо Сполученого Королівства (№ 339), розділ 4, висновок F.

414 Там само, Рекомендація 1.

1985 року, підготування вчителів забезпечувалося насамперед курсом післядипломного підготування, який пропонує Стратклайдський університет.

Наразі є три університети, де можна здобути диплом бакалавра з гельської мови та початкової освіти за чотири чи п'ять років: педагогічний факультет Морей-Гаус Единбурзького університету, Стратклайдський університет та університету Сабхал Мор Остаїр (Sabhal Mòr Ostaig, UHI (SMO)), гельський коледж на острові Скай, який входить у новий Університет Північношотландського нагір'я та островів (UHI). Як на курсі в Единбурзькому університеті, створеному 2014 року, так і на новому курсі SMO навчають студентів, які не знають гельської мови, забезпечуючи вільне володіння мовою, а також навчають студентів, які вже знають мову (як у Стратклайді).

Ті, хто вже зі ступенем бакалавра (з будь-якої спеціальності), мають змогу стати вчителями гельської мови в початковій чи середній школі, закінчивши магістратуру з педагогіки (PGDE), яка триває один рік. Ці курси проводять в Абердинському університеті, Стратклайдському університеті й Університеті Північношотландського нагір'я та островів, але для зарахування кандидат уже повинен вільно володіти гельською мовою.

Нещодавно розроблено два курси, які допоможуть кваліфікованим викладачам перейти від англійської до гельськомовної освіти. Перший – STREAP – це програма з частковим навантаженням тривалістю один рік, яку пропонує Абердинський університет та SMO для викладачів, які вже повністю володіють гельською мовою. Курс фінансує уряд Шотландії, він дає змогу викладачам вдосконалити свою професійну практику чи рівень викладання предмета, використовуючи в процесі гельську мову. Другий – це курс занурення в гельську мову для викладачів (GIFT) з частковим навантаженням, що триває один рік. Його розробили Стратклайдський університет та Единбурзький університет, а проходить у Стратклайдському університеті та призначений для кваліфікованих викладачів, які володіють гельською мовою на середньому рівні, а також для охочих вдосконалити свої знання гельської мови, щоб працювати в галузі гельськомовної освіти⁴¹⁵. З метою збільшення набору гельськомовних викладачів і викладачів гельської мови, «Bòrd na Gàidhlig» має спеціаліста з добору викладачів гельської мови та запровадила кампанію під назвою «Thig gam Theagasg» («Приходь і навчи мене»)⁴¹⁶.

Баскська (Франція)

З 1991 року вчителів початкової та середньої освіти готують протягом двох років університетські інститути підготування викладачів (IUFM: Institut universitaire de formation des maîtres). Кандидати повинні закінчити три роки вищої освіти для зарахування до IUFM. Єдиний IUFM, який готує викладачів баскської мови, – IUFM Аквітанії на території Академії Бордо. Вчителів початкових класів «Seaska» готують у Вищому інституті мов Французької Республіки (ISLRF) в Монпельє, а вчителі середніх класів також проходять підготування в IUFM Аквітанії⁴¹⁷. «Ikas» об'єднує викладачів баскської мови й має на меті створити сприятливі умови для викладання баскської через організацію щомісячних конференцій у коледжі підготування викладачів в автономній спільноті Країни Басків. Ці конференції сприяють зміцненню відносин між викладачами двох юрисдикцій та обміну методами навчання. «Ikas» також створив центр освітньої інформації, де викладачі з Північної країни Басків можуть звернутися до навчальних матеріалів, що надає уряд автономної спільноти Країни Басків⁴¹⁸.

Резюме

Заходи, що сприяють підготуванню викладачів:

- ▶ заохочення до участі у програмах спеціалізації викладачів для меншин;

415 Bòrd na Gàidhlig (n, 334), пункт 2.66 і примітки 15 та 16.

416 Див. нижче («Підвищення обізнаності»).

417 Sanchez, *Basque: The Basque language in education in France* (№ 359), с. 29.

418 Там само, с. 12–13.

- ▶ підготування без відриву від роботи та безперервне професійне підготування;
- ▶ наявність акредитованих навчальних програм (де це можливо, у співпраці з міжнародними установами, як-от ЄС);
- ▶ навчальні програми з використанням технологій для викладання мов; пілотування інноваційних методів;
- ▶ створення позитивного міжкультурного клімату в класі.

НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

Словацька та німецька (Угорщина)

Згадуючи навчальні матеріали для мов меншин в Угорщині, Комітет експертів зазначив, що:

«В Угорщині навчальні матеріали регіональними мовами або мовами меншин розроблені та видані майже для всіх рівнів освіти. З погляду Європи, Угорщина досягнула високих стандартів у цій сфері. Варто згадати навчальні матеріали з історії національних меншин або шкільних атласів, які наголошують на використанні топонімів регіональними мовами або мовами меншин»⁴¹⁹.

Так само ККРК відзначив «зусилля Департаменту освіти Міністерства з питань людських ресурсів, що забезпечують належну кількість підручників мовами національних меншин»⁴²⁰. Деякі підручники видано за підтримки Європейського соціального фонду (ESF)⁴²¹. Що стосується словацької мови, орган самоврядування словацької національної меншини брав участь у розроблянні навчальних матеріалів для всіх класів освіти: від початкової до середньої школи⁴²².

Водночас часті зміни шкільних навчальних програм вимагають постійних зусиль щодо заміни підручників. У цих випадках посібники й інші методичні матеріали, видані материнськими державами, можна буде використовувати як додаткові методичні матеріали⁴²³.

У своєму 6-му звіті (2015 р.) уряд Угорщини зазначив, що для прискорення розроблення навчальних програм і забезпечення підручників використовувалося фінансування ЄС. З 2012 року проводять тендери на проекти терміном до двох років, спрямовані на розроблення «відповідних вимог до змісту нових підручників і робочих зошитів, а також наочних посібників [...], цифрових навчальних матеріалів [...] та методичних матеріалів» водночас для освіти меншин і підготування викладачів⁴²⁴.

Щодо німецької мови, Комітет експертів спирається на той факт, що під час візиту в межах 6-го циклу моніторингу (2016 р.) представники носіїв німецької мови зазначили, що «у виданні навчальних матеріалів для німецькомовної освіти досягнуто значного прогресу»⁴²⁵. Ситуація покращилася з часів попереднього циклу моніторингу, коли представники німецькомовних спільнот повідомили Комітет експертів про нестачу навчальних матеріалів⁴²⁶.

419 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), п. 20.

420 ККРК (2016 р.), 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 155.

421 Там само.

422 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 625.

423 ККРК (2016 р.), 4-й висновок щодо Угорщини (№ 42), п. 155. Нова політика щодо освіти може вимагати видання навчальних матеріалів безпосередньо державою, що викликало занепокоєння можливим припиненням видання підручників, які тепер використовуються (і які видають приватні видавництва). Комітет експертів з цього приводу відзначив, що «беручи до уваги наразі позитивну ситуацію, Комітет експертів сподівається, що наявні навчальні матеріали залишаться в користуванні після цієї можливої зміни в політиці щодо видання». Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), п. 20.

424 Уряд Угорщини (2015 р.), 6-й звіт у межах ЄХРМ (№ 45), с. 52.

425 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 266.

426 Там само, п. 264. Комітет експертів рекомендував угорському урядові «прискорити виготовлення навчальних матеріалів для німецькомовної освіти на всіх етапах навчання» (там само, п. 258).

Угорська (Сербія)

Згадуючи забезпечення підручників для викладання мовами меншин, Комітет експертів відзначив, що Сербія «докладає величезних зусиль для досягнення цієї цілі».⁴²⁷ Міністерство освіти видає щорічний перелік підручників, де, серед іншого, є підручники мовами національних меншин⁴²⁸. 2016 року запланували кілька підручників, зокрема 7 підручників угорською, 11 – **болгарською**, а також іншими мовами⁴²⁹.

Закон про підручники (2015 р.) містить положення про підручники мовою та писемністю національних меншин. Закон регулює ринок підручників, зокрема через рівний доступ меншин до підручників. У ньому зазначено, що видавництво повинне надавати на видання малотиражних підручників кошти розміром, рівним 2 % доходу від продажу підручників у попередньому році. «Малотиражний підручник» стосується і категорії «підручник із мови та писемності національної меншини»⁴³⁰. Ціна на підручники регіональними мовами та мовами меншин має бути така ж, як і на підручники сербською мовою⁴³¹.

Інститут із питань підручників забезпечує ними носіїв мов меншин згідно з відповідними планами (для навчання мовами меншин та предмета на вибір «Рідна мова з елементами національної культури»). Усі підручники з регіональних мов та мов меншин має затвердити Міністерство освіти (або регіональні установи Воєводини). Якщо підручники перекладають із сербської на мову меншини, Закон про підручники передбачає, що переклад має схвалити відповідна національна рада, щоб забезпечити якість такого перекладу⁴³². Підручники, написані безпосередньо регіональними мовами або мовами меншин, замовляють в авторів – представників національної меншини, а їх якість затверджує відповідна національна рада⁴³³.

Польська (Латвія)

Підручники й інші навчально-методичні матеріали, схвалені для використання в школах Польщі на підставі двосторонньої угоди, можуть використовуватися в латвійських школах, де польська – мова викладання, разом із підручниками, схваленими в Латвії. Латвійське мовне агентство також розробило й поширило навчальні посібники та матеріали для різних класів і навчальних дисциплін для шкіл з освітою меншин⁴³⁴. Крім того, вчителі польських шкіл можуть використовувати бібліотечний електронний каталог ALISE (BIS ALISE), який надає шкільним бібліотеками зв'язок із Латвійською національною бібліотекою та Польською національною бібліотекою. Вчителі розробляють власні двомовні (польською та латиською мовами) навчально-методичні матеріали, зокрема матеріали для інтерактивних дощок⁴³⁵.

Польська (Литва)

Видання підручників та забезпечення ними шкіл для національних меншин у Литві організовано за тими ж загальними принципами, що й для литовськомовних шкіл⁴³⁶. Оригінальні підручники для викладання польської мови як рідної для 1–12 класів розробляють представники польських

427 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), п. 40.

428 Там само.

429 Там само, п. 41.

430 Європейська комісія, Платформа національної політики EACEA, Eurydice: профілі країн, Сербія, Викладання та навчання в початковій освіті (Teaching and Learning in Primary Education).

431 Республіка Сербія (2017 р.), 4-й національний звіт у межах EXPM (№ 119), п. 17.

432 Там само.

433 Там само.

434 Латвійське мовне агентство, за посиланням: <http://maciunmacies.valoda.lv/clil#tab3>.

435 За інформацією, наданою у доповідях щодо самооцінювання польських шкіл, яка доступна на вебсайтах шкіл.

436 Опис порядку оцінювання відповідності загальноосвітніх підручників та навчальних посібників до нормативно-правових актів та їх забезпечення (затверджений наказом міністра освіти і науки № V-2310 від 30 листопада 2011 року) та Опис порядку оцінювання змісту загальноосвітніх підручників (затверджений наказом директора Центру розвитку освіти № VK24 від 29 лютого 2016 року).

національних спільнот, викладачі й дослідники, які працюють у литовських університетах та загальноосвітніх школах, і їх видають у Литві. За даними Міністерства освіти і науки⁴³⁷, станом на 2017 рік розроблено та видано 32 підручники для викладання польської мови як рідної; крім того, у межах проєкту структурних фондів ЄС були розроблені цифрові методичні матеріали для викладання польської мови як рідної у 9–12 класах⁴³⁸. Підручники з інших предметів навчальної програми початкової та базової освіти перекладають із литовської мови.

Вчителі шкіл із польською мовою викладання, які працюють у дошкільній освіті, використовують або адаптують матеріали, видані в Литві, або розробляють власні. Через те що школи закуповують підручники за фінансові ресурси, виділені з «учнівського кошика», у невеликих школах у сільській місцевості (серед яких багато польських) виникає проблема; видання підручника польською мовою виявилось економічно складним через меншу кількість учнів у цих школах і загалом відносно невелику кількість учнів, які навчаються польською мовою (приблизно 11 000 у 2018 році). Підручники литовською мовою використовуються у класах повної середньої (необов'язкової) освіти, але предмети все ще викладають польською мовою. Крім того, деякі школи також використовують навчальні матеріали з Польщі⁴³⁹.

Гельська (Шотландія)

Нестача відповідних навчальних матеріалів залишається нагальною проблемою з моменту запровадження навчання гельською мовою у 1985 році й була цілком зумовлена тим, що гельської мови не було як мови викладання до цього часу. Як і з браком викладачів, Комітет експертів неодноразово відзначав, що це проблема; у своєму останньому моніторинговому звіті 2014 року експерти у своїх висновках звернули особливу увагу на нестачу викладачів⁴⁴⁰ і рекомендували органам влади продовжувати вживати заходів для зміцнення шотландської гельської освіти шляхом видання навчально-методичних матеріалів⁴⁴¹. У перші роки гельськомовної освіти викладачі зазвичай були змушені перекладати тексти й інші матеріали самостійно, вклеюючи текст гельською мовою в англomовні книжки та інші матеріали. Нестачу навчальних матеріалів підкреслює Комітет експертів ЄХРМ у кожному зі своїх чотирьох моніторингових звітів щодо Великої Британії. Наприклад, у своїх висновках в останньому звіті від 15 січня 2014 року Комітет експертів знову наголосив на браку навчальних матеріалів, звертаючи увагу на те, що досі багато залежить від доброї волі вчителів⁴⁴².

Для розв'язання цієї проблеми уряд Шотландії створив компанію «Сторлланн» (Stòrlann), що розташована на острові Льюїс, якій доручено розробляти навчальні матеріали для гельськомовної освіти на всіх рівнях (від дошкільного до середнього), а також матеріалів для підтримки навчання протягом усього життя. Крім видання підручників та низки інших навчальних матеріалів, компанія «Stòrlann» розробила «An Seotal» – термінологічну базу даних для підтримки викладання предметів гельською мовою⁴⁴³. «Stòrlann» здебільшого фінансує уряд Шотландії (560 000 фунтів стерлінгів на рік) та «Bòrd na Gàidhlig» (280 000 фунтів стерлінгів на рік).

Фризька (Нідерланди)

В останні роки для сприяння використанню фризької мови в школах і за їхніми межами застосовуються нові технології, часто зусиллями Академії фризької мови (Fryske Akademy). Ресурси

437 ККРК (2018 р.), 4-й висновок щодо Литви (№ 242).

438 Там само.

439 Ван Донгера та ін., *Дослідження для Комітету CULT – Мови меншин і освіта* (№ 155).

440 Комітет експертів (2014 р.), 4-й звіт щодо Сполученого Королівства (№ 339), розділ 4, висновок F.

441 Там само, Рекомендація 1.

442 Там само.

443 Додаткову інформацію див. на вебсайті «Stòrlann» (<https://www.storlann.co.uk/index.html>), а також в останньому щорічному звіті (2015–16 н.п.): <https://www.storlann.co.uk/PDFs/Storlann-Annual-Report-2015-16.pdf>.

охоплюють онлайн-механізм вивчення мов, навчальні матеріали, обліковий запис у твітері, сторінку у фейсбуці та наявність сторінки у вікіпедії⁴⁴⁴.

Дошкільна освіта

1996 року засновано проєкт «Tomke» з метою просування володіння фризською мовою серед дітей дошкільного віку через вдосконалення їхніх навичок читання⁴⁴⁵. Тема проєкту відрізняється з року в рік, у його межах використовують рими, пісні й ігри, спрямовані на розвиток мови серед дітей. Проєкт передбачає низку допоміжних заходів, зокрема інформаційні конференції для учасників, публікацію книжки, телесеріал, заходи в бібліотеках та інтерактивний вебсайт. У період з 1996 по 2006 роки участь у проєкті «Tomke» передбачала дедалі більшу кількість дошкільних груп і дитячих садків. Успіх проєкту привів до видання його книжок іншими мовами: північнофризською (Німеччина), пап'яменто (Антильські острови та Аруба) та деякими нижньонімецькими діалектами Нідерландів⁴⁴⁶.

Початкова освіта

Навчальні матеріали були розроблені для методу викладання фризською мовою «Studio F», представленого 2006 року. Він поєднує читання та письмо з телевізійними та комп'ютерними завданнями. Заняття різноманітні: носії фризської мови й ті, хто вивчає її як іноземну, одночасно відвідують заняття з фризської мови, використовуючи ті самі навчальні матеріали. Матеріали розроблено для використання обома групами учнів: метод «Студії F» може забезпечити диференційовані цілі залежно від мовних навичок учнів. Тим часом учні спільно працюють над удосконаленням мовних навичок одне одного, таким способом підвищуючи інтеграцію носіїв фризської мови та тих, хто вивчає її як іноземну.

Крім цього методу видається щомісячний журнал «LinKk» на додаток до шкільних радіо- й телепрограм⁴⁴⁷.

Середня освіта

У середній школі фризськомовна освіта трапляється рідко. Для викладання фризської мови як предмета (обов'язкового в молодших класах середньої школи) у 2000-х роках представлено нові матеріали за методом «Freetwurk» (рамки). Його розробила команда викладачів. Серед іншого, він передбачає навчання за допомогою методів, що використовують комп'ютерні технології. Ці навчальні матеріали (та інші матеріали для старших класів) можна використовувати разом із фризськими шкільними телевізійними програмами й журналом «LinKk», а також електронним навчальним середовищем «Digischool» (цифрова школа)⁴⁴⁸.

Баскська (Франція)

У дошкільних закладах навчальний матеріал баскською мовою готують переважно викладачі, хоча деякі асоціації або приватні організації виготовляють і надають такі матеріали. Навчальні

444 Tjeerd de Graaf, Cor van der Meer and Lysbeth Jongbloed-Faber (2014), "The Use of New Technologies in the Preservation of an Endangered Language: The Case of Frisian", у Mari C. Jones (ed.), *Endangered languages and new technologies* (Cambridge: Cambridge University Press), с. 141–149.

445 «Tomke» – спільний проєкт «Afûk» (фонд сприяння володінню та використанню фризської мови), Bibliotheekservice Fryslân (Публічна бібліотечна служба), SFBO (Sintrum Frysktalige Berne-orfang – Фризський центр догляду за дітьми), Taalsintrum Frysk з CEDIN (Centrum voor Educatieve Dienstverlening in Noord Nederland – Шкільний консультативний центр у північній частині Нідерландів) та фонд «It Fryske Berneboek» (Фризська дитяча книга – фонд сприяння читанню та написанню дитячих книг фризською мовою). Mercator (2007), *Frisian: The Frisian Language in Education in the Netherlands*, 4th Edition (Ljouwert/Leeuwarden: Mercator), с. 6–7:

https://www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/documents/regional_dossiers/frisian_in_netherlands_4th.pdf.

446 Там само, с. 7.

447 Там само, с. 20–21.

448 Там само, с. 24–25.

матеріали для ікастол розробляє та закуповує компанія «Seaska», іноді в співпраці з ікастолами в автономній спільноті Країні Басків⁴⁴⁹.

У початковій та середній школі «Ikas» (<http://ikas.eus/?lang=fr>), який фінансує OPLB⁴⁵⁰, зазвичай відповідає за надання матеріалів державним, католицьким школами й ікастолам. «Ikas» має різні сфери діяльності. Перша – ресурсний центр документації баскською мовою, що налічує понад 16 000 книг, відеокасет, журналів, дисків CD, CD-ROM та DVD. Друга – виготовлення шкільних матеріалів, зокрема посібників із математики, історії та географії, науки й техніки. Третя – організація мандрівок під час шкільних канікул, які надають 800 дітям можливість на практиці застосувати свої знання баскської мови в баскськомовному середовищі⁴⁵¹.

Резюме

Передова практика щодо навчальних матеріалів

- ▶ Використання матеріалів, які застосовують нові технології/соціальні мережі.
- ▶ Сприяння рівному доступові учнів, які належать до національних меншин, до підручників регіональними мовами або мовами меншин.
- ▶ Залучення установ меншин (як-от національних рад) до підготування матеріалів та/або перевірки якості матеріалів (зокрема перекладів).
- ▶ Внесення топонімів регіональними мовами або мовами меншин у навчальні матеріали з історії національних меншин та шкільні атласи.

ПІДВИЩЕННЯ ОБІЗНАНОСТІ

Підвищення обізнаності з перевагами багатомовної освіти може істотно сприяти відродженню мови та досягненню двомовності. Існує мало загальнодоступної інформації про програми підвищення обізнаності держав, зокрема кампанії з популяризації двомовної освіти або освіти мовами меншин. Щодо випадків, розглянутих у цьому дослідженні, у національних звітах (у межах ЄХРМ) такі програми згадуються, проте вони зазвичай не надають інформації про тривалі зусилля чи їх вплив. З огляду на труднощі зміни сприйняття та пріоритетів, заходи з підвищення обізнаності вимагають ресурсів та постійних зусиль для того, щоб давати результати, особливо коли регіональні мови або мови меншин маргіналізуються та/або вважаються менш важливими (мають нижчий статус або меншу цінність на ринку праці), ніж державна мова. Сприяння регіональним мовам і мовам меншин передбачає не лише забезпечення умов для практичного користування мовою, а й бажання це робити⁴⁵².

Комітет експертів у своїх звітах часто виступає за необхідність підвищення обізнаності. Крім загальних рекомендацій щодо активного сприяння освіті регіональними мовами або мовами меншин серед батьків та учнів⁴⁵³, він підкреслив необхідність проведення інформаційних кампаній за особливих обставин. Наприклад, у **Сербії** існують винятки із загального правила, за яким для впровадження освіти мовою меншини або двомовної освіти має бути перевищений поріг, 15 учнів (моніторингові органи Ради Європи загалом вважають цей поріг надмірно високим). Винятки застосовувалися рідко, унаслідок чого Комітет експертів рекомендував запровадити стандартну

449 Sanchez, *Basque: The Basque language in education in France* (№ 359), с. 15.

450 У 2018 році OPLB виділив 410 000 євро на виготовлення навчальних матеріалів: https://www.mintzaira.fr/fileadmin/images/Budget/EPRD_2018_ADOPTÉ.pdf.

451 Sanchez (№ 359), с. 13.

452 Grin and Moring, *Support for Minority Languages in Europe* (№ 19), с. 74.

453 Приміром, див.: Комітет експертів (2015 р.), *Застосування Хартії в Польщі: Звіт Комітету експертів щодо Хартії, 2-й цикл моніторингу, ЄХРМ* (2015) 7, 1 грудня 2015 року, п. 77. В інших випадках Комітет експертів підкреслював недоліки в цій сфері. Наприклад, у звіті щодо Словаччини він відзначив, що «участь органів влади у пропагуванні серед учнів і батьків освіти мовами меншин дуже обмежена». Комітет експертів (2016 р.), 4-й звіт щодо Словаччини (№ 161), п. 37.

процедуру інформування батьків та учнів про можливості організації занять для меншої кількості учнів, яка супроводжувалася б «паралельним підвищенням обізнаності з перевагами і можливостями освіти мовами меншин»⁴⁵⁴.

Попри те, що їх не дуже багато або (як зазначалося) вони мало деталізовані, кілька прикладів заходів із підвищення обізнаності можна знайти в національних звітах Комітету експертів. **Словаччина** у своєму 5-му звіті (2018 р.) відзначає поширення інформації про процедуру створення шкіл із викладанням мовами меншин (*Процедура та можливості створення школи з викладанням іншою мовою, ніж словацька*, підготовлені в лютому 2017 року)⁴⁵⁵. У 6-му звіті щодо **Угорщини** (2016 р.) йдеться про план дій органу самоврядування словацької національної меншини щодо підвищення обізнаності серед словацьких батьків з важливістю словацької освіти та їх залучення до запобігання припиненню школярами курсів словацької мови (через те що, на відміну від інших іноземних мов, учні можуть припинити заняття словацькою мовою на будь-якому етапі навчання)⁴⁵⁶.

У своїх 2-му та 3-му звітах у межах ЄХРМ (2015/2019 рр.)⁴⁵⁷ **Польща** перелічує низку ухвалених рекомендацій Ради Європи щодо активного сприяння освіті регіональними мовами або мовами меншин. Це передбачало проведення у 2014 році⁴⁵⁸ кампанії зі сприяння використанню регіональних мов і мов меншин, яка охоплювала надсилання листівок з інформацією про освіту регіональними мовами або мовами меншин відповідним органам влади, школам, установам, що здійснюють навчання вчителів та організаціям меншин⁴⁵⁹. Крім того, кампанія передбачала створення вебсайту, що розширює знання регіональних мов і мов меншин⁴⁶⁰, а також сприяє їх ширшому використанню в органах влади, в економічному та суспільному житті^{461,462}. Непросте завдання – оцінювання впливу заходів із підвищення обізнаності, що має тенденцію до реалізації лише в довгостроковій перспективі (бо це вимагає змін у ставленні, а також на це впливають зміни даних про кількість учнів і рівень володіння мовами).

Щодо гельської мови, **шотландська** організація «Bòrd na Gàldhlig» розпочала кампанію з набору вчителів, що викладають гельською мовою, і предмета з гельської мови під назвою «Thig gam Theagasg» («Приходь і навчи мене»). Кампанія спрямована на розв'язання поточної проблеми браку вчителів на початковому та середньому рівні. «Bòrd» розробила вебсайт для надання інформації тим, хто зацікавлений у підготуванні вчителів, що викладають гельською мовою, а також інформації про вакансії (<https://www.teagasg.com/en/>). Вона також запустила рекламну кампанію «Thig gam Theagasg» через деякі місцеві видання в нагір'ї та островах, а також в інших місцях, наприклад у системі громадського транспорту міста Глазго та соціальних мережах.

454 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), пункт 10. Так само ККРК рекомендує «органам влади усунути всі непотрібні перешкоди для реалізації права на освіту мовами меншин, зокрема через забезпечення послідовного застосування правових положень, що регулюють викладання мовами меншин у Сербії, особливо на місцевому рівні, і того, що офіційні вимоги до відкриття класів не створюють перешкод їх відкриттю на практиці». ККРК (2013 р.), Третій висновок щодо Сербії (№ 95), п. 175.

455 Уряд Словаччини (2018 р.), 5-й звіт у межах ЄХРМ (№ 154), с. 42.

456 Комітет експертів (2016 р.), 6-й звіт щодо Угорщини (№ 21), п. 633.

457 Уряд Польщі (2015 р.), *Другий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії*, MIN-LANG (2015) PR 3, 16 лютого 2015 р., с. 9–12; Уряд Польщі (2019 р.), *Третій періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії*, MIN-LANG (2019) PR 8, 4 жовтня 2019 р., с. 12–14.

458 «Кампанія зі сприяння мовам національних та етнічних меншин і регіональних мов», на офіційному вебсайті Міністерства внутрішніх справ, сторінка «Національні та етнічні меншини»: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/prawo/europejska-karta-jezyk/kampania-promujaca-jezy/9067,Sprawozdania-Pelnomocnikow-Wojewodow-do-spraw-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych.html>.

459 Комітет експертів (2015 р.), 2-й звіт щодо Польщі (№ 458), п. 78.

460 За посиланням: www.jezyki-mniejszosci.pl.

461 Уряд Польщі (2019 р.), 3-й звіт у межах ЄХРМ (№ 458), с. 13. На проведення кампанії виділено 158 480 злотих (приблизно 37 000 євро), там само.

462 Комітет експертів (2015 р.), 2-й звіт щодо Польщі (№ 458), п. 79.

ВИСНОВКИ

У цьому дослідженні розглянуто низку чинників, що мають велике значення для визначення результатів освіти мовами меншин і двомовної освіти. Вони підтверджують і дозволяють конкретизувати чинники, що сприяють ефективній освіті мовами меншин (перелічені у вступі). Наведені в цьому дослідженні випадки також виявляють деякі недоліки та стійку тенденцію до зменшення кількості учнів, що навчаються мовами меншин, а отже кількості мовців відповідних мов. Це підводить нас до двох висновків: по-перше, розвиток ефективних програм освіти мовами меншин – це безперервний процес, який вимагає перегляду та коригування (серед іншого, щоб відображати демографічні та соціальні зміни, а також технологічні інновації); і, по-друге, сприяння освіті мовами меншин вимагає докладання постійних зусиль. Хоча профілактичні заходи потребують серйозних намірів і ресурсів, переваги для спільнот меншин і суспільства загалом добре задокументовані.

Нижче ми підсумовуємо основні аспекти освіти мовами меншин та чинники успіху, висвітлені в цьому дослідженні.

«Сприятливе» середовище: активне сприяння мовам меншин

Загальні чинники ефективної освіти мовами меншин та двомовної освіти загалом охоплюють зобов'язання підтримувати цей вид освіти, зокрема відповідну правову базу, достатнє фінансування, розвиток людських і матеріальних ресурсів, які важливі для підтримки такої освіти. Ці чинники повинні супроводжуватися ширшою політикою, що підтримує використання мов меншин, як-от у сфері надання державних послуг, у правовій системі, у медіа та в економічному й суспільному житті. Все це створює можливості використовувати мови меншин поза школою, щоб закріплювати й надалі розвивати мовні навички. Вони також демонструють відданість підтримці таких мов, підвищуючи їхній престиж і практичну корисність у повсякденному житті. Розглянуті в цьому дослідженні випадки проливають світло на значні зусилля стосовно фінансових та людських ресурсів для надання освіти мовами меншин, а також відповідного підготування й матеріалів. Хоча ми не розглядали ширших заходів, вжитих на підтримку мов меншин, у більшості розглянутих нами випадків держава вживала заходів у низці сфер політики.

Можливий захід із розширення можливостей використання мов меншин поза школами – оголошення мови офіційною на регіональному (у районах, де зосереджені мовні меншини)⁴⁶³ або національному рівні. Офіційний статус може сприяти використанню мов меншин у державному управлінні/врядуванні та судовій системі, а також в інших сферах використання мови, передбачених ЄХРМ, і всі вони, як зазначено, важливі для створення національних особливостей, які підтримують освіту мовами меншин та двомовну освіту загалом. Значні додаткові заходи також передбачають укладення двосторонніх угод з урядами сусідніх країн – материнських держав для носіїв мов меншин. У кількох ситуативних прикладах ми бачили, що такі угоди дозволили забезпечити додаткову підтримку підготування вчителів, розроблення навчальних матеріалів, надання стипендій для сприяння вищій освіті мовами меншин і навіть фінансову підтримку для будівництва й відновлення будівель. Серед інших переваг – співпраця в сприянні мовам і культурам меншин у відповідних країнах і програмам обміну для вдосконалення мовних навичок учителів шкіл меншин.

Зокрема, у сфері освіти можна створити низку стимулів, перелічених у цьому дослідженні, для активного сприяння мовам меншин:

⁴⁶³ Наприклад, див.: Закон Сербії про захист прав і свобод національних меншин (див. розділ «Словацька (Сербія)»).

- ▶ проведення іспитів із мов меншин по закінченні середньої школи, якщо цими мовами велося викладання;
- ▶ заохочення учнів і студентів до вивчення мов меншин, наприклад мов меншин, які вважаються «іноземними мовами» на іспитах по закінченні середньої школи для отримання можливості здобути вищу освіту;
- ▶ заохочення студентів до здобуття кваліфікації викладачів мов меншин, зокрема у формі стипендій;
- ▶ додаткове фінансування шкіл із викладанням мовою меншини та/або двомовним викладанням.

У багатьох випадках важливо підвищити обізнаність суспільства з важливістю багатомовності загалом та освіти мовами меншин зокрема. Це передбачає не лише реагування на потенційний попит, але й стимулювання такого попиту. Існує обмежена інформація про впроваджені урядом програми з підвищення обізнаності (зокрема, для розглянутих у цьому дослідженні випадків/моделей), що свідчить про те, що цим питанням часто нехтують; водночас більшість урядів, моделі навчання яких тут представлені, принаймні певною мірою брали участь у заходах із висвітлення переваг освіти мовами меншин. Тим часом деякі випадки, як-от із шотландською гельською, свідчать про важливість програм із підвищення обізнаності з метою відродження мови та сприяння її використанню в системі освіти. Такі програми особливо важливі для боротьби з давніми переконаннями, що навчання мовами меншин призведе до непевного знання державної мови, що, безперечно, спростовують наявні дослідження. Ці переконання шкідливі, бо створюють перешкоди для реалізації переваг освіти мовами меншин у формі підвищення успішності в навчанні й багатомовності.

Сильні форми освіти мовами меншин

Ефективність зумовлена тим, що можна назвати «сильними формами» освіти мовами меншин. У межах цього дослідження цей вид освіти передбачає безперервність і стабільність (ідеально – до вищого рівня) програм середньої освіти мовами меншин, а також широке їх використання як мов викладання в процесі освіти. У випадках, розглянутих у цьому дослідженні, програми освіти мовами меншин надаються на всіх рівнях освіти, що дозволяє учням консолідувати своє навчання. Як зазначено на початку цього звіту, така консолідація важлива для забезпечення того, щоб носіям мов меншин було зручно користуватися своєю мовою в широкому спектрі сфер, від неформальних до офіційних, зокрема на робочому місці. У світлі цього ми не внесли моделі освіти, які передбачають лише вивчення мови як предмета, а не його активне використання як мови викладання; як зазначено на початку цього звіту, дослідження показують, що такі моделі зазвичай не забезпечують однаковий рівень володіння учнів або, що найважливіше, не забезпечують того, що учні по закінченні навчання зможуть зручно користуватися своєю мовою в широкому спектрі сфер. Дійсно, коли учень не володіє вільно мовою меншин на момент вступу до шкільної системи, вивчення мови як предмета зазвичай не приводить до ефективної двомовності; навпаки, сильні форми освіти мовами меншин приводять до високих рівнів вільного володіння як мовою меншини, так і офіційною чи титульною мовою, а також можуть привести до покращення результатів навчання загалом.

Участь мовних спільнот

Інший надзвичайно важливий чинник, що впливає з наших ситуативних прикладів, – важливість участі спільнот меншин у формуванні та, в ідеальному разі, сприянні впровадженню політики щодо освіти. Вимога щодо консультативних органів, що представляють інтереси носіїв мов

меншин, закріплено в статті 7(4) ЄХРМ⁴⁶⁴. Пояснювальний звіт у межах ЄХРМ ілюструє мотивацію внесення цієї статті з погляду Спеціального комітету експертів з питань регіональних мов або мов меншин у Європі (CAHLR), створеного в 1989 році Комітетом міністрів Ради Європи, на який покладено відповідальність за підготування ЄХРМ:

«CAHLR вважає важливим, щоб у кожній державі були механізми, за допомогою яких *органи державної влади могли б враховувати потреби та побажання носіїв регіональних мов або мов меншин*. Виходячи з цього, рекомендовано для кожної регіональної мови або мови меншини утворити орган, який би представляв інтереси мовної групи на національному рівні, вживав практичних заходів для її підтримки та проводив моніторинг виконання положень цієї хартії стосовно кожної конкретної мови»⁴⁶⁵. [курсив додано]

Особливе значення для участі мають такі автономні установи, як національні органи самоврядування в Угорщині та національні ради в Сербії: хоча залишається низка проблем (бо реальна автономія цих установ часом обмежена), вони, безперечно, забезпечують цілу низку переваг. Серед них – часткове керування навчальними закладами самими спільнотами меншин, що забезпечує більший контроль за впровадженням політики й використанням коштів відповідно до потреб спільнот. Децентралізація освіти сприяє реагуванню на місцеві потреби та погляди місцевих спільнот, гнучкості в упровадженні та загалом більшій ефективності.

Вибір між освітою мовою меншини й іншими доступними формами також залежить від обставин на місцевому рівні: наприклад, від того, чи потрібна мові істотна підтримка, особливо на ранніх стадіях освіти (приміром, через програми з повним зануренням) для її відродження або підтримки, а також, очевидно, від побажання мовних спільнот.

Планування й моніторинг освіти мовами меншин

Планування й моніторинг політики щодо освіти та практики загалом й освіти мовами меншин зокрема охоплюють низку чинників, які необхідно враховувати. По-перше, перед розробленням певної політики щодо освіти необхідно ретельно оцінити умови на мікрорівні. Об'єднання шкіл (або реорганізація/об'єднання районів, як в Україні) може оптимізувати використання ресурсів і коштів у короткостроковій перспективі, але вони можуть мати непропорційний вплив на освіту мовами меншин. Це можна побачити в багатьох випадках, описаних у цьому дослідженні. Договірні органи, що ведуть моніторинг дотримання ЄХРМ та РКНМ, вважають процес «раціоналізації» системи освіти проблемним, результатом чого стали рекомендації щодо врахування інтересів носіїв мов меншин. Це питання пов'язане із зазначеною вище проблемою участі: залучення носіїв мов меншин до регулювання освітнього середовища, ймовірно, запобіжить можливим негативним наслідкам в освіті мовами меншин, які можуть бути спричинені впровадженням нової політики.

По-друге, що стосується самої освіти мовами меншин, то принципово важливо розробити довгострокові стратегії та структуровані плани для кожної мови меншини (з річними цілями щодо збільшення кількості учнів у двомовній освіті), а також середньострокові й довгострокові цілі для збільшення кількості носіїв кожної мови⁴⁶⁶. Якщо такі плани не розробляються, результатом буде брак орієнтирів, за якими можна було б оцінити ефективність політики та практики.

Насамкінець, у світлі мінливих обставин є необхідність постійного моніторингу та, де це необхідно, перегляду політики щодо освіти мовами меншин. Їх ефективність потрібно періодично

464 Стаття 7(4) ЄХРМ зазначає:

«Визначаючи свою політику щодо регіональних мов або мов меншин, сторони враховують потреби та побажання груп населення, що користуються цими мовами. Сторони заохочуються до створення у разі потреби органів, які консультували б владу з усіх питань, що стосуються регіональних мов або мов меншин».

465 Пояснювальний звіт у межах Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Рада Європи, 5 листопада 1992 року, Збірник європейських договорів – № 148, п. 75: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800cb5e5>].

466 Комітет експертів (2019 р.), 7-й звіт щодо Угорщини (№ 39), п. 6.

перевіряти, *крім іншого*, враховуючи результати іспитів, рівень двомовності, досвід учнів і професійне підготування викладачів. Дійсно, ЄХРМ охоплює положення про створення наглядового органу, яке може бути обране зобов'язанням у межах ЄХРМ⁴⁶⁷. Важливість існування такого органу ілюструється в Пояснювальному звіті ЄХРМ:

«Враховуючи фундаментальне значення викладання, а точніше шкільної системи, для збереження регіональних мов або мов меншин, САНЛР вважає необхідним передбачити спеціальний орган або органи з моніторингу виконання роботи в цій сфері. [...] Відповідно, це може бути орган із питань освіти або незалежна установа. [...] Хартія вимагає оприлюднення висновків моніторингу»⁴⁶⁸.

Багато розглянутих тут прикладів не зосереджуються на моніторингу та перегляді; а у випадках, де відповідне положення ЄХРМ було вибране як зобов'язання, Комітет експертів часто виявляє, що така практика небажана. Це відображає тенденцію багатьох урядів приділяти мало уваги переглядові та плануванню в майбутньому, зокрема стосовно планування розподілу навчальних ресурсів – навіть тоді, коли вони можуть іншим способом виконувати свої зобов'язання від дошкільної до вищої освіти. У цих випадках уряди можуть виділити велику кількість ресурсів на навчання мовами меншин, але можуть не оптимізувати такі ресурси, переважно зосередившись на самому впровадженні та недостатньо – на плануванні й оцінюванні. Проте цей звіт містить кілька прикладів доброї практики. Наприклад, у Латвії досягнення відповідно до стандартів мов меншин регулярно оцінюють у кінці 3, 6 та 9 класів і моніторять на національному рівні. Ці практики демонструють прихильність держави забезпечувати якість викладання рідної мови, а також дозволяють сформулювати стандарти, досягнення яких очікується від учнів. У Шотландії проводили значний моніторинг успішності учнів початкових класів, зокрема в гельсько-мовній освіті, як стосовно їхніх навичок гельської й англійської мови, так і стосовно їхньої успішності в інших ключових сферах навчальної програми.

Короткий виклад чинників

Створення середовища, яке сприяє багатомовності, з можливістю використовувати мови меншин поза школами

Відповідні заходи

- ▶ Сприяння використанню мов меншин у регіонах компактного проживання мовців.
- ▶ Двосторонні угоди з урядами материнських держав.
- ▶ Різні стимули для учнів, студентів і майбутніх викладачів мови.
- ▶ Проведення іспитів із мов меншин.
- ▶ Програми з підвищення обізнаності.

Сильні форми освіти мовами меншин

Відповідні заходи

- ▶ Безперервність освіти (від початкової до вищої).
- ▶ Значне використання мов меншин як мов викладання.

Участь спільнот меншин у навчальному процесі

Відповідні заходи

- ▶ Участь спільнот меншин у розробці політики щодо освіти.

⁴⁶⁷ Стаття 8.1.і. Держави – учасниці ЄХРМ можуть вибрати як зобов'язання «створити наглядовий орган або органи, відповідальні за моніторинг вжитих заходів та досягнутого прогресу в створенні чи розроблянні викладання регіональних мов або мов меншин, а також для складання періодичних звітів щодо своїх висновків, які будуть оприлюднені».

⁴⁶⁸ Пояснювальний звіт Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (№ 466), п. 88.

- ▶ Залучення спільнот меншин до керування школами меншин, потенційно через створення меншинами місцевих автономних установ.
- ▶ Постійні консультації та діалог.

Планування й моніторинг освіти мовами меншин

Відповідні заходи

- ▶ Оцінювання потреб і проблемних питань мовних меншин перед розробленням будь-якої політики щодо освіти.
- ▶ Планування навчальних ресурсів, зокрема для професійного підготування викладачів.
- ▶ Розроблення довгострокових стратегій та структурованих планів для кожної мови меншини, а також середньострокових і довгострокових цілей щодо збільшення кількості носіїв кожної мови меншин.
- ▶ Періодичний перегляд політики та практики, зокрема за допомогою *спеціального* наглядового органу.

www.coe.int

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини на континенті. Вона включає в себе 47 держав-членів, 28 з яких є членами Європейського союзу. Усі держави – члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – договір, спрямований на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини контролює імплементацію Конвенції у державах-членах.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE